

QUEST

Literary Magazine

QUEST
Časopis za književnost, umjetnost i kulturu
Literary Magazine

Izdavač
Upis Lit Era

Glavni urednik Editor-in-chief
Slobodan Vukanović

Redakcija

Dr Radoslav Rotković, mr Nela Savković Vukčević,
Borislav Jovanović, Aleksandar Radoman,
Dragana Tripković,
Anatolij Kudrjavicki (Ireland),
Aleksej Čarota (Bjelorusija),
Agnieszka Syska (Polska),
dr Jakov Sabljčić (Hrvatska),
Jovica Aćin (Srbija),
Jean Portante (Luxemburg)

Adresa

Andrije Paltašića 52
81000 Podgorica
Crna Gora (Montenegro)
E mail: casopis.quest@gmail.com
Telefon ++ 382 20 650 613

Dizajn naslovne strane
Valentina Vukanović

Časopis je registrovan kod Ministarstva kulture pod
rednim brojem 678

ISSN 1800- 8593 = Quest (Podgorica)

COBISS.CG-ID 17556722

SADRŽAJ

MIKRODRAMA	5
Žak Prever (Francuska).....	7
Marjan Belenki (Rusija).....	9
Rejmon Keno (Francuska).....	10
Francisko de Kevedo (Španija).....	12
Džon Peper Klark (Nigerija).....	13
Rabindranat Tagore (Indija).....	14
Sindi Kijz (SAD).....	15
Viktor Šenderovič (Rusija).....	16
CRNOGORSKI PISCI NA DRUGIM JEZICIMA	17
Милика Павлович.....	19
Bogic Rakocovic: aus „Lebhafte Ansichten“.....	22
Mladen Llompar: Diptih rastrojstva.....	25
Pavle Goranović: Stinet e humbura.....	29
POEZIJA, PROZA	35
Petar Gudelj.....	36
Vesna Parun.....	37
Pavle Popović.....	38
Sreten Perović.....	39
Радојица Бошковић.....	41
Tanja Bakić.....	42
Lidija Pavlović Grgić.....	44
Sabahudin Hadžialić.....	46
Faiz Softić.....	49
Aleksandar Obradović.....	58
Svetlana Čabarkapa.....	69
ESEJI, PRIKAZI	73
Adnan Čirgić: Luko Zore kao proučavalac crnogorskih govora.....	75
Aleksandar Radoman: Vrijedan doprinos jezikoslovnoj montenegristici.....	81
Богић Ракочевић: Укрштени путеви.....	86

Aleksandar Radoman: Anatomija jedne poetike.....	90
Jakov Sabljic: Književno bogatstvo dramske trilogije <i>Grci</i> Ljubomira Đurkovića.....	93
Ethem Mandić: Stihovi od pjeska-Dragane Tripković.....	103
Čedomir Drašković: Velike stvaralačke ličnosti su strateška zaloga budućnosti - Radoslav Rotković.....	106
Vanja Kovačević: Pronaći svjetove u sebi.....	127

MIKRO DRAMA

Žak Prever (Francuska)

ANTINEODRAMA

Dekor predstavlja zatvorsku samicu usred pustinje.

Muzika puna podrazumevanja onemogućava da zavlada potpuna tišina

HOR VRATARKI: Radnim danom i praznikom radimo bez predaha. Zavesa se nikad ne spušta, zavesa se nikad ne diže. Program je obavezan. Pomoćni izlaz zatvoren.

JEDAN OD GLEDALACA: Jednog lijepog dana, hoću reći neke od ovih godina, zar nam se ne može desiti da nam se vreme učini nešto predugo?

JEDAN DRUGI: Kratko ili dugo, to je samo pitanje procjene.

PRVI: Naravno, sve je relativno, ali gledajući tako, a da pri tom ne vidimo ništa, ko nam opet tvrdi da se u toj samici stvarno nalazi neki glumac?

DRUGI: A odakle bi opet glumac mogao znati da u Sali stvarno ima gledalaca?

PRVI: Zbilja!

DRUGI: U program jedino stoji da je osuđen na dvadeset godina i već je, kako bi se to reklo "odradio" dvije godine.

PRVI: A I mi sa njim.

DRUGI: A da I ne računamo onih šest mjeseci što smo čekali u redu. Vidite, kritika je bila toliko jednodušna da sam, kao I vi, pomislio da to vrijedi pogledati.

PRVI: Pogledati, kažete! A šta znate, možda će biti I pomilovan, a i mi sa njim.

DRUGI: To bi me začudilo.

PRVI: A ako pobjegne?

DRUGI: To ne dolazi u obzir, ni govora, u programu izričito stoji da je dekor od tvrdog materijala; gore beton, sa strane beton, I da tu nema gdje da se kopa.

PRVI: Tu ste u pravu. (Provjerava u program). To ustvari znači da niko ne može ni da vidi ni da čuje glumca, I ako slučajno počne da drami, to je čist gubitak.

Uostalom , on I ne drami-on najveći dio vremena drijema, što je autor predvidio. "Poslije nekoliko godina glumac, budući da se isuviše dugo nalazio u koži lica koje igra, pokušaće da izađe iz nje, ali uzalud, jer ukoliko se on ne bude držao svoje uloge, uloga će se držati njega: odežda čini popa, kačket džokeja , tunika Nesusa". (Drugi uzdah)Sve je to vrlo lijepo, ali priznaćete ipak...

DRUGI : Priznati šta?

PRVI: Nećete valjda reći da dvadeset godina, dvadeset godina bez pause, bez foajea, to je ipak...

DRUGI: Sve je to pitanje relativiteta. Predstava od deset časova, predstava od dvadeset godina, zar je to važno, jer to je ono pravo pozorište, ono veliko pozorište- pozorište sjutrašnjice.

Marjan Belenki (Rusija)

NAROD I CAR

(Istorijska drama)

CAR: Narode! Donosimo vam progres i civilizaciju!

NAROD: Nećemo progres! Nećemo civilizaciju!

CAR : Zar hoćete da potonete u tamu i neznanje?

NAROD: Hoćemo!

CAR : Onda idite dođavola! Ja odlazim...

NAROD: Ura!

(Preveo A. Otašević)

Rejmon Keno (Francuska)

KOMEDIJA

Čin prvi

Scena 1

(Na zadnjoj platformi autobusa C, jednog dana oko podne)

KONDUKTER:Karte, ću lepo.

(Putnici mu dodaju sitninu)

Scena 2

(Autobus se zaustavlja)

KONDUKTER: Makni se s vrata, lim vas. Gotovoo. Lim vas.
Čuuuvaj, lim vas. Cincin, cincin, cincin.

Čin drugi

Scena 1

(Dekor nepromijenjen).

PRVI PUTNIK (mlad, duga vrata, s gajtanom oko šešira):
Reklo bi se, gospon, da mi namjerno gazite po nogama kada
neko prođe.

DRUGI PUTNIK(sliježe ramenima).

Scena 2

(Treći putnik silazi).

PRVI PUTNIK(obraća se publici): Perfektno ! Evo jedno slobodno mjesto! Ide brat da ga zauzme. (ON mu se približava i sijeda).

Čin treći

Scena 1

(Kur de Rom)

ELEGANTNI MLADIĆ (obraćajući se prvom putniku, sada pješaku): Razrez na tvom kaputu je malo preširok. Trebalo bi da ga suziš tako što bi premjestio dugme malo više.

Scena 2

(Pored autobusa C koji prolazi ispred Kur de Roma).

ČETVRTI PUTNIK: Gle, onaj tip što se maloprije vozio sa mnom u autobusu i koji je psovao onog strakelju. Čudan susret. Napisaću na osnovu toka jednu komediju u tri čina i u prozi.

(Preveo D. Kiš)

Francisko de Kevedo (Španija)

G.- Kad plaćaju, tada ljudi
Postupaju kako treba.

Lj. – Najbolje se dušom, znaj,
Plaća ljubav, Monora.

G. – „Gospode, o ludog stvora!
Novaca mi bolje daj“.

(Preveo V. Košutić)

Džon Peper Klark (Nigerija)

RAZGOVOR UZ RIJEKU

DIJETE: Riječna ptico, riječna ptico,

Sjediš cio dan

Na svinutu prutu,

Riječna ptico, riječna ptico,

Pjesmu zapjevaj

O svima koji odlaze

I reci

Hoće li se majka danas vratiti?

PTICA: Niti nastoj

Niti možeš znati

Došli su i prošli

I sajmeni dan i plima

Pa i tvoja mati s njima

(Prijevod N. Švob Đokić)

Rabindranat Tagore (Indija)

GRADINAR

SLUGA: Sažali se na svog slugu, kraljice!

KRALJICA: Svečanost je prošla i sve su me sluge ostavile. Šta ćeš ti tako dockan?

SLUGA: Pošto si druge otpustila, došao je moj čas. Došao sam da te pitam šta ima tvoj posljednji rob još da uradi.

KRALJICA: Šta možeš da očekuješ pozno.

SLUGA: Učini me gradinarom svoga cvijetnjaka.

KRALJICA: Kakva ludost!

SLUGA : Hoću da napustim svoj stari posao. Baciću mač i koplje u prašinu. Ne šalji me više na daleke dvore; ne kreći me u nove pobjede. Učini me gradinarom svoga cvijetnjaka.

KRALJICA: Koje bi ti bile dužnosti ?

SLUGA : Da te služim u dokolici. Održavaću svježu travu na tvom putu, kojim jutrom šećeš i gdje sumorno cvijeće pri svakom tvom koraku klicanjem pozdravlja stopala tvoja. Ljuljaću te na ljuljašci u hladu saptaparne, kroz čije će se lišće probijati rani mjesec da cjeliva rub haljina tvojih. Puniću ti mirisnim uljem kandilo kraj postelje i čudnim ću ti slikama šarati podnožje pastom od šafrana i sandala.

KRALJICA: A kakva će ti biti nagrada?

SLUGA: Da smijem držati tvoje šačice male kao nježne lotosove pupoljke i preko članaka tvojih navlačiti cvijetne lance; da ti smijem tabane obojiti crvenim sokom ašokovog cvijeta i poljupcima otrti trun prašine, koji na njima možda još oklijeva.

KRALJICA: Slugo moja, tvoja je molba uslišena, bićeš gradinar moga cvijetnjaka.

(Prijevod D.S. Pijade)

Sindi Kijz (SAD)

SMRT I ORAČ

JAHAČ: Nikad me za milostinju ne moli:

Jašem niz zimski put. Prosjače, bježi

Od mojih kočija; oko njih se zveket kostiju

Razliježe ; pripazi na kopito, i na bič žilav moj.

Jer ja sam onaj što davno krenuo je na put

U poznatu zemlju koju neki zovu

Potomstvo, neki glad: za neke je to do

Kostiju , dolja kostiju, dolja suvih

Kostiju ; tu stalno istražuje duh

Jadnu i suhu srž za kaplju bar istine.

Bolje je, prijatelju, milostinju ne traži.

ORAČ: Hoću da idem s tobom.

Za plugom ići, sa radoznalim tim vjetrom

Oko kostiju- bolje je od ovog ništavila.

JAHAČ: Pa onda, budalo, hajde, penj se kraj mene.

OBOJE: Idemo u znani kraj, koji neki zovu

Potomstvo , neki glad; za neke je to do

Kostiju , dolja kostiju, dolja suvih

Kostiju , gdje ne prebivaju ni nada niti žar:

Samo sigurnost ledena, jedna i jedino

Pravo besposlenog koji ne ima dom.

(Preveo M. Danojlić)

Viktor Šenderovič (Rusija)

SLOBODNA KRETANJA

ČOVJEK S KOFEROM: Ovdje ne može da se živi.

(Odlazi. Vraća se).

I tamo ne može !

(Sijeda na kofer. Obamire).

(Prijevod M. Stanimirović)

Odabrao dr Milutin Đuričković)

CRNOGORSKI PISCI NA DRUGIM JEZICIMA

МИЛИКА ПАВЛОВИЧ

ВИНО «ВРАНАЦ»

Вдоль по улице нейдут прямо,
чёрный конь или монах пьяный,
валят с ног не ямы – хмель пряный
тёмно-красного вина «вранац».

Не печальтесь виноград, лозы,
груз печалей с Чёрных Гор - вечно
яркой песней до небес лечат,
в радость сердцу и душе - слёзы.

Песню пел всегда гусяр звонкий,
чтоб исконная тоска, охнув,
уползла, как грязь с дорог, сдохла,
«вранац» в чаше бы сиял тонкой.

Перевёл с сербохорватского
Анатолий Домашёв
27 февраля 2014

УТРЕННЯЯ ЭПИСТОЛА

Снег ещё бел, но уже без угроз,
белой стеною во мгле на весу –
миром распят, как Иисус,
и не виновен, и чист, как Христос.

Вскользь мимо звёзд, но на встречу с рассветом,
вслед - белокрылым Пегасом.
С лёгким на щёках морозца окрасом
и твоим утренним нежным приветом.

Перевёл с сербохорватского
Анатолий Домашёв
6 марта 2014

ПОСЛЕ ГЕСИОДА

И дети рабов влюблены в своих предков,
и внук - два вершка от обуви до шапки, -
поёт, с ними связанный временем шатким,
гордится своей родословною веткой.

Обиды терпя, как из глины бы пресной
их рвал он безбожною розою с тёрном,
арабом чтоб стать - Православию чёрным,
неправдою праздной, брехнёю окрестной.

Звонят колокольни, их слышат и предки,
звуча обещанием благ с небосвода,
но боги и после, и до Гесиода
всё так вот и держат в руках своих цепких.

Под взглядом-прицелом святых душеловов
пади на колени ты с миской пустою,

а не причастишься их яством-едою, -
беги, но проблей им овечье то слово.

Перевёл с сербохорватского

Анатолий Домашёв

10 марта 2014

Bogic Rakocevic

aus „Lebhafte Ansichten“

Drei Linien

Rasch ziehe ich einen Bleistift am innersten Weiß entlang
das Blei breitet sich aus wie ein Wunsch, der abfällt
ich ziehe eine Linie, breit und scharfkantig
der Stift ist immer noch in Ordnung doch angedunkelt
auf den anderen Seiten

Ich zieh die zweite Linie unter der ersten
und diese bedeutet rein nichts

Ich ziehe die dritte Linie
und es gibt keinen Raum mehr
nur wirre Bewegung in der, was wahrgenommen wird
aussieht wie
der Ort, wo du von den Drähten fällst
und alles aufhört
ich werfe den Bleistift in den klaren Himmel hinein
während ich sorgfältig das Innerste aufstapele
inmitten meiner Kostbarkeiten

Für dich und alles andere (das Zentrum der Melancholie)

Wie ich mich kaum merklich strecke ... eine gekrümmte Linie
von Zeit zu Zeit

du und ich: ein vagabundierendes Bild über den Neben-
straßen

einer schlafenden Stadt

wir sollten uns erinnern an einige Momente in unserer
Straße -
das ewige Zentrum der Melancholie
schlaf einfach
für dich lieb ich und für alles andere
aus dem Gebiet der Kartografie-
simulierte Wüsten
deshalb setzt mein Atem jeden Tag aus
o, benommene Verzweifung und alltägliche Wildheit
diese unscharfen zerbrechlichen Fassaden in der Glasnacht
ähneln der leidenschaftlichen Niedergeschlagenheit – letz-
ter Trost
Neonfragmente verschwinden vor meinem Fenster
Silberfäden fallen auf die Dinge

Lebhafte Ansichten

Die Helden, von denen du dachtest, es gäbe sie nicht
springen über deinem Körper auf
während du weggehst
stoßen sie aneinander
fremd wie Nachbarn
und fliegen fort von mir
hier wo ich leb
sind Flecken
an der Wand und außerdem ein gebrochener Zweig
still

Prevela Daniela Danz

MILLADEN LLOMPAR

Diptiku i çmendjes

poezi

Onufri

Mlladen Llompar

(Knjiga "Diptih rastrojstva")

LIBRI "DIPTIKU I ÇMENDJES"

QETËSI E TMERRSHME

shkoi nga ky vend
dhe doli në hapësirën meritore

kurrë s'do ta mësojë askush
çfarë ndodhi në mbrëmjet e tij
si e vrau monotonia e babëzisë
dhe hidhërimi
për shkak të hijes
me të cilën mbijetoi në përrallën e rreme

nuk i mjaftoi
që tradhtia ishte hyjnore

kaloi me kujtesë
si profet
i prehjes së tmerrshme
të Trojës së vet

2.

ia shpallën mjerimin si e mirë e përgjithshme
dhe me lehtësi të pakuptueshme matën
datat dhe hapësirat e tij

ishte qëllim i dështuar
që vazhdon
i goditur nga heshtja

dhe pa pendesë
dhe plaçka
shkon
nga ana tjetër e vetes së dikurshme

3.
qëndronte në mbrëmjen e thellë
i përhumbur në murin përballë
se mos do ta njihete
fuqinë që e mbante

dhe gjithmonë një çast para njohjes
është tërhequr i turpëruar

MARGARITËS

natë është dhe shi
për të ndenjtur zgjuar pranë llambës
dhe pranë letrës
mbi të cilën derdh ngjyrë të zezë
(si oktapod i plagosur)

për skenën
e zgjimit të pluhurit nga toka
dhe format e tij të mëparshme dhe lëvizjet

për bukurinë e mëkatarëve
dhe të mëkatit

zjarret nga të cilët ende të digjet lëkura
tani janë hi
në të cilin mund të vallëzosh

nuk je më ajo e përrallave
shumë gjatë je zbukuruar
dhe ke njohur besimtarët e vet
(sepse nuk u zbutën gjykimeve të Perëndisë)

prandaj është edhe kjo
mahnitje për çdo gjë që kalove
nga flaka gjer në dritë

SHIRAT PO VIJNË

shirat po vijnë
dhe uji do rritet shpejt rrugëve
shirat po vijnë... i njoh shirat

oh sa vështirë do jetë të gjejmë strehë
aty ku është hapësira e trangu i zhveshur i venave të mia
të cilat do i përvëlojnë rrufetë

shirat po vijnë
në kambanoret e vdekura të tempujve të mi
as pëllumbat nuk duan të përqafen më

1963

LETRA E FUNDIT E TË MBYTURIT

adresuar Rajko Paviqeviqit

jam në burg me ditët plot diell mbi kokë

kaherë rrebeshe shiu
do ketë përmbytje

nganjëherë vetëtimën ushqen
e çdo gjë zhduket
dhe përsëri pres me orë shkëlqimin

në ujëra peshqit i gëzohen jetës së përmbytur
në ujëra e hedh këtë letër
dhe Noa do të ta japë po mbijetoi

1968, 1997

Preveo: Qazim Muja,

Urednik: Dimitrov Popović

PAVLE GORANOVIQ

Stinët e humbura

poezi

Përktheu në shqip
Dimitrov Popoviq

Onufri

Pavle Goranoviq

Libri "STINËT E HUMBURA"

Si është krijuar poezia

Një nga një
peshoj çdo shkronjë,
çdo rrokje e mas me ditë,
me muaj,
në yjësitë e mjegullta
të stinëve të humbura të vitit.

Ruhen fjalët
ngadalë,
si shishet e verës së mirë në bodrum.
Deri sa ende s'kanë dalë në dritë,
bie mbi to me zori një pluhur i dukshëm, bojëhiri.
Herë pas here zbres deri tek to,
i shikoj dhe butësisht fshij pluhurin.
Zbres tek to si tek gjerat antike me vlerë,
të cilat ruhen në mënyrë egoiste
dhe gjithnjë zgjedhin me kujdes se kujt do t'i tregohen.

O, fjalët e mia,
që vetëm nganjëherë ju nxjerr në dritë
dhe dhimbjen e të cilave e njoh vetëm unë,
a do të më vijë keq pse nuk ju bëra pjesë të harrimit,
nga që plotësisht e zhvesha botën time.

Ngadalë mblidhen kokrrat,

është akoma larg sa të bëhen shumë,
ndonjëherë duket si e pa arritshme.
Derisa jam në gëzimin e vetëm të krijimit
në të vërtetë dhe duke gjetur vargjet e drejta,
kurrë nuk i besova vetes:
vetëm kam dashur të bëhem poet.

Prej një kohe të lashtë për mua,
udhëtoj atyre vendeve
me manastire të rrënuara.
Nëpër tokën pa shpresë,
sipas një nostalgjie të dikujt udhëtoj.
Kaloj përmes kthesave të shenjave
duke u kapur për qimet e flokëve
të asaj gjuhe të çuditshme të poetit.

Dhe pastaj i vetëm
si një skulptor para figurës së pakryer:
largoj gjithë çfarë është e tepërt.

Ngadalë mblidhen kokrrat,
një botë bashkohet.

Përsëri, pikë nga një pikë,
bien në bardhësinë e thjeshtë
ato shenja që ndoshta diçka duhet të shënojnë:
të gjitha qëmtimet tona.
Hedh poshtë fjalët që dikush,
kush e di se kur dhe me ç'arsye i trilloi.
Por, si ato ta kenë jetën në poezi,

si t'ua arrij kuptimin,
kur edhe gjërat nuk dinë për emrat e tyre.
Kur secilit prej nesh i është caktuar
vetëm një orë zalli
për jetën e vet, të zakonshme ose poetike.
Qëkur u jam afruar poetëve
dhe jam betuar,
me një bori të hollë të shpallur,
- atë manifest të kotë,
asnjëherë nuk thashë:
ja ku jam, më në fund, mes të vetëve.

A do të më vijë keq ndonjëherë
pse pa libra e kam shpenzuar kohën?

A thua në çdo gjë,
kur të ikë bukuria,
kur të fillojë rënia,
kur të shihet turbull arena...
A do t'i mbetem edhe vetes diçka borxh?

A do ta qortoj veten ndonjëherë:
sa pak paskam shkruar.

Fund viti

Në ditët e fundit të vitit 2003, hapa një folder të ri
i dhashë emrin Poezia 2004
dhe vendosa që heshtjet e mia përfundimisht t'i përkthej.
Atë vit shkrova vetëm dy poezi;
një në udhëtime, tjetrën në bibliotekë.
Të parën të ftohtë dhe ironike,
tjetrën, me më shumë reflektim të dukshëm
të melankolisë sime të mallkuar.
Të dyja janë për vetminë, të dyja për poezitë.

Cirqet e Vitit të Ri kaluan si pritëshin,
me pak gëzime e shumë zhurmë.
Kam qenë i vetëm kur janë ndërruar vitet,
kam mundur të jem vetëm edhe në ditët e tjera.
Veç folderi i emërtuar ka mbetur bosh,
por kur shkruaja imejllet
dhe punoja në kompjuter
vazhdimisht e kam hapur, duke mos e konsideruar bardhësinë
me humbjen e vet në shkrime.
Me kohë, janë shumë ndjenjat.
Por jo edhe fjalët. Kam mbetur ai që isha.

28

Atë vit u jam fshehur të gjithëve.
Ajo më ka thënë se më do;
unë kam dashur më shumë vetminë.
Dhe bardhësinë në monitor.

I kam mirëbesuar zbrazësisë
fjalët i kam shqiptuar në zbrazësi, kurrë si kam mbishkruar...

Tani është përsëri fund viti:
mbeturinat e ditës i zhubros në xhepa.

Është fund viti
Dhe sikur është fundi i botës.

Vargjet e largëta

O, vargje të largëta, kryesisht të dala nga diçka
ose nga ato ditë kur gjërat vetveten kanë shqiptuar,
kanë shpikur emra të tjerë.

Tani i mbështetur në një kujtim të hollë,
po gjurmoj pas të afërmve tuaj;
ashtu siç vjen i verbëri tek ndenjësja e tij.

Askund të shkruara nuk i gjej rrokjet e kota.
Nuk ka më aso netësh të largëta që më kanë dhuruar
vargjet,
fjalët që në ditët e kaluara më kanë përcaktuar jetën.
Nuk i shoh të mbërthyera për renë e qetë
as në sipërfaqen e ujit të errët të liqenit të vetmuar.

O, letrat e mia të largëta çifteve,
rrokjeve të kota që dikur me ëndrra më frymëzuan.
Sikur dikush tjetër ju ju ka krijuar,
sikur edhe mua tani si një të huaji u paraqiteni.
A jeni të shpërndara me erë nëpër detet e largëta

ose përjetë të humbura
mes korrespondencave të hedhura më herët në dritë hëne?

O shenjt, për shkak të kujt kjo ditë quhet e bekuar;
ma kthe këmbënguljen e biografëve të vjetër
dhe më jep forcën e Fernando Morientesit
për të hyrë përsëri në hapësirat e shenjta të gjumit,
dhe për të ringjallur ato vargje të largëta.

Urednik: Mladen Lompar

Preveo: Dimitrov Popović

POEZIJA, PROZA

Petar Gudelj

URANITI PRIJE SMRTI

Uraniti prije smrti,
dok smrt još spava.
Prevariti smrt.
Na prstima izaći.
Pritvoriti vrata.
Lakosana je smrt.
Spava u tvojoj sobi.
U tvojoj postelji.
U tvojoj koži.
Obaviti to malo posla.
Protrčati po svijetu.
Propjevati, proplakati.
Roditi djecu.
Pokopati mrtve.
Vratiti se na prstima
u svoju sobu, u postelju.
Leći.
Dotle, probudit će se i ona.
Tko je imao priliku

Vesna Parun

KAD BI SE MOGLO OTPUTOVATI

Kad bi se moglo otputovati, kad bi se moglo sjesti na konja
i otići zauvijek, ili neku staru ladju
prevariti da nas odvede iz grada,
prijatelj bi ostavio prijatelja, mati bi ostavila djecu.
Kuće bi se raspukle od suza onih koji ostaju
planine bi zazelenile od pjesme onih koji odlaze.
Pa ne znam s kime bih htjela iščekati zoru
sa onima koji plaču, ili sa onima što pjevaju.
Jer koji plaču polako će se utješiti
a koji pjevaju umorit će se pjesme.
Ja nikad ne bih otputovala ni na konju ni na ladji
jer su mi i onako već daleko svi koje htjedoh zadržati blizu.
Jer nemam od koga da bježim. I zato jer se plašim povratka.
Ali kad bi se moglo otići zauvijek, i zaista otići s pjesmom
mislim da bih se rastajala dugo od mjesta na kojima sam
plakala.
I nikad ne bih zaboravila one koji su zbog mene, bar jednom
bili malo radosni i praštali mi nasmiješeni.

Павле Поповић

МОЈ ОТАЦ

Мој отац је већ врло стар
Он седи у великој дрвеној наслоњачи
У углу собе као да позира
Мој отац је ту негде
У додиру ствари које су се навикле
И зарасле
У пепелу мог гласа
Ђути загладан некуда
У давно потонуло време

Има нас више од десет
И бодемо се међусобно
Иглама пакости
А некад смо се одлично споразумевали
Када смо били само ОН
Или његови мирни одмерени покрети

Мој отац понекад нечујно кашље
И као да хоће нешто да каже
Али то чини врло споро
Јер за све има времена у изобиљу
Мој отац је већ врло стар
Он је ту негде
У додиру ствари које су се навикле
И зарасле
У пепелу мог гласа
Који се више не распознаје.

Sreten Perović

MOLITVA

Zaboravljena na mjeseci
Moja majka preslišava snove
O susretu s tobom.
Ne otvara srebrne kovčege
Da ne preurani
Djeci da ne naudi
Koja su umornih očiju
U san uplovila.

Stoji
Prekrstiv ruke
I moli noć da je ne oda.
A kad ugleda u listu livade
Stasalu svoju zamjenu
Bolećivo poje misao
Koju niko do kraja
Shvatiti neće.

Ona zna da njene riječi ne idu u vjetar
I da postoji neko ko je spremio zavoje
Za njene duboke rane.
Razgrnem talase
Ustanem
I približujem joj se s leđa
Al ona osjeća samo golemu goru
Od koje ptice nikuda ne odsele.

Razbiram skromnu molitvu:
Othranila sam ti sinove i udomila kćeri
Vrijeme je da prijeđem preko potoka
I do tebe dosegnem.

Pribojavam se da je moja sjenka
Zauvijek ne probudi.
Ovako zaboravljena na mjeseci
Ona ostaje u polju
Sama
Šetajući svoje poluriječi
Od zvijezde do zvijezde.

Радојица Бошковић

СМРТ

**...ако икада будем писао биографију
почећу од смрти.Њоме наравно није
почео мој живот, али то је прва ствар
коју сам запамтио...**

...моја мајка
мој свијет бајки
топао и бескрајан
лежала је у кревету.
мирисна жута дуња,
залутала на путовању од југа према сјеверу,
крупна као сан о обиљу шећера
којег ника нијесмо јели
спавала је поред њених будних очију
које су се кришом затвориле
да ми, тако мали, не би видјели
цијели живот стид ме
што гледао сам у жуто сунце на јастуку
а не у лице које је добијало боју земље
и никад га живог нијесам могао видјети у сјећању
увијек га заклони жута дуња.

дуго смо чекали
да се мајка врати са гробља
и да поново умре
да још једном обилно толимо глад
и да нас туђе руке милују.

сад док ме хладноћа брани од смрти
све што сам некад јео
кроз бол се враћа.

једино жута дуња не мре,
задња свијетла ствар
у тами прве смрти

Tanja Bakić

PET PJESAMA

* * *

Snijeg po ledu pada
I zlato traži
Put odbjeglih zvijezda
Za sobom ostavljajući
Odškrinuta vrata

Da nisam djevojka
Bila bih pahulja snijega

* * *

Dvije tačke i linija
Zadnji susret naš

Plać moj mali
Srce tvoje slama

* * *

Snijeg samo što nije

Putnik jedan
Kroz noć ide

Ćuti oblak
Sreća se čuje

Gledam u kovčeg
Pa u nebo

* * *

Posljednji miris vrta
I u njemu ja-
Najtiša zvijezda

Trava leptira zove
Dižu se i spuštaju
Tijela u prostoru

Ti posta biser
Biser posta ti

* * *

Stari kovdžeg
Dugo zaključan
Na zemlju
Miriše-
Na tišinu

Lidija Pavlović Grgić

POZITIVAC

Želim biti pozitivac
od njih sve pršti u ovom filmu
a ja se skrivam
i čekam neku sporednu ulogu

želim se diviti staračkoj bori
grliti prosjake i skitnice
uvijek počinjati iznova

i trudim se i koprcam
al' nema broda na horizontu
nema ni daske ni šibice
nema uloge za mene

NEMAM INSPIRACIJU

Nemam inspiraciju.
Gubim glasove, slike.
Ne želim se micati,
niti otići odavde
jer znam da ću besciljno lutati.
Ne želim nazočnost drugih bića.
Ne želim misli, ni ambicije.

Želim biti s najboljim prijateljima:
zidovima, podom, stropom
i stvarima u ovoj zadimljenoj prostoriji.
Želim reći im
što osjećam i čega se bojim,
premda je razgovor tišina.

Možda izađem iz svog kaveza,
i zaputim se duž bulevara
gdje susretat ću debela stabla.
A moj kavez ispražnjen,
bezuspješno će tražiti drugu pticu.

PRIČE MOJIH DANA

WHAT'S GOES AROUND COMES AROUND

Bila dva brata. Kao braća poštovali i voljeli se godinama. Pomagali se. I do ženidbe došli. Poslije toga i snahe se pazile Sve dok nije došlo do djelidbe nasljeđa kod braće. Snahe se za vratove uzele. Svaka bi više nego što treba da sebi prigrabi. A braća? Braća su se i dalje poštovala i voljela. Vidjelo se to i na dženazi jednog od njih. Kojeg je sasvim slučajno udarilo auto dok je prelazio pješački prelaz ne samo za to određenom mjestu već i uz dopušteno zeleno svjetlo na semaforu. Kako to? Jedna od snaha je bila hakerica koja je uspješno „upala“ u sistem kontrole signalne mreže kod saobraćaja u njegovom kvartu. Kako se saznalo za to. Nažalost, sasvim slučajno, nekih desetak godina kasnije, kada se mijenjao softwer u „kući saobraćaja“. Virus je samo jednom odigrao svoje zaspavši, bar je ona mislila, zauvijek. No, u trenutku promijene programa, ponovo se aktivirao, valjda pomislivši da mora opet reagirati. Sutra je u čitulji osvanula vijest kako je bogata nasljednica, poslije čudnih smrti svoga djevera, ali i suprug, poginula u najnovijem Ferariju dok je, prativši zeleno svjetlo na semaforu, krenula Main street-om. Na nju je naletio Man-ov kamion i morali su je skupljati sa okolnog drveća. Virus je ponovo zaspao. Do sljedećeg buđenja. Bratskog.

MOJ MANIFEST, ETO!

Bio sam sa prijateljem ribarom neki dan. Kaže da se stres najbolje liječi kada odeš na obalu rijeke i gledaš je kako teče, teče. Dok ribice polako trzaju na mamcu postavljenom na kraju ribarskog štapa. I kada značajnije povuče, ti zagazis, u svojim ribarskim čizmama, do pasa u hladnu vodu i vodiš nepravednu borbu, sebi u korist. Pobjeđuješ naravno, uvijek. Ako si dobar. Ribar. Saslušao sam ga i rekao da je možda to za njega dobro jer on radi u državnoj službi gdje mora svakog dana slušati manje vrijednog od sebe, i pognuto ho-

dati pored njega. I gubiti baš svaku bitku. A ova sa ribama mu dođe kao rekvijem za oprost. Sopstvenome sebi. Nije ništa odgovorio. I ponovo sam ga vidio jučer. U prodavnici cipela. Tražio je nove čizme za ribarenje. Pozdravio me je. I odmahnuo rukom uz riječi: „Ovo je moj put. Ja tvoj cijenim, ali ne smijem njime hoditi!“. „U tome i jeste caka“, odgovorio sam mu. „Jednom se živi, prijatelju moj. Probudi se. Ili pognuto hodi.“

SUNCE

Sastala se ovih dana zeleni, plavi i crveni. Naime, imaju problem kako da se dogovore čije je Sunce. I ratove vodili. Narode pobili, ali sunce i dalje nije njihovo. Naime, žuto je. Čak i iznad neba u Bosni i Hercegovini.

ROCK'N'ROLL - PARTIJSKI

Nudili su mu da potpiše (da bude nosilac liste). Jednom. Nije htio. Nudili su mu da potpiše (da bude visoko rangirani član). Drugi put. Nije htio. Nudili su mu da potpiše (da Ministrom postane). Treći put. Nije htio. Različite stranke/partije. Sam je otišao u četvrtu stranku. Eno ga kako čisti smeće ispred ulaza u Cantralu. Stranke. Partije. A nudili su mu. Tri puta. Jadan ne bio. I postao.

ČIJA JE BOSNA (ALI I HERCEGOVINA)?

Moja je. Ne, moja je. Ma, nije ni tvoja ni njegova, već moja je! I tako od kada je svijeta i vijeka. A ona jadna, savija se kao vrba iznad rijeke nadanja. Da mi je znati za hiljadu/tisuću godina kako će se zvati ovi prostori? Ma, neću ni da mislim. Odoh pod vrbu da se svađam sa onom dvojicom sa početka priče. Ma, moja je!

Propaganda

Sinoć sam sanjao snove bez mržnje. Sanjao sam dugu šarenih boja koja je pobijedila sivilo mržnje ovdašnje. Sanjao sam svjetlost na kraju tunela. Sanjao

sam toleranciju unutar različitosti. Sanjao sam Boga. Bez religije. Sanjao sam ljude - bez životinjskog u sebi. Sanjao sam svijet objedinjavajućih fenomena, što streme kulturi sui generis. Sanjao sam buđenje bez trauma. Ali, marketing i public relations su učinili svoje, jer...popivši dnevnu dozu tableta što smiruju dušu – sanjao sam snove. Propagandne!

TRI GLAVNA RAZLOGA ZBOG KOJIH JE JUNUZ T. SKOČIO U NERETVU

Prvi:

Prije ravno trideset i jednu godinu oženio se Zejnom iz B. a Zejna bila i ostala: i lijepa, i vitka, i zdravog osmijeha.

Zejna nije imala djece. Doktori rekli da je do nje falinka, ali to za Junuza nije značilo ništa; istim žarom nastavio je da voli svoju Zejnu koja je imala dugu, kao zift crnu, prirodno uvijenu kosu, pa kad puhne vjetar uz Neretvu i zatekne je na obali, zadigne joj duge guste uvojke i sa strane otkrije bijel vrat i onaj oziljak ispod lijevog uha zbog kojeg je Junuz ludovo, a onda se kose ponovo razastru niz ponosita ramena.

Junuz T. gleda u svoju gorsku vilu i premire od jada kad pomisli da bi se na onaj krajičak vrata koji je vjetar otkrivao, mogle spustiti tuđe usne.

Najviše brige zadaje mu prodavac Kasim Seleš. Zbog njega je rano osijedio i dobio višak šećera u krvi. Niko u mahali nije ni slutio radi čega kopni njihov komšija i dobri čovjek Junuz T.

Prodavnica je bila tačno šezdeset četiri Junuzova koraka od vrata njihove kuće. Bog zna koliko je puta to Junuz premerio. Zejna je imala običaj često i, što je nojgore, dockan ići u kupovinu – skorom uvijek međ zadnjim kupcima. A u prodavnici «Maja» – prodavac Kasim, čovjek kom ljepote nema u cijeloj Hercegovini, svakog sretao s širokim osmijehom pa i nju. Crna nabijena kosa, bijelo lice, kratki crni brčići i bijeli zubi sa širokom rečikom, opijali su djevojke, raspuštenice, a i po neka udata ludovala je; na san im je dolazio i zadnje pare trošile su u njegovom dućanu, samo da bi bar za trenutak bile u njegovoj blizini.

Samo što Zejna krene od kuće prema prodavnici, Junuz iskoči kroz onizak prozor, pretrči vrt, preskoči ulicu i od Hamzine garaže gleda, kako tamo, u osvjetljenoj prodavnici, Zejna kupuje i katkad omahne dugom uvijenom kosom, a Kasim je očima jede! Da, da, jede je. Vidi to dobro Junuz.

Jedne večeri, dok je brižljivo buljio u Zejnu i Kasima, tamo u prodavnici, ugasila su se svjetla i mrak progutao, ispred njegovih očiju, njih dvoje. Ničeg osim mraka više nije imalo pred Junuzovim očima. Smio se zakleti da je jedino kroz taj crni zar vidio kako Zejna pada u naručje Kasimu i kako njegovi kratki crni brčići dotiču njene usne. Izgubio je svijest i spustio se uz brvna drvene garaže, a kad se povratio – svjetla su obasjavala mahal. Zalud je Zejna, te iste noći kada su se našli zajedno u kući, uvjerala Junuza da je u cijelom gradu nestalo struje – on u to nije nikad povjerovao i bio je ubijeđen da je Kasimova ruka dotakla prekidač, a onda se uputila prema Zejninoj kosi. Tu istu noć Junuz nije ni oka sklopio i neprestano je tražio od Zejne da mu se kune u Boga, u Ramazan, u mrtvu majku, u sve na svijetu, da je Kasim nije ni dotakao. Zejna se zaklela jednom, drugi put, a onda se prevrnula na stranu i slatko zaspala, a Junuza svu dragu noć razjedala sumnja.

Ujutro, neispavan i brižljiv Junuz T., nije ni ličio na onog Junuza T. od jučer, već na havet. Niko ga nije mogao ubijediti da njegova prelijepa Zejna ne voli Kasima.

I ko se ne bi ubio?!

Drugi:

Bio je borac Armije BiH, a ništa od toga nema sem dvije plave vojničke knjižice, od kojih jedna devizna u kojoj je, kao nadoknada za učešće u oružanim snagama, upisan iznos od dvadeset jednu hiljadu dvjesta četrdest i tri konvertibilne marke. Neko mu je rekao da je te devizne knjižice štampala fabrika koja proizvodi toalet papir i papirne maramice. Bio je malo i ranjen; naime, geler mu je okrznuo potkoljenicu lijeve noge, ali nikakvih posljedica ostalo nije i nije dobio ni jedan jedini procent invaliditeta.

A njegov prvi rođak Sifet bio tri mjeseca na liniji u Podveležju, isfoliro oboljenje kičme, zato okrivio rat i sada ubira osam stotina konvertibilnih maraka ratne vojne invalide. Svaki mjesec! A Junuz gleda u svoju knjižicu ko u vlastiti grob i psuje sve pod kapom nebeskom.

I ko se ne bi ubio?!

Treći:

Kada je imao sedamnaest godina pao je s hrasta na Os-ojcu i povrijedio lijevi obraz, a evo kako je bilo:

Krava Slada pasla, a on je čuvao. Najednom krava prestane pasti podigne glavu, tri puta njukne, a onda se preturi i počne nadimat.

Kada je prišao do nje, imao je šta i vidjeti; kroz veliku travu, promičući kao svjećica, odmicala je velika zmija šarka, a Slada, samrtno zijevajući počela izbacivati bijele klobuke. Skoči mlađani Junuz onako prestravljen i stade se penjati na visoki hrast, ne bi li s njega što prije dozvao Majku Begzadu koja je znala dovu protiv ujeda zmiije. Samo što je zaustio da zovne, slomi mu se grana pod nogama, on sleti niz hrapavo stablo i zguli lijevi obraz. Stigo je do kuće, rekao majci da krava gore lipsuje i kako je vidio zmiiju, ali majka, vidjevši ga onako krvavog, zaboravi kravu i stade vidati svog sina. Krava Slada ispusti dušu istoga dana, i noćima poslije u Kiselom potoku, prejedale su se seoske skitnice. Junuzu osta krasta na lijevom obrazu cijeli mjesec i jedva zamladi, a i kad zamladi ostadoše ožiljci. Kad se vrijeme mijenja i kad zastudi pomodri lijevi obraz i on tad stane pred ogledalom psujući sva drveta svijeta a posebno hrastove. Vjerovao je da nije tog ožiljka da bi ih i u njegovom braku bilo manje.

I ko se ne bi ubio?!

Jedne večeri dok se Zejna spremala u prodavnicu, Junuz napusti kuću, ode pravo na željezni most i skoči u Neretvu. Jedan ribolovac koji je vidio kad se Junuz bacio u rijeku, pričao je da se on bio pokajao i pokušavao je da se izbavi, ali njegovo loše plivanje pobrisali su brzaci koji su se tako igrali s njim kao da su ga jedva dočekali. Čak i spasioci, koji su brzo došli – čim je ribolovac javio, nisu se imali rašta kvasiti i sve su ostavili do sutra, dok svane...

A sutra, čim je svanulo, krenula je potraga. Iz jednog vira, gvozdеноm kukom ga je zakačio a onda izvuko na obalu, niko drugi do Kasim Seleš i prvi izjavio saučešće taze udovici Zejni T. koja je papirnim maramicama kupljenim u njegovoj prodavnici kupila suze gledajuć u nabreklo lice svog mrtvog muža.

BRAĆA MOJE MAJKE

Moja rahmetli majka Hajruša, Allah joj se smilovo, nije imala braće. Ustvari, ne da ih nije imala – imala ih je. I to šest! Ali ih je sve do jednog gubila još čim bi prohodali, prosmijali se i počeli slagat prve riječi – još u ranom djetinjstvu pokosi ih neprebolna; najednom ih obuzme vatra, zanemognu i – tak!

Najduže poživi Bećo, on se nekako borio do četvrte, pa se u četvrtoj i on pobole i treću noć od kako pade na postelju, negdje ispred zore, ispijehnu.

Bisa, majka moje majke bila je tvrđa od kamena – od velike tuge srce postane komad hladnog čelika – ali bi pala kraj mrtvog djeteta, dugo ga stiskala uz prsa, a kao da je govorila: ne, ti nisi umro, sine moj, evo ti – podoj, pa prograji, o dijete milo...

Skoro uvijek prva bi vrata otvorila sestra Begija i vidjevši kako čvrsto u naručju drži mrtvo dijete, prišla bi, poljubila je, milovala joj kosu i molila da se ne sekira – Bog je milostiv i biće muške djece. I ona se nadala, nadala, nadala... I davao je Bog mušku djecu – ali i uzimao!

Nema šta nije činila i gdje sve nije stigla majka moje majke ne bi li nekako sačuvala muško. Išla kod mula-Dema u Bisticu, vodili je do Peći, slivali joj strave – gledalo se u olovo, otvarali joj, kurbanu se klali...

I sve bi uzalud!

A uz njih – šest njenih sinova, umrije i još jedna sestra, ime joj bješe Dževa i svi su se složili da ljepša čorica nije rođena u cijeloj Goduši, a ni u okolnim bihorskim selima, u kojima – ne da se nijesu rađala lijepa djeca – rađala su se, ali Dževa bješe upis, ko sve što je Bog bješe obilježio da, čim prve korake pruži, krene Njemu – slava Njegovoj milosti!

Eto takva je bila Dževa, rahmet njenoj prečistoj duši.

Bože moj premili, pa cijelog života, majka moje majke, hodala je bremenita, jer je uz njih sedmoro što umriješe rodila i još šest kćeri koje doživeše da vide i djecu od svojih unučadi! Reкло bi se – duboka starost, a nije, već su se rano udavale, brzo dobijale djecu, koja su se rano ženila i udavala, te i ona rano dobivala svoju djecu i tako redom. Nekako, nije

se znalo – ni kad prije stignu za udaju i ženidbu, ni kada ukorače u brak, i – za godinu, proplače.

Uz to što je svake druge godine hodala bremenita, majka moje majke je žnjela, plela, muzla golemo stado ovaca – nikad manje od pedeset, tri krave i bar jednu kozu – jer se kozjem mlijeku, od kako je papre niklo u goduškim stranama, posebno govalo i čuvaše se za lijeka – pa je još češljala vunu, ispredala pletivo, tkala, i opet stizala da namlati kleke za kiselu vodu koju moj djed, a njen čovjek Amiraga – hajaše više od svega poslije večere; u dugim zimskim noćima kad stisne bihorska zima, volio je popiti klekovu vodu. Ona je sve to znala i ugađala mu. Brala je i šipurke koji su se crvenili u ogradama pokraj puta, sušila ih u hladu iza hambara i od njih zimi pravila čajeve – čim bi se koje od djece zarumenilo, ibrik se punio vodom, a, pošto bi voda zagrgoljila, u nju je sipala crvene smežurane plodove.

Znači, moja je majka imala braću, ali, kada se ja nanožih, kada stigoh da slušam i razbiram ono što je zborila moja dobra mati – njih nije bilo. Umjesto njih na goduškom groblju Glavica bilo je šest humčica braće moje majke i jedna njene sestre Dževe, Bog ih dženetio.

Ono kad se oduža noć, ono kad se sve smiri i na polju zaveže tama za namete i reski fijuci udare u male prozore, a na ekseru između njih, pa malo iznad – žmirka petrolejka, mi djeca tada vidimo našu majku kako sjedi na malom tronošću blizu šporeta razvezuje šamiju, pušta je niz krilo, i – plače! Plače tako naša mati, a mi gledamo u nju i žalimo je što plače. Doduše ona bi se borila da mi to ne vidimo, jer joj bješe žao da nas rastužuje, ali, mi smo znali – razveže li šamiju, i ako joj se počne borati brada – ona to plače i žali za svojom braćom. Pominjala je i Faika, on je bio iza Beća, pa Hama, on je bio iza Faika...pa Hamida...

O, kako je bila lijepa naša majka. Imala je dugo nježno lice i uvijek rumeno, ponajviše od planinskih vjetrova koji se po cijelu godinu nisu smirivali.

I ona je rijetko odmarala, jer – naš otac bješe naopak čovjek. Cijenili su ga svi u bihorskim selima kao zgodnog domaćina i čovjeka od riječi, ali je puno tražio od naše majke. Tražio je od nje i sluškinju u kući, i da duhanište na vrijeme poradi, i da poplasti, i da hljeb bude navakat, i da smok bude uredan i njive navrijeme požnjene, žito okrojeno, ama sve je to od nje traženo i još mnogo toga. I sve u isto vrijeme. A on? On je, Bogme, volio i prohodat, sići do

sestre Vake u Kostovac i zanoćiti, pa sutradan, u neka doba, eto ga nazad. Pomolio bi se na Kamenglavici, pod njim se bijelio konj kao grudva snijega, ali – što bi se više približavao nama i ona je grudva pod njim narastala.

Počesto bi projahao Zekana i do Godijevskih ravništa, pa tamo sa Hasimom Kijametom, eglen – beglen... Pričali su, pušili i pili kahvu, a djeca slušala šta oni to pričaju sve dok ih san ne bi oborio i ona nastavila sanjati o onim istim ljudima i mjestima koje su njih dvojica pominjali, leđima naslonjeni na velike crvene jastuke poredane uza zid, kao tovari. Sutradan, iza podne, vratio bi se kući sa kapom pospuštenom na čelo i naša majka je bila sretna što se on vratio i što smo svi skupa u našoj maloj čatmaruši ispod čijih streha je fijukao vjetar, kao da je neko, iza kuće, kožnom kandžijom šibao noćnog konja.

Ponekad, nije to bilo često, u našu kuću, na putu prema svom selu, navratili bi Dobrodolci rođaci naše majke i ona bi uzdrhtala od radosti što ima u svojoj kući nekoga od svoga roda. Bili smo sretni što se naša majka raduje. Sjećam se kada su Mujo i Miralem navratili – njoj se oteše ruke – nosi im vruću vareniku na poslužavniku koji joj bješe daidža Hazir donio iz Peći, a one dvije čaše zveckaju i sitno poigravaju na njemu kao žive. Pitala ih je za zdravlje tetke Afije i pominjala još neka imena koja mi nikad do tada nismo čuli, i srce nam je bilo puno što naša majka zna da gore u Dobrodolima ima toliko svojih rođaka.

– A Umer i Kadrija, kako su oni, i mogu li kud? – Ko da se prisjećao otac zamotavajući duhan, sa onim strastvenim tiračijskim zadovoljstvom kada se čini kako mu svaki dio tijela i svaka pora na koži gleda u onu cigaru koju on, pošto je zavije, rubom papire ovlaži jezikom, kao kad brusom udari niz oštricu kose.

Majkina radost je nestajala onoga trenutka kada bi ispratila svoje rođake; i pošto bi njihova leđa zamakla u gustiše kod Rajeve vode, ona se, tužna, povlačila u sobu.

Ne, ništa nije govorila, nije se žalila ni na koga, jednostavno, tako... ušla bi otplakala i ponovo se davala na posao.

Rasuli smo se po svijetu..... Svako za svojom sudbinom. Stigli smo do država i gradova za koje naša majka ranije

nikada nije čula. A ni mi! Kako je mogla i pomisliti da će joj najmlađi sin Nasko ostaviti i kuću, i selo, i državu i stići do grada Sent Luisa u državi Missuri u Americi...

Nije nas odvrćala da ne idemo u svijet; jedino što bi ponekad, skrušena i bezvoljna, stisla ruke u krilu: šta ću vam, djeco moja, idite za hljebom, idite za boljim...

I mi smo, s malenom torbom o ramenu, zamicali niz uske bihorske puteve i utapali se u svijet!

Jednog sunčanog jesenjeg dana majku smo, na Softingrobu – našem mjesnom groblju, spustili u mezar. Harun reče da je dao Bog da smo je ispratili još i ranije, bar dan prije nego joj Refka umrije u Pljevljima, našto smo ga samo pogledali i jedino što Hajro progovori: – I taman je i bilo... Mi ostali smo ćutali i nismo se usuđivali progovoriti i miješati u Božje odluke.

Pošto se završila dženaza našoj majci, pošto se između mezara naših bliskih, podigla i njena zelena humka, hodža Mušović iz Goduše čučnu uz sami grob i stade učiti. Sa onog mjesta na kojem sam stajao vidio sam mu samo vrh bijele ahmedije, ostalo je zaklanjala zelena ispupčena zemlja. A pošto je ustao – krenuli smo niz gaj. I meni nikada do tada nije tako nedostajao još neko za kime će, kao i za nama, šušcati hrastovo lisje. Čuo sam taj mili glas koji, pošto umorna sjedne na prag kuće, razveže šamiju i jekne:

Ah, braćo moja...

Prošlo je punih deset godina od smrti moje majke. Živim u zemlji u koju ona nikada nije kročila. Čula jeste. Ovamo su još od sedamdesetih počeli dolaziti Bihorci. I to u valovima.

Te večeri, došao sam na sastanak redakcije u prostorijama zavičajnog kluba koji je i osnivač novine. Došao sam radostan, jer se predvečerje niz luksemburške šume otiskaše skoro sa onom istom mekoćom kako su se valjali i prvi akšami u mom zavičaju. Neupućen da je u istoj prostoriji,

nešto ranije započeo familijarni skup porodice koja je nosila prezime moje majke, upao sam unutra kao da tamo nije bilo nikoga. A oni su, baš toga dana, dogovarali kako i gdje organizovati veliki familijarni, u Crnoj Gori bi rekli – plemenski skup, na kojem će pozvati sve koje nose njihovo prezime, a razbacani su po cijeloj planeti.

Bio sam sretan; po prvi put u svome životu vidim, na jednom mjestu, toliko onih koji su, cijeloga života, mojoj majci zamjenjivali braću. I kao nikad zažalim što nije nekako mogla bila tu, pa da uđemo skupa, pa da joj osmjeh ozari lice. Znam, koliko bi bila sretna, i znam – ispružila bi ruku kao da ih sve hoće zagrliti i rekla: sve su ovo moji, sve...

– Nikada više daidža na jednom mjestu... Nikada – rekao sam i sjeo za sto, odvojen od onih njihovih spojenih – očekivao sam članove redakcije, pa da i mi počnemo naš dogovoreni sastanak.

Htjedoh zovnuti konobara Rasima, htjedoh reći: Svima piće! Ali, sjetih se – nisam od onih kojima je naovčanik u svakoj situaciji pun, kao šaržer šumara Vita Kovačevića koji je, po homarima – od Mustafinog dola do Lađevaca, vrebao Pešterce, koji su odsijecali prava smrčeva stabla, kačili ih za krupne volove i bježali preko Tutnjibrda pema pešterskim selima Uglu i Đerekarima.

Progutah gorak zalogaj i sjedoh...

Najednom, Sabit ustade, priđe mi, i skoro šapnu: Fajo, mi smo završili, ali sada onako ćaskamo, smetamo li mi?

– Ne, rekao sam, ni sličajno, samo ako može malo tiše. Sabit se vrati i sjede na svoje mjesto:

– Samo malo tiše...upozori ih i blago pljasnu rukama, pa im objasni da to mi dole hoćemo da održimo sastanak redakcije. Istoga časa ljudi počеше ustajati, škripale su stolice i stade se kriviti ona prava linija od nanizanih stolova.

Jedna grupa, u samom ćošku, a bilo ih je četvorica – nije ustajala. Nastavili su sjediti, piti, i vrlo često njihov se glas podizao, pa je kroz otvorena vrata iskakao na ulicu.

Završili smo sastanak, pa, nekoliko nas, nastavismo ćaskati.

U jednom trenutku začu se iza naših leđa: – Hajde, veli, pređite tamo u drugu prostoriju, imate gdje... Istoga časa ustadosmo i krenusmo prema šanku...

– Faize, pisac, Faize.. – dozivalo je iz ćoška, ali se nisam okre-
tao. Naslonio sam se na šank, a Rasim ispred mene spusti
piće. Samo što otpih prvi gutljaj, priđe mi Džeko i reče kako
bi bilo dobro da ja idem: – Onaj jedan, kaže, ustremio se na
tebe, jer, veli – ko si ti da ućutkaš njih onoliko...?

Pridigao sam torbu, objesio je o rame i preko vrata,
onom istom hitrinom kojom sam ostavio rodnu kuću i po-
tonuo u svijet, nestao u noć. Ulicom malenog grada promiču
auta, a prve kapi kiše, između visokih zgrada, slijeću na moje
tjeme. Krupne su i hladne!

Iste večeri, nedugo pošto sam otišao, došlo je i do gu-
ranja.

Majčice moja, počivaj u miru i znaj – mijenjaju se vremena.
I ljudi, mila moja majčice... Danima pokušavam da sretnem
i zagrlim onoga koji se bješe ustremio na mene.

Često se prisjetim Arminovih riječi: Fajo, ti moraš paziti
gdje i sa kim kafu piješ... Ima svakakvih ljudi, bježi od primi-
tivaca... – gledao sam ga i mislio – Bože moj, šta li priča ovaj
čovjek...

Sada mi je, konačno, sve jasno.

Moja rahmetli majka Hajruša, Allah joj se smilovo, ako joj
meleci prenesu ovu priču, biće tužna i još jednom će
zaplakati.

PERO

San svakog dječaka koji mašta da postane pisac je da ima svoj sto za pisanje i posebno pero koje će umakati u mastilo i potom prenijeti svoje ideje na hartiju. Učiniti je domom za čarobne svjetove iz svoje glave. Problem ovog digitalnog doba je što stvari nemaju dušu, pa je tako i sve napisano na računaru nekako beživotno...

Mnogo je bolje bilo kada je spona između pisca i papira bilo pero! Ja sam na svoje čekao dugo, ali se isplatilo...

Imao sam tada četrnaest godina i bili smo u posjeti Sarajevu. Majka je obilazila butike i tezge po Baščaršiji, dok smo ja i tata rovarili po jednoj antikvarnici uživajući u mirisu starih knjiga. Nove nikada ne mirišu tako...

Kao da sa svakim čitaocem ostanu između korica zarobljeni njegovi snovi i uspomene. Zato neke mirišu na more, jer je posljednji koji ih je čitao to radio na plaži. Ili, pak, mirišu na četinarsku šumu o kojoj je maštao... Moje uživanje prekinuo je prizor od koga mi je zastao dah – pero za pisanje u posebnoj, od stakla izrađenoj kutiji, i opis koji kaže da je pripadalo Aleksandru Dimi.

– Tata, dođi da vidiš!

Otac je u tom trenutku listao neku enciklopediju, tako da je nevoljno podigao nos iz knjige i krenuo ka meni. Uhvatio sam mu pogled kada je zapazio predmet mog interesovanja. I on je bio fasciniran.

– Da li je pravo?

Izrekao je pitanje kao šapat i prodavcu je dugo trebalo da shvati da su te riječi bile njemu namijenjene.

– Naravno, to je najvrijedniji primjerak u mojoj kolekciji. Naslijedio sam ga od dede koji je imao knjižarnicu u Parizu. Porodica mi je jevrejskog porijekla tako da smo se u prošlosti puno puta selili. Deda je govorio da je samim čudom pero završilo u njegovom posjedu.

– Je li na prodaju?

– Do prije tri dana bih ubio onoga ko bi me to pitao, ali ova teška vremena su učinila da je sve na prodaju. Sudbina moje radnje visi o koncu. Ljudi danas ne znaju da cijene vrijednost starih i rijetkih knjiga.

– Koliko tražite za njega?

– Oprostite ako sam indiskretan, ali me zanima, šta planirate da radite sa njim?

– To morate pitati Stevana. Ako ga kupim, biće njegovo. Je li tako, sine?

– Tako je! Radiću ono šta je i gospodin Dima radio – pisati, stvarati priče o gospama u nevolji i njihovim herojima...

– Vaše je za hiljadu maraka! Šta kažete, imamo li dogovor? Sami znate da ovakvo nešto nema cijenu! Da niste pravi ljubitelji knjiga, nikada vam ga ne bih dao po toj cijeni. Faktički ga poklanjam!

Tata je gledao u mene pa u kutiju. Znao sam da je to zaista mnogo novca, ali nisam mogao prevaliti „Ne“ preko usana.

– Uzimamo! Stevane, tvoje je!

Isplatio je antikvara dok sam ja držao staklenu kutiju kao da je u njoj ključ od čitavog svijeta. Izašli smo iz radnje i uzeo sam tatinu ruku. Znao sam da je osjetio moju zahvalnost...

O tome šta se desilo kada smo majci ispričali našu pustolovinu bilo bi malo i čitav roman da se napiše. Govorila je da smo prevareni i kako je u antikvarnici već spremno novo pero koje čeka sledeću budalu koja će povjerovati u priču. Ja i tata smo bez riječi slušali kritike. Znali smo da majka ne shvata pravu vrijednost predmeta koji smo imali u svom posjedu i da bi svaki pokušaj odbrane samo pogoršao stvari...

Čim smo se vratili sa putovanja, otac je oslobodio moj radni sto i donio mi pregršt čiste, neispisane hartije i bočicu crnog mastila. Poljubio me je u čelo i ostavio sa poklonom koji sam, pažljivo, oslobodio iz staklene kutije. Bilo je vrijeme za odlazak u krevet, ali ja nisam mogao odoljeti...

Uzeo sam pero, umočio ga u mastilo, pustio da se ocijedi i nezgrapno ga spustio na papir. Osjećaj je bio tako dobar! Počeo sam od svog imena, a onda sam redom ispisi-

vao sve šta bi mi padalo na pamet. Povremeno bih iznova umakao osušeni vrh i nastavljao sa pisanjem. Osjećao sam kao da sam u transu...

Ne znam kada se tačno dogodilo, ali prestao sam da kontrolišem pero, a na papiru su se pojavljivale meni nepoznate riječi. Pokušao sam da podignem ruku i prestanem sa pisanjem. Nisam uspio u tome. Neka sila držala me prikovanog. Čak ni rukopis više nije bio nalik mom.

Na početku je bilo nemoguće razlučiti šta piše, a onda su riječi postale jasne...

Ostani miran i poslušaj moju priču... Sve ću ti reći, nemam tajni pred tobom. Samo nemoj da paničiš i ne zovi nikoga...

Zovem se Aleksandar Dima i ovo je priča o tome kako sam prodao dušu đavolu samo da bih postao slavan...

Bilo je to na početku moje karijere. Ništa nije govoriло da će ikada neko cijiniti to šta ja pišem. Sve bi obično završavalo u krilu neke služavke koja bi uz moj rukopis prvo naučila slova, a posle provodila besane noći dok ne bi oči isplakala. Potom bi došla da mi objavi kako sam najnježnija duša koju je poznavala i da želi da ostari uz mene. Tada bih je ostavio, uplakanu i iskorišćenu, ali opismenjenu.

Navlačio sam tako gnijev mladih žena na sebe i moj ugled je tonuo iz dana u dan sve dublje u kaljugu francuskog blata. U meni je sve slabije tinjala nada da ću postati veliki pisac.

Jedne noći, u ljeto hiljadu osamsto dvadeset i devete godine, dok sam kraj otvorenog prozora sa perom u ruci posmatrao nebo i slušao zrikavce u potrazi za novom idejom, ugledah visokog gospodina obučenog u najfinije crvene haljine kako ide poljanom ka vratima moga doma.

Bio sam zbunjen jer su posjetioci u to doba bili rijetkost, a njegov neobični stil odijevanja nije odavao ništa o njemu osim da je plemićkog roda. Bio je tačno pod mojim prozorom.

– Dobro večer, mladiću!

– Pa nije baš da je dobro, ali ne bunim se... Kojim dobrom, gospodine? Mogu li kako biti od koristi?

– Ti meni? Teško! Ali bićeš jednog dana!

O čemu priča ovaj čovjek? Da li je do njega stigao zao glas o meni pa je došao da mi se podsmijeva, ili ga je poslao neko od mojih drugova iz krčme?

– Pa dobro, ako ne mogu biti od pomoći, recite barem šta tražite pred mojom kućom u ovo doba noći?

– Ne šta, već koga! U svakom slučaju – našao sam ga! Kojim poslom, mora da se piate? Pa da mu dam ono šta mu treba.

– Mislite na mene? Ne zamjerite, ali ne znam šta to možete da ponudite, a da meni treba.

– Mogu da ti da istrajem u ovoj igri. Svakako trenutno nemam pametnija posla.

– Zašto bi mi poklonio baš taj dar, najveći od svih mogućih?

– Nisam ni pomenuo da bi to bio poklon! Samo jednostavan dogovor od koga bi svi imali koristi.

– Da čujem... Šta se to od mene traži? Da ubijem kardinala možda?

– Nee, ništa tako krvavo! Od tebe se traži da nastaviš sa onim što najbolje znaš – da dovodiš svakodnevno drugu ženu u postelju!

– Samo to? Nema potrebe da nekoga žrtvujem ili slično?

– Ja sam svoje rekao i imam problem sa tim da nekom nešto dva puta ponovim! Imamo li dogovor?

– Naravno!

Rukovali smo se preko prozora i neobični posjetilac je otišao u noć odakle je i stigao.

Možda bih za čitav događaj pomislio da je bio samo san, da mi se narednog jutra nije pismom javio izdavač iz Pariza. Loren, jedna od mojih sluškinja-ljubavnica ponijela mu je moj rukopis i on je želio da me angažuje da pišem za njega, ali u mnogo dužim formama. Moje knjige čitaće plemići u čitavoj Francuskoj!

Kopkalo me malo to što se dogodilo baš ono šta je stranac u crvenom obećao, ali se nisam puno obazirao na to. Nastavio sam da jurim za suknjama jer je to bila moja strast jednako kao i pisanje. Priznajem da je moja glad za že-

nama bila pojačana razgovorom sa strancem, jer, što za svaki slučaj ne uraditi sve šta je u mojoj moći... Eto, čisto ako je ipak sve ono šta je rekao istina...

Moje pisanje je potrajalo duže čak i od cara Napoleona Bonaparte. Iz mojih ljubavnih avantura nicala su djeca kao pečurke, ali nijedno jedino nisam želio priznati. Kako sam mogao ostaviti svoje prezime, koje je sada značilo sva otvorena vrata u Francuskoj, nekom tamo kopiletu sa služavkom? Ne, ja sam sebe izgradio iz praha i sam ću se u prah i vratiti.

Već sam bio poprilično star kada sam, razmišljajući o svom životu, shvatio da sam bio žrtva nekog demona. Prodao sam svoju dušu, a da nisam bio ni svjestan toga. Noćima su me proganjali dječiji krici. Ostavljene bebe plakale su za mnom. Znale su ko ih je izdao prije nego što su i došle na ovaj svijet...

Predosjećao sam da mi đavo neće dozvoliti da napišem ovu priču o sebi. Priču koju ljudi zaslužuju da čuju. Prije svega, ove su riječi pripadale svoj onoj izgubljenoj djeci koja su nosila moju prokletu krv. Možda njih i neće biti na svijetu onda kada ova istina pronađe svoj put...

Juče sam posjetio jednog alhemičara. Izložio sam mu svoj zahtjev. Hoću da začara moje pero tako da, kada dođe u ruke nekog pisca, on čuje priču od pera i zapiše je tako da se nikada više ne zaboravi.

Tražio mi je vlas kose i većinu blaga koje sam imao. Pristao sam na sve jer sam bio očajnik u posljednjem pokušaju da makar djelić duše spasim prije nego što pođem Bogu na ispovijest.

Odradio je svoj ritual i rekao mi da je gotovo. Bio sam sumnjičav i pitao zašto ništa nisam osjetio, neku promjenu, bilo šta. Smirio me uvjeravanjem da je on najbolji u svom poslu.

Umro sam naredne godine, a da nisam znao da li će svijet saznati istinu o meni. Da mogu da vratim vrijeme, nikada ne bih pristao na onu strašnu ponudu. Sve ono šta sam za to vrijeme napisao neko bi drugi umjesto mene ispričao, ali ne bih bio krivac za toliko mnogo siročadi...

Tek sada je moja duša našla mir, zahvaljujući tebi! Neka te moje pero služi u zdravlju, i ako ti ikada neko ponudi

besmrtnost, otjeraj ga u sam pakao i znaj – bez ičije pomoći ćeš uspjeti jer u tvom srcu leži pisac.

Iskreno tvoj,

Aleksandar Dima

Mora da sam lud ili da imam temperaturu. Ovo šta sam pročitao graničilo se sa nemogućim. Potražio sam oca ne vodeći računa o tome da je ponoć već odavno prošla. Ušao sam u roditeljsku sobu i probudio ga. Pošao je za mnom bunovan, u rukama je imao svoje naočare za čitanje. Sjeo sam ga za svoj sto i pružio mu hartiju sa neobičnom pričom koju sam ispisao u stanju transa. Dugo je i pažljivo čitao...

– Ovo je odlično! Sada ne žalim što sam dao onolike novce za pero!

Gledao sam ga zbunjeno. On misli da sam ja sve izmislio! Počeo sam da zamuckujem.

– Aali, to je sve čista istina! Pero je samo pisalo tu priču. Ja sam bio samo oruđe. Na njega su bačene čini. Pročitao si dio o alhemičaru. On je učinio to kako bi se istina kad-tad saznala.

– Istina je da ćeš ti biti veliki, možda i veći pisac od njega!

Zagrlio me sav razdragan. Nisam uspio da ga razuvjerim. Kada sam kasnije opet koristio pero, nije više bilo stanja transa. Priču Aleksandra Dime sam sačuvao za dan kada odrastem i kada moja riječ bude imala težinu, tada će mi valjda neko povjerovati...

NOI

Zadnjih nekoliko dana moj urednik postao je dosadan koliko me je pritiskao sa zahtjevom da osmislim negativca za strip reviju koju radimo. Volim svoj posao, ali ima dana kada inspiracija naprosto ne dolazi. Trudim se tada, pustim misli da odlutaju, da iz daljine na krilima mašte dojezdi nešto novo i da onda taj novitet prenesem u blok za crtanje.

Tako je bilo i prošle noći. Koliko god se trudio da smislim nešto originalno, inspiracija nije dolazila. Malo po malo prelazio sam u to svoje stanje transa i napokon se u

meni počela rađati ideja čiji su se obrisi mogli vidjeti na papiru koji se nalazio preda mnom. Bez obzira na to što sam bio zadovoljan jer je napokon moja mašta proradila, nisam se mogao izboriti sa snom i vrlo brzo mi sve pred očima postade nejasno i maglovito. Utonuh u san...

– Alo! Tupane! Ustaj, bre, nemam ja čitavu noć! – bilo je prvo što sam čuo dok sam pokušavao da otvorim oči, a neko nastavljao uporno da me drmusa.

– Napravio si kaos, pa sada spavaš snom pravednika. Ja treba tvoje greške da ispravljam sada. Na noge, lenčugo!

Gledam ko to vrišti na mene i prosto ne vjerujem rođenim očima. Na mom radnom stolu stoji pravi pravcati patuljak. Velikog nosa i zašiljenih ušiju, obučen u plavu košulju i teget pantalone, sa crvenom šapkom na glavi i notesom u rukama. Gledao je čas u blok za crtanje koji se nalazio ispred mene, čas u mene i nešto zapisivao u svoj notes.

– Jesi se rasio? Nemam ja sve vrijeme ovoga svijeta. Hajde da se damo na posao, da vidimo šta to imamo ovdje.

Pokušavam da se uštinem kako bih se probudio iz ovog sna, ali ne pomaže, patuljak je i dalje tu pred mojim očima. Nagnuo se naprijed i pažljivo motri crtež na kojem sam radio prethodne noći.

– Da čujem šta je mladi gospodin izvolio nacrtati prošle noći? Po jačini NOI alarma reklo bi se da se radi o nekom divu. Je li tako?

Gledam zbunjeno u njega i ne razumijem ni riječ od onoga što govori. Iznenada se udari notesom po glavi.

– Oprosti, nijesam se ni predstavio. Garibaldi, pripadnik svjetske policije, odsjek za odbjegle ideje. Šta je? Čudi te ime? Djed po majci bio je Italijan, pa eto njemu u sjećanje.

Prihvatam njegovu ispruženu ruku kojom počinje energično da drmusa moju.

– Da čujem tvoje ime, mladiću?

– Nikolaj, strip crtač, zapošljen u „Kometakomiksu“. Ne razumijem kakav odsjek za odbjegle ideje pominjete i kakva je to svjetska policija.

– Uf! Vidim ja da će ova noć biti duga. Ti si od onih što sporo kapiraju, a? Ili pak voliš da se praviš lud. Najgori ste mi vi slikari. Svake nedjelje imamo neki problem sa vama. Prošlog mjeseca je jedan tvoj kolega iz Japana usnio, dok je crtao, troglavu aždaju. Ta spodoba je kasnije pobjegla iz nje-gove glave. Možeš misliti! Eeej, troglava aždaja! I kako nju danas savladati? Danas kada nema vitezova u oklopima! NOI alarm je urlao non-stop. Tri dana smo ja i on sjedjeli ovako, sve dok se dični gospodin nije sjetio svoje ideje i onda smo je uspjeli obuzdati. Za to vrijeme aždaja je žarila i palila. Morali smo pokrenuti sve veze kako bi svijet uvjerali da je došlo do erupcije vulkana. Što se fino ne ugledate na pisce, oni kada završe sa pisanjem, lijepo sklope korice i to je to, a ne kao vi.

– Ja ne razumijem šta se ovdje događa! Šta sam to pogriješio i kakav NO...nešto alarm pominjete uporno?

Patuljak počne da lista notes dok ne pronađe određenu stranicu.

– Pa dobro, majku mu poljubim! Ti si neki glup čovjek, čudo da si mogao da izmaštaš ovako opasnog stvora. Postoji nešto što se zove pravilnik o idejama i po članu 32 tog pravilnika svaki tvorac ideje dužan je istu čuvati pod stalnim nadzorom. U slučaju da mu ideja pobjegne, za sve eventualne neprijatnosti usled njenog bjekstva, odgovoran je isključivo idejo-tvorac. Isti je dužan staviti se na raspolaganje službenicima odsjeka za odbjegle ideje, to bi bila moja malenkost. Što se tiče NOI alarma to je poseban alarm koji reaguje na neidentifikovane odbjegle ideje. Je li sada sve jasno?

Blijedo sam gledao u patuljka koji je postajao iz trenu u tren sve nervozniji. Svakog časa sam očekivao da mi skoči za vrat.

– Recimo da počinjem da shvatam stvari. Na koji način Vam mogu pomoći?

– Napokon! Već smo izgubili previše dragocjenog vremena. Ideje žive u umovima stvaralaca ili, pak, na papiru kao zapisane ili nacrtane. Dok god su na papiru ili u umu, potpuno su bezopasne. U rijetkim situacijama, kada osoba koja krene da prenese svoju zamisao iz mašte na papir, po-

pusti svojom pažnjom ili pak usni, ideja može iskoristiti taj tren i iskrasti se iz uma svog tvorca. Ideja koja jednom pobjegne može se obuzdati samo ako je se njen autor opet sjeti i prenese je do kraja na papir. U tom trenutku odbjela ideja gubi svoje tijelo i do kraja nastavlja da živi zatvorena na papiru. Zato olovku u ruke i da pokušaš da se sjetiš ovog tvog stvora. Znam da se sada ne sjećaš ničega osim mutnih obrisa, zato se potruđi i razmisli šta te uopšte natjeralo da kreiraš ovu spodobu i o čemu si mislio u trenutku kada si je crtao.

– Radio sam na novom negativcu za ovomjesečni broj stripa. Znam da je to trebalo biti neko mitsko biće. Po ovome što vidim na papiru mora da je bio neki div, vidim da je trebao imati toljagu, ali šta i kako dalje nijesam siguran.

– Misli! Počni da mu crtaš toljagu, možda se sjetiš još nečega. Koliko je očiju imao? Koliko pari ruku?

– Kako bre koliko? Pa valjda dva oka i par ruku.

– Osim što djeluješ tupavo, nisi mi ni nešto maštovit tip. Dobro je! Možda se ova gužva riješi i ranije nego što sam očekivao. Hajde navali, crtaj svog diva. Kako je bio obučen?

– Ček, ček mislim da se radilo o šumskom divu koji živi u krošnjama džinovskog drveća i odjeću pravi od grana i lišća.

– Crtaj onda! Što zabušavaš?! Čim ga završiš, pozvaću centralu da provjerim je li se alarm ugasio. Je li bio opasan taj div? Kakvi su mu zubi bili? Šta je imao na nogama? Da li je imao stomačinu...

Dok crtam detalj po detalj, Garibaldi nastavlja da me bombarduje pitanjima. Na neka mi treba puno vremena da se sjetim šta bi mogao biti odgovor. Shvatao sam, u hodu, da su neki detalji pogrešni, te bih se vraćao i popravljao ih. Minuti su odmicali i primijetio sam da napolju sviće. Garibaldi je vidio da gledam kroz prozor i dodatno se unervozio.

– Joj, izgubih cijelu noć! Nemoj da zabušavaš sada, blizu smo kraja. Daće bogovi da smo na pravom putu, inače će nastati haos. Ko zna kakvu je do sada štetu ovaj tvoj div napravio. Ne smijem da nazovem centralu da pitam.

Nastavljam da radim i kroz nekoliko minuta sa crteža me gleda div. Ispao je puno bolji nego što sam se nadao. Patuljak ushićeno lupka dlanovima.

– To mora da je to, pozvaću centralu.

Vadi iz džepa pantalona ogromnu zelenu slušalicu, pitam se kako je mogla stati u njegov maleni džep.

– Centrala! Ovdje Garibaldi. Može li provjera NOI alarma? – nekoliko trenutaka napeto iščekujemo odgovor – Pi! Do vraga, negdje smo pogriješili.

U tom trenutku sjetio sam se šta nedostaje mom crtežu. U donjem desnom uglu stavljam svoj potpis – KAJ, nadimak koji nosim od djetinjstva i kojim potpisujem sve svoje radove. Odjednom se čuje povik iz slušalice koji i ja čujem i Garibaldijevo lice počinje da se široko osmjehuje.

– Napokon! Hvala na informacijama kolega i oprostite na smetnji. Vidimo se na poslu.

Vraća slušalicu u džep i veselo poskakuje pružajući mi ruku.

– Bravo momče, prijatno si me iznenadio. Moram priznati da ispočetka nijesam vjerovao u tebe. Od sada pamet u glavu i da se ovo nikada više ne ponovi. Jasno?

– Jasno...

Samo što to rekoh, on poskoči i iz drugog džepa od pantalona izvuče crvenu zviždaljku, prije nego što u nju dunu, poslednji put mi se osmjehnju.

– Zbogom! Nadam se da se nikada više nećemo vidjeti.

U tom trenu sve mi se zamuti pred očima i izgubih svijest...

Kada sam se probudio, na stolu ispred mene nalazio se crtež diva. Dovršen i potpisan. Nije bilo ni traga od čudnog patuljka Garibaldija. Da li sam izgubio razum ili je sve ovo bio samo san? Kako sam u snu mogao ovako detaljno nacrtati diva? Dok se divim svom djelu i tražim telefon kako bih javio radosnu vijest uredniku, do mene dopire glas spikerke sa televizije koja uzbuđeno saopštava hitne vijesti. Prekidam svaku radnju i pažljivo slušam.

– Prethodne noći, u strogom centru grada, potpuno su se urušila dva napuštena skladišta. Istraga koja bi trebala da utvrdi uzrok urušavanja je u toku. Iz policije kažu da su ih obavijestili da je došlo do manjeg zemljotresa, čiji se epicentar nalazio na mjestu skladišta. Međutim, našoj redakciji javila su se dva očevica sa nevjerovatnom pričom o podivljalom džinovskom monstrumu koji je uništio skladišta. Zaintrigiran ovom dojavom, naš novinar je pokušao da utvrdi njenu istinitost. Ispostavilo se da su ti navodni očevici dva dobro poznata pijanca iz kraja, te da je, bez obzira na svu dobru volju, teško povjerovati u njihovu priču o rušilački nasstrojenom monstrumu. Ne sumnjamo da će teoretičarima zavjere ovaj slučaj biti i te kako zanimljiv. Zato ne mijenjajte kanal, uskoro slijedi detaljniji izvještaj...

Pomenuta skladišta su se nalazila u neposrednoj blizini mog stana i kroz glavu mi prođe Garibaldijeva priča o tome kako su skandal sa troglavom aždajom pokrili pričom o vulkanu.

Da li je ovaj zemljotres u stvari bio moj div? Pogledao sam u crtež pokušavajući da pronađem odgovor na pitanja koja su me mučila. Mogao sam se zakleti da mi se div šeretski osmjehnuo i namignuo, a potom na kratko prislonio kažiprst na usne dajući mi znak da je bolje po mene da sačuvam tajnu. Već idućeg trena crtež je opet bio nepokretan, a ja sam ostao zbunjen razmišljajući o tome da li je sve ovo bilo samo plod moje mašte ili ne...

podarim besmrtnost! Naravno, ne onu dosadnu gdje bi živio vječno dok bi svi tvoji najbliži umirali. Dajem ti priliku da postaneš jedan od najvećih pisaca svoje zemlje. Čovjek u čijim će djelima vječno živjeti uspomena na njega i koga će čitati čak i onda kada se ljudi ne budu ni sjećali ovih vremena.

Ovo mora da je neki ludak, tako sam mislio dok sam slušao njegove riječi. Možda treba da pišem o njemu? Hajde

Svetlana Čabarkapa

I JESTE I NIJE

Sad sve to nekako i jeste i nije. Moguće je da je privid, filozofski gledano. Da joj se čini. I Frojd i njegovi sljedbenici i protivnici imali bi što reći i po čemu iskopavati, istraživati. Svaki je čovjek lud na svoj način, govorio je njen pokojni svekar koji će umrijeti od lakog oblika angine pectoris samo zato što nije htio da uzima lijekove. Kad se vratio od kardiologa sa izvještajem u kome stoji dijagnoza i terapija, odložio je taj papir u starinsku jeftinu komodu kraj kreveta i zaboravio na njega. A kad je jedne noći iznenada umro, hrabro, na nogama, požutjeli papir u komodi dobio je na značaju. Porodica je nalaz našla sjutra dan kad je pospremala sobu da u njoj izloži pokojnika i prima saučešće. Legao je da spava, pa ustao rekavši da mu nešto nije dobro, ali će proći. Žena je upalila svjetlo, vidjela da je žut u licu, dala mu odjeću da se obuče i obavijestila sina. Obukao se sam, odbijajući pomoć, jedino nije mogao da zaveže vezice na cipelama. Našalio se na svoj račun povodom toga, ustao, uhvatio se rukom za dovratnik, polako je kliznuo na pod i umro. Čini se da je time dokazao kako je u pravu da je svaki čovjek lud na svoj način. Ili hrabar na svoj način.

Ilirske mogile ili gomile, kako ih narod zove, na imanju njenih predaka skrivaju ljudske kosti i komade nekog posuđa. Njoj su u djetinjstvu u ambijentu krša, sivog krša sa pjegama kakav je u tom kraju, izgledale posve obično. Seljaci su ih zabilazili makar se našle nasred polja, livade, vinograda ili pokraj suvomeđe. Tu su vjekovima pa neka ih, ne dira se u njih. Većina seljaka se rodila i umrla pokraj mogila ne znajući ni što su ni odakle su tu, na njihovim imanjima.

Znam da je jednom u blizini mogile vidjela da nešto brzo izađe iz kamenja i nestade u obližnjem grmu. „Zmijin češalj,“ reče Dragica, njena sestra od tetke. Na nju, nedoraslo gradsko dijete, ove dvije riječi djelovale su kao udar groma. Zmijin češalj - odzvanjalo joj je u glavi i mnoštvo iščašenih slika rađalo se: zmija sa dugom djevojačkom kosom i obličjem gmizavca, životinja koja je češlja.

Uvijek je htjela da je neko štiti. Da zna da je pažena, da neko o njoj potpuno brine. Da se ne boji kad se ugasi svjetlo, da je ne plaše imena životinja. Da je dobro, da je sve dobro...

Kad je umrla njena prababa Ljubica, odnijevši u grob alabasterski ten i bijelu, slabu kosu od koje je jedva splijetala dvije tanke pletenice, upoznala je smrt. Otac je nju i brata naučio da pruže ruku i kažu: „Učestvujem u žalosti.“ Voljela je prababu Ljubicu, gospodsku kćerku učitelja Vukčevića, čiji je ujak kao profesor strijeljan sa kragujevačkim đacima. Voljela je njenu blagost i lice ikone, bijelo, sa velikim plavim, dragim očima. Srce. I smrt joj je bila gospodska.

Saznala je, eto, tom prilikom da smrti nijesu iste, iako joj razlika nije bila ni mnogo vidna ni jasna. Godine koje su prošle nijesu pomogle da ovo shvati i nikad neće. Nije joj ni žao. Svako ima svoja ograničenja preko kojih ne može.

Kad sam prije par godina uvrstila ovu misao u svoj spisak životnih mudrosti maklo mi se pola muke s duše. Prestala sam da zamjeram bliskim ljudima što su zaboravili rođendane moje djece, što nijesu pokazali da brinu za mene, da im je stalo. Što nijesu uradili ovo ili ono. Ili, pak, što su uradili nešto što nije trebalo, što me je pogodilo. Odlučila sam da svoj metar za vrijednosti okačim o klin u špajzu, neka tamo visi sa starim šerpama kojih ću se jednog dana sigurno otarasiti. Niko ne može preko svojih granica. Eto, prosto je. A mnogo je jednostavnije razumjeti, lakše praštati.

Tako mogu brže i lakše da opraštam i sebi. Što treperim i brinem pretjerano, što mi je uvijek pomalo hladno i teško na duši, što mi snovi prekratko traju i što ne umijem da se iščupam iz ružnih. Starim, ovo su sigurni znaci, smanjuje se nemir, stišava se životno bilo, sve.

„Ne umiješ ti to“, reče joj šef štanda na Sajmu hrane u Budvi 1987. godine. Kad je sve spremila, organizovala, postavila, servirala. Nakon dva dana rada. Prvi put joj bi da čuje da nešto ne zna da radi, da nije za nju. Čuđaše se tome dok ne shvati da se okolo vrzma šefova rođaka, mještanka, tražeći štand kome treba „domaćica“. „Neka bude“, reče kad ču kako šef poslodavcu, nekome iz čuvene firme u Hrvatskoj, pokušava da objasni da su mu potrebne dvije djevojke jer ima mnogo posla. Naravno da je bio odbijen, a ona posao prepusti šefovoj rođaki i vrati se doma. Kasnije joj je „koleginica“ poslala dio honorara za dva dana rada; bješe to popriličan iznos za nekog ko je samo desetak dana unazad diplomirao književnost. Začudi se i obradova. „Nije da ne umijem, nego smetam“, reče majci koja se slatko nasmija tome.

Jedne mjesečne noći, kao u bajkama (moramo se vratiti početku jer kraj nema smisla bez početka), ispod mogile izađoše dvije krasne djeve, držale su se za ruke i krenule ka njoj. Osmjehivale su se. Nije bilo ni mjesta ni vremena za strah. Prišle su, ispruživši ruke ka njoj, pozivajući je tako na ples, na igru u kolu. Bijaše gimnazijalka. Ako imaju godine u svom beskonačnom vremenu, ni djevojke na bijahu starije. „Što da ne zaigram s njima,“ pomisli i sve joj izgledaše lako i prirodno. I prozirne haljine koje leljahu mekano oko njihovih tijela dok se njihahu u sporom kolu. I to što ona sama izgledaše slično njima. Dobro i prijatno joj je bilo tako, s njima. Sasvim dobro.

„A jad ih zna, mora da su utekle od vatre.“ Palio je komšija neko granje na livadi blizu njihove kuće. Baba koja je vijek vjekovala na selu reče da su bezazlene, neotrovne „nepomenice“. Blavori, kako ih je ona zvala. Ujutro je našla dvije zmijske sklopčane ispod unukinog kreveta u staroj kamenoj seoskoj kući u kojoj je bila s njom u vrijeme ljetnjeg raspusta. Otac je gradio novu kuću, po ugledu na neki francuski katalog. Otišavši relativno rano u penziju, uložio je sa zadovoljstvom svoju otpremninu i još nešto ušteđenog novca u novu kuću. Kad se izlivala prva ploča ona je cijeli dan na konopac lamicom vadila vodu iz duboke bistijerne kraj temelja nove kuće. Sve dok posao nije kasno popodne završen. Jedan od seljaka koji su došli na mobu reče: „Mi, ljudi, imamo danas ođe nekoga ko je dobro zaradio dnevnicu, a riječ mu ne čusmo vas dan.“

Baba se lako oslobodila zmijske. Otišle su same. „Ne valja ih ubijati, led ih ubio“, reče.

ESEJI, PRIKAZI

Adnan ČIRGIĆ

LUKO ZORE
KAO PROUČAVALAC CRNOGORSKIH GOVORA

Autor ovoga priloga daje kratak osvrt na doprinos hrvatskoga naučnika Luka Zora izučavanju crnogorskih govora. Riječ je o njegovoj kratkoj raspravi o sudbini poluglasnika u bokokotorskim govorima.

Ključne riječi: *Luko Zore, crnogorski govori, poluglasnici*

Crnogorske su govore, istaknuto je to više puta, proučavali ne samo domaći stručnjaci, što su mahom živjeli izvan Crne Gore, no i stranci i izvanjci poput Milana Rešetara, Petra Đorđića, Mječislava Maleckog, Pavla Rovinskog, Branka Miletića, A. A. Šahmatova i drugih. Jedan od njih je i Luko Zore, koji je ostavio traga u crnogorskoj istoriji prosvjete i kulture, pa i u dijalektologiji.

Luko Zore rođen je u Cavtatu 15. januara 1846. u porodici sitnoga trgovca, porijeklom iz Popovića (Konavli). Osnovnu je školu završio u Cavtatu, a gimnaziju u Dubrovniku (1865), nakon čega odlazi u Beč, đe je studirao slavistiku i grčko-latinsku filologiju kod čuvenoga slaviste Franja Miklošiča. Završio je studije 1869. godine i vratio se u Hrvatsku. U narednih nekoliko godina radio je kao profesor

Zadarske gimnazije (1870–1871), kao direktor Kotorske gimnazije (1871–1877), odakle će teško bolestan tražiti povratak u Dubrovnik, u čijoj će gimnaziji provesti kao profesor naredne dvije godine (1877–1879). Septembra 1879. godine postaje školski referent i savjetnik u Bosni, no tu će ostate svega godinu dana, nakon čega se vraća u Dubrovnik da radi kao profesor gimnazije (1880–1891) i kotarski školski nadzornik (1891–1896). U međuvremenu je više puta biran za narodnoga poslanika u Dalmatinskome saboru u Zadru, a 1897. godine izabran je za poslanika u Carevinskome vijeću u Beču, đe ostaje do njegova raspuštanja 1900. godine, nakon čega odlazi u penziju. Kao penzioner s Antunom Fabrisom pokreće 1902. godine časopis *Srđ* (a 1878. već bijaše pokrenuo časopis *Slovinac*). Ostvario se na raznim poljima nauke i kulture – kao urednik časopisa, pjesnik, pozorišni pisac, književni kritičar, etnolog, sakupljač narodnih umotvorina itd. Za taj rad nagrađen je izborom u članstvo Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (današnja HAZU) i u Srpsko učeno društvo, odnosno Srpsku kraljevsku akademiju (današnja SANU).¹ Kao i nekoliko viđenijih Dubrovčana njegove generacije, Luko Zore je bio pod uticajem teorije o štokavcima kao Srbima triju vjeroispovijesti, no o tome više ne vrijedi raspravljati.

Za Crnu Goru bitan je njegov penzionerski period. Naime, godine 1902. Luko Zore, na poziv kralja Nikole preko ondašnjega crnogorskog ministra pravde Luja Vojnovića, dolazi na Cetinje kao vaspitač na crnogorskome Dvoru (za najmlađega knjaževića Petra). „Kao prosvjetno-kulturni radnik na Cetinju Zore je proveo pet godina, sve do smrti. Prve dvije godine bio je vaspitač na knjaževom dvoru, a potom je postavljen za direktora Cetinjske gimnazije. Njegovo direktorstvo registrovao je i Pavle Apolonovič Rovinski, poznati ruski naučnik koji je preko dvadeset pet godina proveo u Crnoj Gori (1879–1907), naglašavajući još za njega da je „ličnost koja u svemu odgovara takvom položaju...“² Kratko vrijeme predavao je u Cetinjskoj gimnaziji i latinski i grčki jezik, a bio je i član i predsjednik Prosvjetnoga savjeta Crne Gore. O njegovu profesorskome radu na Cetinju ostavio je zapis i poznati crnogorski naučni radnik Nikola Banašević: „Svojim produhovljenim likom dubrovačkog gospara, glasom koji ga je svuda pratio, on je đacima ulivao

¹ Biografski podaci dati su prema tekstu Sava Vukmanovića, „Luko Zore“, *Godišnjak Cetinjske gimnazije*, god. III, br. 3, Cetinje, 1971, str. 23–37.

² Isto, str. 27.

veliko poštovanje. Oni bi naprečac zastali u trku u tijesnim hodnicima Biljarde, ondašnje gimnazije, kada bi se on pojavio, i klanjali bi se pred njim kao pred cetinjskim vladikom.“³ Na Cetinju je i umro 26. novembra / 10. decembra 1906. godine i bio ispraćen od strane najviših državnih i crkvnih ličnosti i cetinjskoga građanstva. Na potonjemu putu za Dubrovnik tijelo mu je jednu noć bilo izloženo na Njegušima, a drugu u Škaljarima (Kotor), đe su se mještani tradicionalno i s najvećim počastima oprostili od njega.

Doprinos Luka Zora crnogorskoj dijalektologiji obimom je neveliki – koliko nam je poznato, samo jedna stranica novinskoga teksta, i to nastala prije njegova crnogorskoga perioda. No koliko je obimom skroman, taj je doprinos značajan po problematici koju obrađuje jer izučavanje današnjega govora u tome dijelu ne može dati nikakvih rezultata. Riječ je o njegovoj raspravi „ѣ i њ u Crnojgori i Boki Kotorskoj“,⁴ inspirisanoj jednom Miklošičevom studijom, a nastala je nakon njegova boravka u Kotoru, i odnosi se uglavnom na izgovor poluglasnika u govorima Bokokotorskoga zaliva.

Na početku već konstatuje bitan podatak o izgovoru poluglasnika: „Najprije treba mi opaziti da nije moguće razlučiti u sadašnjem izgovoru ta dva slova, pošto već u spomenicima srpskijem (Miklošić, Pucić) zamjenito se uzimlju jedno za drugo. Ipak sam opazio da oba dva skupa uzeta izgovaraju se u nekijem slučajevima na jedan način, a u nekijem na drugi, što, mislim, mnogo vrijedi za ortoepiju rečenih poluslova, o izgovoru kojih Miklošić nagađa...“⁵ Zatim navodi da se ѣ u riječima tipa *мѣгла*, *мѣска*, *орѣнѣк* (nema poluglasnika, naravno, na kraju riječi) poluglasnik sačuvao ne samo u osnovnim oblicima no „i preko cijele sklonidbe, a nadasve uho su mi dirnuli sljedeći genitivi množine: *мѣсакѣ*, *жѣнѣ*, *junакѣ*, *орѣнѣкѣ*“⁶. Miklošić je zabilježio da se u gen. plurala javlja krajnje *h*, ali ga Zora demantuje: „Ne mislim da je tako jer pomljivo sam osluhivao, dali ću čuti taj *h* na kraju, i nikad ga nijesam čuo,

3 Nikola Banašević, „Povodom dva izvještaja direktora Cetinjske gimnazije Mirka Mijuškovića“, Godišnjak Cetinjske gimnazije, II, Cetinje, 1970, str. 70–76. (Citirano ovdje prema navedenoj Vukmanovićevoj studiji.)

4 Luko Zore, „ѣ i њ u Crnojgori i Boki Kotorskoj“, Slovinac, knj. 2, br. 13, Dubrovnik, 1879, str. 199.

5 Isto, str. 199.

6 Isto, str. 199.

te sam se uvjerio da je ono gore pravi gen. množine sa њ na kraju...“⁷ Danas je na terenu, naravno, nemoguće provjeriti ko je od njih dvojice u pravu. No ako se uzme u obzir da Tomo Brajković za peraški govor konstatuje da „malo kad se čuje *h* u drugom padežu plurala imenica“⁸ te da je kotorski govor svakako morao biti poznat Luku Zoru, ima se dovoljno razloga da se povjeruje u citiranu tvrdnju. Ipak imajući u vidu da se nalaz Miklošiča (1852) poklapa s nalazom Vuka St. Karadžića (1836)⁹ o upotrebi *h* u crnogorskim govorima, moglo bi se pretpostaviti da je ta osobina u međuvremenu iščezla. Kad se uzmu u obzir izvanlingvistički razlozi koje Karadžić spominje, period od skoro pola vijeka između V. Karadžića i L. Zora mogao je biti dovoljan za tu promjenu.

Odmah treba istaći da navedeni primjeri nijesu potvrda izvornoga izgovora poluglasnika. I o tome Zore daje precizne podatke: „Kako se dakle izgovaraju one gore nanizane riječi? Evo kako. Kad bi ono њ izgovorio kao njemačko omekšano ä, mislim da bi se dobro približio onomu izgovoru; dakle, opänäkä, pušakä, mäsakä, junakä, ženä, t. j. њ u onim riječima zveči zvekom između a i e. To nije dosta, treba ga i nešto nosno izgovorit...“¹⁰ Sasvim je jasno, izgovor poluglasnika koji Luko Zore opisuje kasnije je potvrđen u brojnim studijama o crnogorskim govorima (razlika je samo u tome što se u nekima od njih na kraju gen. mn. javlja *h* (poput recimo njeguškoga) a u nekima (tj. u većini govora koji imaju ovakav alternat poluglasnika) toga *h* nema). U vezi s time još je jedna njegova opaska bitna. On, naime, koriguje Miklošičev navod (s pozivom na Vuka St. Karadžića) da se takva situacija poklapa s govornom situacijom Dubrovnika, objašnjavajući ga time što „Miklošić zamijenio u Vukovijem poslovicama riječ *Dobročane* sa *Dubrovčane*“.¹¹ No i Zorovo povezivanje muljanskoga govora (na osnovu *a* u *umaro* mj. *umro*) s čakavštinom zahtijeva korekciju, jer je teško tražiti kakvu bitniju poveznicu muljanskoga govora s govorima čakavskih ostrva kad se uzme u obzir teritorija koja ih razdvaja (i, prije svega, ostale jezičke osobine govora Mula). S druge strane, nedostatak dijalek-

⁷ Isto, str. 199.

⁸ Tomo Brajković, „Peraški dijalekat“, *Programm des Gymnasium von Cattaro* 1892/93, Zagreb, 1893, str. 6.

⁹ *Dela Vuka Karadžića. Srpske narodne poslovice*. Priredio dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1969, str. 38.

¹⁰ Luko Zore, „њ i њ u Crnojgori i Boki Kotorskoj“, *Slovinac*, knj. 2, br. 13, Dubrovnik, 1879, str. 199.

¹¹ Isto, str. 199, fusnota 1.

tološke literature u to doba i inače nizak stepen poznavanja južnoslovenskih govora ne daje za pravo iznošenju ozbiljnih primjedaba.

Još je jedan podatak bitan, a odnosi se na slučajeve „gdje su sasvijem oba poluslova pomiješana bez razlike“ u kojima se ne čuje nikakav glas, što Luko Zore vezuje za govor Dobrote. „Evo kako čudno Dobročani izgovaraju neke riječi gdje je prije bio ъ ili њ. Ako n. p. uzmemo riječi trn, krv, krst, i ost. ne čujemo nikakve druge vokale po srijedi nego samo slova fonički izgovorena u riječima t-r-n, k-r-v, k-r-s-t. Tako imamo pravu priliku kojom prosuditi dobrojski izgovor nekijeh riječi u kojih se nije uzdržao ъ i њ. Te su riječi dan, kad, tad, sad, dažd, koje mi uprav ovako kako su ovdje napisane izgovaramo jer se je staro poluslovo prometlo u a; a u Dobroti to je poluslovo ispalo te od onijeh je riječi ostalo: dn, kd, td, sd, džd, koje se tako fonički i izgovaraju.“¹² Takav se nalaz poklapa s nalazom Vuka Karadžića, koji je u predgovoru *Poslovice* tome pitanju posvetio oveći prostor te za Dobročane kaže da su zadržali poluglasničku izgovornu vrijednost, te „đekoje ovake riječi oni tako teško izgovaraju da ih samo oni upravo i bez muke mogu izgovoriti; za to im se Kotorani i drugi susjedi podsmijevaju, i tim ih nagone te se ljudi u razgovoru s njima čuvaju od toga (koliko znadu i mogu); a žene i đeca kod kuća drukčije i ne znadu nego tako.“¹³

I to bi bili svi podaci koje Luko Zore daje u raspravi o kojoj je riječ, raspravici koju nepretenciozno završava: „Ovo je sve što umijem kazati o ъ i њ u Crnojgori i Boki Kotorскоj“. Doprinos Luka Zora crnogorskoj dijalektologiji svakako nije veliki, ali je od značaja jer pruža podatke koje na terenu više nije moguće zabilježiti. Bilo bi posebno značajno kad bi se mogao pokrenuti projekt izrade kompletne bibliografije o crnogorskim govorima jer bismo tako došli sigurno do sličnih rasprava rasutih po južnoslovenskoj periodici, nažalost nedostupnoj u Crnoj Gori.

Citirana literatura

Banašević, Nikola: „Povodom dva izvještaja direktora Cetinske gimnazije Mirka Mijuškovića“, *Godišnjak Cetinske gimnazije*, II, Cetinje, 1970, str. 70–76.

¹² Isto, str. 199.

¹³ *Dela Vuka Karadžića. Srpske narodne poslovice*. Priredio dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1969, str. 25.

Brajković, Tomo: „Peraški dijalekat“, *Programm des Gymnasiums von Cattaro 1892/93*, Zagreb, 1893, str. str. 3–21. *Dela Vuka Karadžića. Srpske narodne poslovice*. Priredio dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1969.

Vukmanović, Savo: „Luko Zore“, *Godišnjak Cetinjske gimnazije*, god. III, br. 3, Cetinje, 1971, str. 23–37.

Zore, Luko: „ъ і њ u Crnojgori i Boki Kotorskoj“, *Slovinac*, knj. 2, br. 13, Dubrovnik, 1879, str. 199.

Aleksandar Radoman

VRIJEDAN DOPRINOS JEZIKOSLOVNOJ MONTENEGRISTICI

(Adnan Čirgić, Dijalektolozi i crnogorski jezik (do polovine XX vijeka), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2014)

Knjiga Adnana Čirgića Dijalektolozi i crnogorski jezik (do polovine XX vijeka) pripada najužem krugu literature koja konstituše modernu jezikoslovnu montenegristikku. Ta je knjiga ogledni primjer monografije kakve su montenegristici nasušno potrebne.

Diskurs humanističkih nauka u Crnoj Gori već vijek i po opterećen je snažnim kolonijalnim konceptom. Kao rezultat dobro osmišljene i institucionalno fundirane hegemonijske humanistike temeljni konstituenti crnogorskoga identiteta već stoljeće i po razmatrani su iz rakursa srpske nacionalne ideologije. Tako se o najznačajnijem istorijskom izvoru za srednjovjekovnu crnogorsku istoriju, Ljetopisu Popa Dukljanina, pisalo kao o klerikalnoj izmišljotini; crnogorski kasnosrednjovjekovni vladari Balšići i Crnojevići tretirani su kao oblasni gospodari; sintagma „crnogorski narod“ u etnologiji zamijenjena je terminom „plemena Stare Crne Gore, Brda i Hercegovine“; između prve, Njegoševe, i druge, Živkovićeve, Istorije crnogorskoga naroda nataložilo se ravno 150 godina tokom kojih se znalo samo za genitivne Istorije Crne Gore; crnogorska književnost tretirana je kao regionalni fenomen, izgubljen u naslovima poput Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske i sl. Snaga kolonijalnoga diskursa u nauci najizrazitija je bila možda baš u lingvistici. Nakon što je Bečkim, a potom sistematskije i Novosadskim književnim dogovorom nametnut zajednički, vještački srpskohrvatski jezik, nastao kao rezultat potrebe jezičke homogenizacije jugoslovenskoga državnog projekta, legitimitet je stekao i nenaučni, izvedeni termin „srpskohrvatski govori“. U okviru tih govora, a sakriven iza različitih dijalektoloških određenja od sredine XIX vijeka, proučavan je i crnogorski jezik. Paradoks tih izučavanja ležao je u činjenici da je crnogorski jezik njima temeljno opisan, ali je njegov habitus zarobljen brojnim kvazinaučnim nominacijama i vještačkim segmentiranjem na dvije cjeline, obično nazivane istočnohercegovačkim i zetskim/zetskolovčenskim/zetskosjeničkim i sl. govorima.

Napadno uočljiva činjenica da se u tim nominacijama izbjegavao pridjev crnogorski nije promakla ni velikome slavističkome autoritetu Josipu Hammu, koji je takve tendencije sredinom 80-ih godina XX vijeka nazvao ostacima predratne malograđanštine! No uprkos Hammovu upozorenju i sve snažnijim glasovima dijela crnogorskih naučnih i kulturnih stvaralaca koji od kraja 60-ih godina XX vijeka istupaju s pozicija promotera autohtonoga crnogorskog nacionalnoga i kulturnoga identiteta, tradicionalističke jezičke koncepcije do dana današnjega imaće snažno uporište u crnogorskim naučnim i obrazovnim institucijama. Najočitiji primjeri svakako su Crnogorska akademija nauka i umjetnosti i Filozofski fakultet u Nikšiću. Mitologema o čvrstoj granici koja „govore Crne Gore“ dijeli na dva dijela, pri čemu se neizostavno naglašava da se ti govori ne poklapaju s crnogorskim granicama, i dalje se reprodukuje na katedrama Filozofskoga fakulteta, uprkos činjenici da su rezultati istraživanja generacija dijalektologa koji su uglavnom djelovali u okviru srbistike, pokazali upravo suprotno stanje, nudeći, zapravo, sliku ujednačenosti crnogorskih govora do nivoa koji ne poznaje nijedan jezik u okruženju, na što je u Crnoj Gori prvi skrenuo pažnju osnivač savremene montenegrstike Vojislav P. Nikčević. Upravo su knjigom Adnana Čirgića Dijalektolozi i crnogorski jezik ta saznanja prvi put u nas sistematizovana i sagledana iznutra, lišena tradicionalističkog, vanjskog političko-ideološkog balasta. Markantno obilježje palanke je nepraštanje uspjeha i slijepa mržnja prema svemu što iskorači iz normirane prosečnosti. Autor knjige Dijalektolozi i crnogorski jezik stoga je konsenzualno jedna od najomraženijih ličnosti u kleronacionalističkim krugovima, u klanu čuvara tradicionalističke lingvistike i među predstavnicima crnogorskoga medijskog blata. Na bljuvotine kojima ga već pola decenije obasipaju akademskim rječnikom ne može se odgovoriti. Stoga o autoru ove knjige ne treba pisati ni prigodno ni pohvalno, već faktografski. Adnan Čirgić autor je ili koautor¹⁴ knjiga iz oblasti nauke o jeziku, među kojima i prvih oficijelnih priručnika kao što su Pravopis crnogorskoga jezika, Gramatika crnogorskoga jezika i Akcenatski savjetnik crnogorskoga jezika. Iz domena dijalektologije objavio je prerađenu doktorsku disertaciju Govor podgoričkih muslimana (sinhrona i dijahrona perspektiva) te knjige Rječnik govora podgoričkih muslimana i Rječnik jegušškoga govora, a dijalektoloških radova ima i u njegovim studijskim knjigama Jezički neprebol i Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnj-

josti, među kojima je osobito važan rad „Klasifikacija crnogorskih govora“. Bio je uključen u izradu prvih programa za nastavni predmet Crnogorski jezik i književnost, jedan je od autora prvih udžbenika crnogorskoga jezika za sva 4 razreda gimnazije i recenzent udžbenika crnogorskoga jezika za osnovne škole. Uredio je šezdesetak knjiga iz domena nauke o jeziku i nauke o književnosti, priredio desetak izdanja i objavio, u Crnoj Gori i inostranstvu, oko 160 naučnih i stručnih radova iz oblasti montenegrstike. Izlagao je na tridesetak naučnih skupova u Crnoj Gori i regionu i učestvovao u organizaciji desetak simpozija i okruglih stolova. Njegova bibliografija koju je izradila Ljiljana Đorđević broji 525 bibliografskih jedinica. Osnivač je i glavni i odgovorni urednik jedinoga međunarodnog filološkoga časopisa u Crnoj Gori Lingua Montenegrina, a član je uredništva uglednoga filološkoga časopisa Zadarska smotra. Bio je jedan od osnivača i direktor prve specijalizovane naučnoistraživačke institucije iz oblasti montenegrstike, Instituta za crnogorski jezik i književnost. Prvi je dekan novoosnovanoga Fakulteta za crnogorski jezik i književnost. Član je Matice crnogorske i Crnogorskoga PEN centra. Vlasnicima biografija nalik ovoj obično se uruči kakav prigodni poklon i požele ugodni mirovinski dani, no kako je Čirgić tek kročio u četvrtu deceniju života na prigodni govor povodom odlaska u penziju pričeće bar još tri decenije kad će nam, to je već izvjesno, za sumiranje rezultata njegova rada trebati mnogo više prostora no što je predviđeno čak i najfleksibilnijim protokolom.

Knjigom Dijalektolozi i crnogorski jezik (do polovine XX vijeka), zamišljenom kao prvi dio dvotomnoga projekta, Čirgić se nakon niza normativnih priručnika i udžbenika, vratio svojoj izvornoj jezikoslovnoj oblasti, dijalektologiji. Ta je monografija suma prvih stotinu godina proučavanja crnogorskih govora i osnova iz koje će, nadamo se uskoro, proizaći i prva Dijalektologija crnogorskoga jezika. Sabirajući rasute i kvantitativno, pa i kvalitativno neujednačene priloge o crnogorskome jeziku u rasponu od prvih bilježaka Vuka Stefanovića Karadžića 30-ih godina XIX vijeka do prve moderne monografije posvećene jednome od crnogorskih govora, Crmničkome govoru Branka Miletića, objavljenom pred sami početak Drugoga svjetskog rata, autor se našao pred metodološkom nedoumicom kako da razvrsta građu i taj problem uspješno riješio tako što je nakon kratkoga, sintetičkoga uvodnog poglavlja „O proučavanju crnogorskih govora do polovine XX vijeka“ čitaocima ponudio portrete

20 najznačajnijih proučavalaca crnogorskoga jezika iz naznačenoga perioda. A među autorima koje je Čirgić obradio ima i samoukih autoriteta, poput Karadžića, i seoskih učitelja, etnologa, istoričara, ali ponajviše školovanih lingvisti. Za period do 30-ih godina XX vijeka, s izuzetkom Toma Brajkovića, riječ je o lingvistima koji su iz drugih slovenskih sredina stizali u Crnu Goru i ostavili tragove o pojedinim osobinama crnogorskih govora ili, kao što je slučaj s Milanom Rešetarom ili Mječeslavom Maleckim, o širim govornim područjima, dok se tridesetih godina XX vijeka formira prvi talas dijalektologa rođenih u Crnoj Gori, ostvarenih u drugim sredinama ali posvećenih izučavanju crnogorskih govora. U ovoj knjizi nije se našlo nekoliko značajnih dijalektologa, poput Luke Vujovića i Vasa Tomanovića koji su jezikoslovni rad započeli između dva svjetska rata ali su svoja najvažnija djela publikovali u poslijeratnome periodu. Njih je autor, slijedeći hronologiju pojave najvažnijih dijalektoloških studija, ostavio za planiranu drugu knjigu projekta. No već ovom, prvom knjigom projekta Dijalektolozi i crnogorski jezik Čirgić je, kroz analizu dijalektološkoga rada 20 najznačajnijih autora prve faze razvoja crnogorske dijalektologije, meritorno odgovorio na pitanje zašto se crnogorski govori ubrajaju u najizučenije u slovenskome svijetu. Osim što je primijenio interpretativnu metodu u izlaganju rezultata prvih sto godina dijalektološkoga ispitivanja crnogorskoga jezika, Čirgić je te rezultate podvrgao i kritičkoj prosudbi, ukazujući na elemente ideoloških nanosa i nenaučnih pristupa, prije svega imenovanju i klasifikaciji crnogorskih govora, otvarajući prostor da se dragocjena građa koja se tiče opisa crnogorskih govora, a koja je nastajala uglavnom u okvirima srbistike ili srbokroatistike, oslobođena tereta ideoloških projekcija, danas tretira kao temeljni segment jezikoslovne montenegristike. Ta je građa, u knjizi akribično kritički analizirana, uostalom, i najbolja potvrda teze o kompaktnosti crnogorskih govora i baza iz koje mogu nastati novi, uporedni monografski opisi crnogorskih govora. Ubrzani procesi urbanizacije i uticaj školstva, međutim, dijalektologiji danas ne idu na ruku, pa je građa prikupljena tokom prvoga vijeka proučavanja crnogorskih govora utoliko dragocjenija. Paradoks je, međutim, da danas kad u Crnoj Gori postoji nekoliko jezikoslovnih katedri pa i specijalističke naučnoistraživačke institucije, nema stručnoga kadra koji bi se pozabavio terenskim istraživanjima. U tom smislu Adnan Čirgić danas predstavlja izuzetak među crnogorskim dijalektolozima jer niko s

toliko posvećenosti i ozbiljnosti nije pristupio kompleksnoj problematici klasifikacije i opisa crnogorskih govora. Nema sumnje da je Čirgić u tom domenu dostojan nasljednik plejade vrsnih crnogorskih i južnoslovenskih dijalektologa koji su osobito u drugoj polovini XX stoljeća svojim dijalektološkim radovima doprinijeli da crnogorski govori postanu prepoznatljivi kao najizuzetniji u slavističkome svijetu.

Za nadati se da će projekat Dijalektoloji i crnogorski jezik, zamišljen u dva toma, uskoro biti uspješno finalizovan, ali i najaviti izradu prijeko potrebne monografije Dijalektologija crnogorskoga jezika. U Crnoj Gori zasigurno nema pozvanijega autora od Adnana Čirgića koji bi mogao kompetentno odgovoriti tome izazovu.

УКРШТЕНИ ПУТЕВИ

"Испод крила роде", антологија савременог бјелоруског пјесништва, приредио Иван А. Чарота, издавач Удружење књижевних преводаца Црне Горе, Подгорица, 2014.

Када је ријеч о словенским народима на просторима некадашњег Совјетског Савеза, ситуација је у књижевном - језиком смислу доста слична јужнословенским приликама у земљама насталим након распада Југославије. То се посебно очитује у троуглу између Русије, Бјелорусије и Украјине у којем је, по природи ствари, Русија доминантна. Стога је одређивала књижевну климу, правце, покрете, и томе слично, а у глобалном смислу књижевност на руском језику потпуно је ставила у други план сусједне литературе. Лаичка јавност у свијету углавном не зна и не прави разлику између руског, бјелоруског и украјинског језика пошто се сматра да је ријеч о једном те истом с одређеним модификацијама. Но, попут сличних примјера у свијету, а нама су најсвјежији из нашег сусједства, поједини модалитети допринијели су нормирању, односно посебном именовану поменутих језика који су у новије вријеме одиграли важну улогу у буђењу и формирању националне свијести, политичког, културног и сваког другог идентитета својих народа. Зато су важни антологијски увиди у национално пјесништво због односа према сопственој, потом сродним књижевностима, као и оној у најширем смислу.

Један од таквих увида насловљен "Испод крила роде" је антологија савременог бјелоруског пјесништва коју је приредио и добрим дијелом превео на наш језик Иван А. Чарота, доктор филолошких наука, угледни слависта и преводац низа јужнословенских писаца на бјелоруски језик.

Овај репрезентативни избор садржи пјесме четрдесет једног аутора који су, по мишљењу приређивача, обилежили бјелоруско пјесништво и књижевност протеклог вијека. Од најстаријег Пјатруса Бровке до најмлађег аутора Аксане Спринчан гдје у том међупростору егзистирају разнородни мотиви, форме и поетике. Чаротин

методолошки приступ садржи најраспрострањенији концепт који подразумеива ређање аутора по годинама њиховог рођења. То је, свакако, и читаоцима једноставан начин уласка у генеалогину најзначајнијег раздобља бјелоруског пјесништва чији развојни ток креће од патриотски и завичајно интонираних стихова с Јесењиновим набојем какве пише Пјатрус' Бровка, пјесама социјалних назнака чији је аутор Сјаргеј Дзјаргај, мисаоне и љубавне лирике Максима Танка, симболистичких рефлексива и помијешаних валера природе и социјалних слојева с изјавном и полемичком тензијом ослоњеном на иронијску подлогу, како пишу Аркадз' Куљашов и Пимен Панчанка.

Потом слиједи већа група аутора рођених тридесетих и четрдесетих година чији пјеснички израз садржи лепезу разубјених поетика, семантичких оквира и интонација пјесничког гласа. Ту спадају : Јевдакија Лос', Уладзимир Караткевич, Нил Гиљевич, Аљег Лојка, Анатољ Вјарцински, Јурас' Свирка, Ригор Барадулин, Васиљ Зујонак, Јанко Сипаков, Анатољ Грачаникав, Васиљ Жукович, Вјачеслав Дашкевич, Микола Маљавка и Нина Мацјаш. Та група генерацијски приближних, али различитих аутора има сасвим апартне стиховне поетике. Међу њима су пјесме футуристичке конотације, с историјским иницијацијама у којима се уздиже и велича земља, пјесме с надреалним оквиром, интимистичким варијацијама, са симболистичким наслагама, ангажоване пјесме, оне у којима се евидентира вишезначна оскудност времена, са мисаоним, описним и сатиричним слојевима, асоцијативно - метафоричким подлогама и мјестима зачудних сусрета између стварности и језика, пјесме у прози и све оно што представља, како пјева Јанко Сипаков : "Мина недокучивог дјеловања."

Сљедећи низ чини генерација пјесника рођена четрдесетих и педесетих година прошлог вијека : Таиса Бондар, Виктор Гардзеј, Аљес' Разанов, Јаугенија Јањишчиц, Генадз' Пашков, Леањид Галубович, Вадзим Спринчан, Михас' Башлаков, Михас' Пазњаков, Микола Мјатљицки, Михаил Шељехов, Јелена Казанцева, Леањид Драњко-Мајсјук, Аљес' Писмјанков, Адам Глобус и Анатољ Сис. То су пјесници сродних интересовања или поетичких профилација с тим што се код њих налази неколико занимљивих пјесникања с израженим мотивима љубави и једном новом осјећајношћу и симболиком. Наравно,

има ту преплитања већ виђених надреалних идентификација, опсервација о ближњима или онима из непосредног животног окружја, симболичких струјања, а код ове групе пјесника јављају се и сигналистичке назнаке, религиозни мотиви и повратак у идилични сеоски и уопште природни амбијент, што је посебно изражено код пјесника с почетка вијека.

Трећу скупину чине пјесници рођени шездесетих година : Виктор Шњип, Људмила Рубљевскаја, Аљес Бадак, Татјана Дашкевич, Михас' Скобла и најмлађа међу њима Аксана Спринчин рођена 1973. године. Осим назначених мотива и пјесничких интересовања, млађи аутори прибјегавају језичкој игри или комбинаторици уклапајући се са својим трагањима у шире актуелне поетичке токове. Они притом увијек настоје да сачувају препознатљиву аутентичност и укоријењеност у бјелоруску културолошку матрицу. То симболички констатује Алес Бадак : "Пред нама је много путева тако, / Али ићи ма којим ми се бојимо. / Тек кренемо, и то је све, једнако / Опет на раскрсници стојимо."

Писменост на бјелоруском подручју развијала се још од дванаестог вијека у црквеним круговима. Прва књижевна дјела на бјелоруском народном језику објављују се у првој половини деветнаестог вијека док прави процват бјелоруска књижевност доживљава у његовој завршници и почетком двадесетог вијека када је дозвољена службена употреба бјелоруског и штампање књига на том језику.

Бјелоруску поезију у првим деценијама двадесетог вијека биљежи лирика обојена јесењинским наносима, пустошем и празнином као једним од основних осјећања. Но, кључни ослонци модерне бјелоруске поезије јављају се касније, како видимо у Чаротиној антологији.

Нама је ова књига посебно занимљива пошто први пут код нас имамо прилику да се овако цјеловито упознамо са савременим бјелоруским пјесништвом. Тим прије што је његова позиција умногоме слична нашој у контексту већих сусједних књижевности и култура гдје није лако сачувати и показати сопствени идентитет и особеност. Та сродност испољена је и код неких истакнутих пјесника. Рецимо, у пјесми "Борба", Црногорска балада. XV вијек, Јанко Сипаков кликује : "Цио живот ратујемо са душама-

нима / За сваки педаљ / Своје родне земље.", а Анатољ Грачаникав пише пјесму "На гробу Марка Миљанова", знаменитог црногорског писца, паметара и јунака.

Савремена бјелоруска поезија садржи многе поетичке елементе који се у оквиру одређених праваца или покрета јављају у водећим европским књижевностима. Како у једној изјави каже Чарота : „ У поезији се активира оно што под различитим именима не мијења своју суштину. Није зато случајно што у многим језицима постоје изрази чији је заједнички смисао : "Поезија је душа народа." И не само то. Истичући важност пјесништва Чарота додаје : "Народ је жив док живи његова пјесма."

У антологији "Испод крила роде" нашли су се и пјесници из дијаспоре што значи да је ријеч о систематичној и до сада најцјеловитијој панорами савременог бјелоруског пјесништва.

ANATOMIJA JEDNE POETIKE

(Vladimir Vojinović, Milovan Đilas u međuratnoj književnosti, Pobjeda a. d. & Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2014)

Knjiga Vladimira Vojinovića Milovan Đilas u međuratnoj književnosti, podnaslovom označena kao drugo izdanje studije o crnogorskom pokretu socijalne literature i međuratnim člancima i pripovijetkama Milovana Đilasa, nudi savremenom čitaocu nov, neideologizovan i cjelovit uvid kako u crnogorske književne tokove između dva svjetska rata tako i u Đilasovo, hajdegerovski rečeno, pjevanje i mišljenje u prvoj fazi njegova bavljenja književnošću. Prvo izdanje knjige, pod naslovom Poročni sudija, objavila je Matica crnogorska 2008. godine, a novo izdanje čitaocima nudi i „Kratku hronologiju života i rada Milovana Đilasa“. Budući da je studija nastala na osnovu magistarskoga rada odbranjenoga na Filozofskome fakultetu u Nikšiću, autor je knjigu posvetio svom mentoru, akademiku Vojislavu P. Nikčeviću, kojeg je smrt spriječila da vidi njeno konačno uobličenje.

Ovakve knjige, po pravilu, osim što unose dah novine u tretman tradicije, doprinose preispitivanju kanonizovanih shvatanja te otvaraju niz pitanja i mogućnosti. A kada je, uz to, njihovim predmetom tako kontroverzna ličnost poput Milovana Đilasa izuzetno važan period jedne nacionalne književnosti, intrigantnost ne može izostati. Iz obilja inspirativnih pojedinosti koje ova knjiga pruža izdvojićemo nekoliko fenomena na koje bismo ovom prilikom skrenuli pažnju.

Prvi fenomen o kojemu je riječ tiče se jedne od najmarkantnijih figura crnogorske istorije XX vijeka – Milovana Đilasa. Prepoznavan kao partijski ideolog, surovi vojni zapovjednik, pa potom kao najpoznatiji disident Titove Jugoslavije, Đilas je u našoj svijesti neuporedivo manje prisutan kao pisac. U tom domenu moguće da ćemo ga se prije šetiti po knjigama o Njegošu, koje je napisao, ili, u slučaju otmjene Isidore Sekulić, posredno uništio. U ranom periodu srazmjerno obiman, između robija – onih karadževićevskih i ovih „po partijskoj liniji“ – prorijeđen, u postrobijaškim danima konačno uobličen, njegov književni

opus, u prvom redu – narativna proza, ostao je gotovo sasvim zanemaren u južnoslovenskim književnokritičkim krugovima. Status omraženog ideološkog konvertita doprinio je takvoj recepciji u doba SFRJ. A kada je početkom devedesetih nastupio talas opšteg revizionizma, Đilas se opet nije mogao naći u glavnom toku – knjige mu, istina, počinju bivati štampane u zemlji, no prava revalorizacija izostaje – za radikalno desničarski ukus doba njegova lijeva orijentacija neoprostiv je grijeh. Pa iako se ne mogu zaobići imena Vasilija Kalezića i Branka Popovića, kao Đilasovih najdosljednijih tumača, do knjige Vladimira Vojinovića, čini se, cjelovitijeg uvida u Đilasov opus – ili bar jedan njegov dio – ipak nema. Pozicionirajući Đilasov književnokritički diskurs u kontekst marksističke estetike, dijalektičkog materijalizma te teorije odraza i ponudivši savremenim naratološkim čitanjima suptilnu analizu njegovih predratnih prozних tekstova, Vojinović lucidno ukazuje na bitan paradoks, tako karakterističan za Đilasa – u svojim proznim tekstovima, naime, naš se pisac nije pridržavao poetike koju je zagriženo, ali ne i dosljedno, promovisao svojim književnokritičkim člancima.

Drugi fenomen tiče se pojave pokreta socijalne literature u crnogorskoj književnosti. Iako nejedinstvenih ishodišta i razuđene poetičke osnovice, u rasponu od nadrealističkog bekgraunda Rista Ratkovića do vječito buntovnog krležijanaca Savića Markovića Štedimlije, u dijahronom pogledu, ovaj pokret čini presudan, konstitutivni trenutak crnogorske književnosti XX vijeka. Kada se krajem '20-ih godina XX vijeka pojavila generacija pisaca novog senzibiliteta, pozicionirana kao pokret diskontinuiteta u odnosu na tradicionalni, epski literarni obrazac, a čiji je osnovni vezivni činilac bila lijeva ideološka orijentacija njegovih protagonista, sa sve češćim, poslije Prvoga svjetskog rata proskribovanim predznakom „crnogorski pisci“, crnogorska književnost uključuje se u šire literarnetokove i, nakon kratkog perioda stagnacije, političke i estetske, rekonstituiše. Iako samo odjek širih zbivanja, nije nevažno notirati da ovaj period donosi i prve „estetske“ polemike, tako neophodne u životu svake nacionalne literature – čuveni sukob na književnoj ljevici prenosi se i na stranice crnogorskih časopisa – u prvom redu nikšićke Slobodne misli i podgoričke Zete. Ne slučajno, sa različitih pozicija o socijalnoj književnosti pišu dva darovita i podjednako kontroverzna autora – Đilas i Štedimlija. I taj segment naše književne tradicije, iako tretiran u radovima brojnih autora, a

prije svih Slobodana Vujačića, prvu cjelovitiju obradu dobio je na stranicama ove studije Vladimira Vojinovića.

Treći fenomen odnosi se na savremeni trenutak crnogorske književnosti. Naime, autor knjige višestruki je sudionik aktuelnog crnogorskog literarnog trenutka. U novoj generaciji crnogorskih pisaca, uza svu uslovnost toga pojma, koja se od sredine devedesetih konstituiše i definiše kao generacija diskontinuiteta, Vladimir Vojinović zauzima sasvim osobeno mjesto kao prozni pisac, književni kritičar i historičar literature. Da je ova generacija iznjedrila nekoliko darovitih pisaca, fakticitet je prepoznat i na širim prostorima, no, ovom ću prilikom ukazati na još jednu specifičnost Vojinovićeve pozicije. Za razliku od većine pisaca svoje „generacije“, Vladimir Vojinović ne zazire od crnogorskog jezika. Tim jezikom pisani su kako njegovi narativni prozni tekstovi, tako i naučni radovi, prikazi i osvrti. I za čudo – nema u tim tekstovima ničeg provincijalnog, dijalektalnog ili arhaičnog!

Sačinjena od tri cjeline, pri čemu se prva odnosi na pokret socijalne literature, druga na Đilasovu eksplicitnu, a treća na njegovu implicitnu poetiku, studija Milovan Đilas u međuratnoj književnosti, modernim metodološkim postupkom i sveobuhvatnošću uvida, predstavlja zasigurno najcjelovitiju književnokritičku monografiju o Milovanu Đilasu. Kad vremenska distanca otkloni ili makar ublaži ideološke nanose u pristupu Đilasovu životu i djelu, nema sumnje da će Vojinovićeva knjiga ostati među rijetkim izdanjima čiji će sudovi i zaključci izdržati probu vremena. Utoliko ova studija nema samo vrijednost prvoga serioznijeg naučnoknjiževnoga izdanja o književnome djelu Milovana Đilasa, već i značajnoga doprinosa savremenoj književnoj montenegristici.

Jakov Sabljic

KNJIŽEVNO BOGATSTVO DRAMSKE TRILOGIJE *GRCI* LJUBOMIRA ĐURKOVIĆA

Ljubomir Đurković suvremeni je crnogorski dramski pisac i njegovo je prepoznatljivo dramsko pismo nezaobilazna pojava u kontekstu crnogorske književnosti. Ono što ga čini nezaboravnim svakako je dramska trilogija *Grci* koja se sastoji od tekstova naslovljenih: *Tiresijina laž: porodična hronika u dva čina*, *Kassandra: klišeji: reality fiction* i *Medeja: kome-tragedija u deset slika*. Za fazu Đurkovićeva stvaralaštva u kojoj su nastali ti naslovi odmah je uočljivo referiranje na grčku mitologiju i poznata djela, prije svega, iz antičke književnosti. Upravo zbog takve naglašeno intertekstualne tendencije u njegovu stvaralaštvu nužno je poznavanje kulturnih temelja zapadne civilizacije kojima pripada grčka mitologija, usmena i pisana književnost, a pogotovo drame.

Postavlja se pitanje djelotvornosti *reciklažnoga* osmišljavanja dramskih tekstova budući da oni nisu rijetkost, pogotovo u recentnoj produkciji u okvirima svjetske književnosti. Odgovor na prethodno generalno pitanje ne leži u navodnoj lakoći takvoga zadatka, nego u poželjnosti preoblikovanja starih i vječno ponavljajućih ljudskih preokupacija. Odatle proistječe i pisanje drama s istim sadržajnim odrednicama i likovima, ali u skladu s ozračjem epohe i autorskim intencijama učitavanja novih značenja. Preispisivanje „klasičnih“ tema opravdano je i, čak štoviše, poželjno jer svako doba zahtijeva svoju inačicu drevnoga mita i njegovu preobrazbu unutar aktualnoga civilizacijskog okvira. Taj posao uspješno je u suvremenosti ispunio Ljubomir Đurković stvarivši jedinstvenu trilogiju *Grci*.

*

Sofoklove tragedije *Kralj Edip* i *Antigona* u autorovoj intertekstualnoj adaptaciji spojene su u originalno djelo. Sadržajne potke tih klasičnih grčkih tragedija u kojima se progovara o sudbini Labdakovića dobile su novo ruho s novim značenjima u *Tiresijinoj laži* – drami intrige s parodijskim sastavnicama.

Đurković je odabrao i zanimljivu formu kojom se ne slijedi standardna podjela na više činova, slika i prizora. Uočljiva je podjela na dva čina tako da se prvi čin sastoji od dvadeset i jedne, a drugi od dvadeset i dvije slike. Takva kompozicijska dvodijelnost opravdana je i tematski jer nakon događaja iz vremena uspona i pada mladoga kralja Edipa slijedi iznošenje zbivanja, s vremenskom distancom od sedamnaest godina nakon Edipove vladavine, iz doba kada ga na prijestolju zamjenjuje Kreont, potom sinovi Eteoklo i Polinik pa opet Kreont. Odmak je od klasičnoga uzorka postignut naglašenošću fabularnoga tijeka ispunjenoga obratima te intrigantskim uslozljavanjem radnje. Pojedine slike, čija dužina također varira, dinamično smjenjuju jedna drugu, a toj dinamici doprinosi i prevladavanje dijaloga u odnosu na slabiju zastupljenost monoloških mjesta. Osobitost je kraja svake slike što sve odreda završavaju riječima poput „mrak“ ili „zatamnjenje“, a taj postupak ima i simboličke konotacije. U središtu su radnje nesretni događaji nastali zbog *mraka neznanja* koje je proizveo Tiresija svojim lažima. Zatamnjenja, koja autor komentira i autoironično: „Mrak, po ko zna koji put“, po primaju karakteristike stilskoga postupka kojim se naglašava razornost metaforičnoga sljepila kao stanja nedostatka pravih informacija ili posjedovanja iskrivljenih činjenica te odatle i pogreške u djelovanju likova, njihovo tapkanje u mraku.

Antijunak Đurkovićeve drame svakako je prorok Tiresija. Izvorno je Tiresija slijepi prorok i vrač koji osvješćuje Edipovu i Kreontovu krivnju, dok je u *Tiresijinoj laži* njegova uloga suprotna jer širi „sljepilo“ svojom ključnom laži da je Edip Jokastin i Lajev sin pri čemu pokreće lanac nesreće. Naime, pravoga je Edipa kao novorođenice na Lajev nalog ubio kraljevski oficir Frontis, a taj je kao jedini svjedok istine zbog navodne izdaje uklonjen po Tiresijinoj uputi te je zla kob Edipove obitelji posljedica Tiresijinih spletki i manipulacija. U *Tiresijinoj laži* iznesena je cijela kronika Edipove obitelji, odnosno njezina reinterpretacija ispunjena fabularnim obratima, podmetanjima, ucjenama i intrigama. Iako su zadržani temeljni likovi i njihov sukob, poput onoga Kreonta i Antigone, mitske ličnosti i motivi oblikovani su u skladu sa zakonitostima drame intrige. Kod Đurkovića se razotkriva sveopća utemeljenost mita na laži. Zbog toga su u drami prevred-

novane mnoge mitske situacije te su prikazane kao plod dosjetke, ucjene, laži, krivoga tumačenja ili podmetanja. Na primjer, Tiresija nalaže Kreontu da klicama kuge zatruje gradske bunare u Tebi kako bi se bolest prikazala kao po bogovima poslana kazna. Također, pri povratku iz Delfa Kreontovu imitaciju Pitijina kreštanja Tiresija tumači nalogom da se kazni ubojica negdašnjega tebanskog kralja Laja. Time je otvoren prostor za Tiresijino poigravanje ostalim protagonistima usmjeravanjem njihovih slabosti i ambicija u svoju korist.

Postavlja se pitanje što se dogodilo s Edipom u Đurkovićevu scenariju? Oba su Edipa opsjednuta onim što se izvorno naziva *hybris*, odnosno *pretjeranim ponosom* koji čak prelazi u aroganciju. Međutim, obojica imaju različite namjere i sustav vrijednosti. Sofoklov junak opsjednut je željom da pomogne svojim kugom pogođenim podanicima te javnom istragom ubojice vlastita oca. Đurkovićev je Edip korumpiran, prema podanicima nemaran vladar i egocentrik koji ne zna upravljati državnom blagajnom. Motivira ga iznimna želja da se održi na prijestolju, potom želja da stane na kraj kaznama bogova, čime presuđuje samome sebi samoiskopavanjem očiju, a ne zabadanjem ženinih igala za kosu kako je postupio prvobitni Edip. Oba imenjaka smatraju da je njihov status iznad statusa „običnih“ ljudi. No, prvotni junak to čini zato da naglasi svoje herojstvo dokazano u porazu Sfinge te u beskompromisnosti da nađe ubojicu i spasi grad. Njegov pak dramski dvojnuk uzdiže se da bi očuvao svoje vladarske beneficije i skrio svoje kukavičluk i tajnu posve slučajnoga otkrivanja Sfingine zagonetke.

Tiresijina laž mogla bi se smatrati parodijom. Ako se parodija definira književnim djelom napisanim s ciljem humorističnoga, satiričnoga ili ironičnoga komentiranja nekoga drugog djela, njegove teme, stila ili autora, onda je Đurkovićev tekst samo djelomice odrediv kao takav književni oblik. Autor vješto balansira između ozbiljnoga i smiješnoga pokušavajući prije svega biti realan u svojoj namjeri, nikako destruktivan u krajnjem karikiranju i grotesci. Najbolje bi bilo govoriti o isprepletanju komičnih i tragičnih elemenata. Njihovim nadopunjavanjem u drami se ostvaruje složenost životne egzistencije u kojoj krive ljudske „vrijednosti“, kao što su laganje, koristoljubivost,

neumjerenost, (samo)ubojstvo, i njihovo slijeđenje prikazano na ironičan način, dovode do tragičnih posljedica.

Tiresijina laž dramski je tekst nastao kao posljedica suvremene krize povjerenja u društvene institucije. On je i odraz ideoloških ratova i perfidnih oblika koje oni poprimaju. Odatle i zanimanje za obradu edipovskih/antigon-skih tema budući da one sadržajno obuhvaćaju djelovanje vladara i elite. U Đurkoviæevu su tekstu izloženi načini njihova uvjeravanja, opravdavanja i legitimizacije vlastitih (ne)djela. Zbog toga Tiresija u dramskoj fikciji Ljubomira Đurkoviæa sjedinjuje vladarske i božanske zakone te riječ kralja i vrhovnoga svećenika postaje božanska zapovijed. Upravo da bi se demonstrirali takvi odnosi, a ne zbog intertekstualnoga parazitizma i ismijavanja klasičnoga djela, u dramu se uklapa iznovljena mitska priča pa se posljedično javlja skepticizam u istinitost (hi)storije.

*

Iako književnu nagradu ne treba smatrati ultimativnim pokazateljem estetske vrijednosti književnoga djela koje je njome ovjerenano, ipak je vrlo znakovito da je Ljubomiru Đurkoviæu dodijeljena Nagrada Crnogorskoga narodnog pozorišta za dramski tekst *Kassandra: klišeji: reality fiction* kao najbolji suvremeni tekst u 2010. godini. U tom je slučaju nagrada nesumnjivo završila u pravim rukama. Naime, posrijedi je vrlo uspjela dramska fikcija kojom su probijeni dotadašnji limiti crnogorske dramske poetike te je ostvaren iskorak u nove tematske prostore.

Preciznije bi možda ipak bilo konstatirati da Đurkoviæev tekst zalazi u nove/stare tematske prostore čime se stanje *prelaznosti* kao temeljna oznaka toga teksta može iščitati i na tematsko-motivskoj razini. Ono što je odmah uočljivo i za Đurkoviæa karakteristično jest nadovezivanje na poznate naslove, prije svega, iz antičke književnosti te na grčku mitologiju. Već u naslovu dramskoga teksta zamjetna je odrednica *klišeji* čime se, između ostaloga, upućuje na općepoznatost pojedinih literarnih tema i likova.

Đurkoviæeva drama zasniva se na propitivanju već napisanoga, ali na provokativan način usklađen s drugačijim pogledom suvremenoga čitatelju dramskoga teksta i njegova pisca na poznate junake poput Hipolita,

Edipa ili Narcisa. Međutim, što se tiče Đurkoviæeva relativno kratkoga, no fabularno maestralno iznesenoga teksta, ipak nije toliko rijeè niti o samo podrazumijevanom standardnom èitatelju niti samo o muškim figurama preuzetima iz mita kao primjerima univerzalnosti problema od kojih i danas pate. Naime, zbog u podnaslovu sugerirane žanrovske odrednice koja glasi *reality fiction*, pretpostavljeni bi èitatelj zapravo bio gledatelj, a to je i vrlo uobièajena uloga s obzirom na kolièinu vremena koja se danas provodi u promatranju ekrana televizora, raèunala ili mobitela. U dramskom je tekstu podnaslovna etiketa razjašnjena mjestom radnje i njezinim sudionicima: TV studio, publika u studiju i pred televizorima, Kasandra kao voditeljica stvarnosnoga šoua te njezine gošæe koje voditeljica naziva Hipolita, Edipa i Narcisa. Dakle, mitski/tragièni *junaci* postali su *junakinje!*

Kritika sveprisutnoga medijskog iskustva svijeta sastoji se u raskrinkavanju naèela realizacije emisija u kojima gosti iznose svoje životne prièe. Zbog toga Kasandra govori o promašenosti prigovora koji ciljaju na njezinu komercijalizaciju voajerizma i ekshibicionizma unatoè tome što su gledatelji plaæanjem legalno otkupili intimu gostiju koji su i sami, kako je naznaèeno, za sudjelovanje morali producentu uplatiti pet tisuæa eura. Osim toga, gledatelji su šoua za razliku od gledatelja kazališne predstave aktivni sudionici, a ne pasivni promatraèi jer slanjem poruka preko mobitela glasuju za svojega favorita koji, ako pobijedi, dobiva sto i pedeset tisuæa eura za najatraktivniju osobnu storiju. Potpuna eksternalizacija privatnosti civilne osobe u takvim emisijama znak je potpunoga dokidanja intime, ali i pojedinaènih sloboda s obzirom na èinjenicu da su te kategorije podreðene postizanju što veæe gledanosti, željama producenata, njihovu profitu, potrebama gledatelja da preko ekrana kao kroz kljuèanicu radi zabave i užitka promatraju tuðu nesreæu i *prljavo rublje* stranaca.

Bitno je istaknuti da se Kasandrin lik multiplicira poput svih ostalih protagonistica. Svaka od gošæi iznosi najintimniju stranu svojega životopisa, a u svakoj je ispovijedi prijelomni trenutak proroèanstvo gatara koja èita buduaenost iz karata, dlana ili bacanja kameniæa. Sve tri gošæe isprva ne vjeruju nagovještajima da bi se sve na kraju ispunilo kako je i prorokovano. Hipolita gatari (Kasandri) ne vjeruje da joj je suprug ostavio svojega sina iz prvoga

braka da bi joj postao muž, Edipa ne vjeruje u viziju hiro-
mantine (Kasandre) da æe se zaljubiti u starijega muškarca,
to jest oca, a Narcisa u vraèarino (Kasandrino) predskaza-
nje da æe pronaæi svoju sestru, odnosno svoje žensko *ja*.
Najavljeni „haos“ nastaje kad naizgled tri posve samostalne
životne prièe pokažu sliènosti i meðusobno nadovezivanje
s tragiènim posljedicama.

Može se ustvrditi da sva tri glavna lika utjelovljuju
tijela/imena u tranziciji. Mitski/tragedijski Hipolit i Fedra
preobraženi su, odnosno konvertirani tako što se Hipolita
kao maæha zaljubljuje u svojega posinka i stupa u se-
ksualni odnos s njim. On je prvo nazvan Fedar. Zatim se
ispostavlja da je on Narcis koji se zaljubljuje u svoju iz-
gubljenu i ponovno naðenu sestru Narcisu, a ona, prvotno
imenovana Edipom, opet u svojega oca. Ono što karakteri-
zira sva tri oèišta iz kojih se iznose dogaðaji jest njihovo
postupno stapanje. Ðurkoviæ u *Kasandri* ne uspostavlja to-
liko intertekstualnu igru koliko intervokalnu igru. Stjeèe se
dojam da se ne radi o (re)inkarniranim likovima, nego o
rastjelovljenim entitetima, o mnoštvenosti glasova koji
imaju jedan izvor ili pak o jedinstvenosti glasa koji je vi-
šeizvoran. Identitet likova èini se u poèetku fiksnim, ali ne-
prestane transgresije srodstvenih i spolnih/rodnih pozicija
destabiliziraju èvrste identitetske granice èineæi neizvje-
snim kulturne i jeziène norme uspostavljanja jastva, srod-
stva, roda i spola. Narcis u žudnji za svojom sestrom poželji
postati ona, Narcisa, pa se podvrgava operaciji promjene
spola, a pritom njegova sestra Narcisa umre ne postajuæi
muško. Iako je na poèetku spomenuto da je Narcisa jedina
sudionica emisije sa svojim pravim imenom, zbunjuje si-
tuacija u kojoj je Fedar, maæehin ljubavnik, zapravo Nar-
cis koji je zauzeo poziciju svoje blizanke Narcise koja je
kao Edipa stupila u incestuozan odnos s ocem. Èitatelj i gle-
datelj ostaju u nedoumici zbog zrcaljenja imena i jastva jed-
noga lika u imenu i jastvu drugoga lika.

Hipolita, Edipa i Narcisa višestruko su dislocirane
figure jer su smještene izvan èvrstih okvira mitologije, obi-
telji, društvenih zakona, spolnih odreðenja i rodnih uloga.
Njihovo je okruženje plutajuæa svijest masovnih medija.
Njihove žudnje ne regulira državni aparat, nego tržišne po-
trebe televizijskih producenata i želje gledatelja. Od njih se
traži iskrenost kako bi im gledatelji povjerovali, a pri tom
plaæaju svoje sudjelovanje uz moguænost osvajanja na-

grade za emocionalnu uvjerljivost svoje životne priče. Paradokсно, biografije su im protkane mitološkim klišejima, zajedničko im je nevjerovanje u kasandrinska predviđanja, a ono što ih je obilježavalo dok su bile muškarci, a markira ih i sada kada su promijenile spol, jest mitska fatalnost i po-dložnost samoispunjavanjem proročanstvu.

*

Đurkovićevoj trilogiji pripada i tekst (pod)naslov-ljen *Medeja: kome-tragedija u deset slika*. Vrstovna odred-nica „kome-tragedija“ već je podnaslovna početna oznaka učinka iznenađenja koji je prisutan u cijeloj drami. Taj se učinak ostvaruje postupkom obrtanja očekivanih situacija i uobičajenih odnosa poznatih u kanonskom djelu kakva je Euripidova klasična tragedija *Medeja*. Suprotstavljanje „sa-morazumljivom“ i „prirodnom“, a zapravo (prikriveno) na-metnutom poretku stvari zamjetno je, prema tome, i u izrazu „kome-tragedija“ jer je u književnoj teoriji već sko-van pojam tragikomedija za dramsku vrstu koja nastaje spa-ljanjem elemenata svojstvenih tragediji i komediji. Takvim izvrnutim imenovanjem upućuje se na činjenicu da se tra-gično i komično u suvremenosti povezuju na jedan sasvim osobit način koji je drugačiji od načina na koji to, primje-rice, čini Shakespeare u svojim tragikomedijama.

U Đurkovićevim preoblikovanjima klasičnih tek-stova idejno je polazište teza da su oni posljedica konven-cije, očekivanih zbivanja i odnosa među protagonistima. Sukob tragičnoga junaka s neizbježnim usudom kojem na kraju podliježe definicija je tragedije koja se u Đurkovićev-joj literarnoj preobrazbi proglašava stereotipom, a verzija događaja koji su u tragediji opisani rezultat je usklađivanja s potrebama moćnika te ambicijama poslušnih pjesnika, nji-hove pristranosti i ciljanih projekcija. Medeja u Đurkovi-ćevoj interpretaciji nije žrtva osvetničkih poriva u stilu prevarene i patološki ljubomorne žene, nego je prikazana kao supruga i majka koja brine o svojoj budućnosti i bu-dućnosti svoje obitelji. Ona sama Jasonu predlaže da pri-hvati Kreontov poziv da oženi njegovu kćer Glauku. Jason ponudu isprva odbija, ali naposljetku, pod utjecajem svoje višestruko sposobnije i mudrije supruge, pristaje na taj pragmatičan čin u borbi za prijestolje. Kreont je i u ovom tekstu intrigant koji želi otrovati Medeju i njezinu djecu, mami Jasona da potpiše predbračni ugovor kojim se obve-

zuje na dan vjenčanja konzumirati brak i tako osigurati prijestolonasljednika Kreontove krvi. Osim toga, on manipulira kao slugom svojim dvorskim pjesnikom Klitom koji je dvostruki špijun jer ujedno obavljaštava Medeju o Kreontovim naumima.

Komičnost je uočljiva u obrtanju pozicija – Medeja nagovara Jasona da se oženi kraljevnom i tako posredno osigura i njemu i njoj kraljevsku krunu. Jason je nesnalazljiv te se i junački podvig dolaženja do famoznoga Zlatnoga runa prikazuje kao posljedica Medejeine dovitljivosti i lukavosti. Nadalje, Medeja je frivolna žena koja uživa u muškim masažama i hranjenju narančama koje joj oni poslušno ljušte na njezinu zapovijed. U konzervativnom okružju Korinta Medejeina razmišljanja, barbarsko porijeklo, lascivnost i brončana put čine je drugačijom i fatalnijom. Kreont je kalkulant i manipulator koji pokušava za Jasona, pravoga junaka plemenitoga roda u ulozi „bika priplodnika“, udati po godinama zrelu, ali po ponašanju djetinjastu kćer Glauku. Komični su i Medejeini razgovori s Klitom i Jasonom u kojima se osjeća njezina intelektualna nadmoć. K tome, Medeja ironizira toliko opjevano junaštvo grčkih junaka, posebice Argonauta. U svojoj privatnoj verziji poznatoga mita o njima prikazuje ih kao nasilnike, seksualne devijante i iskrivljavanju istine sklone pojedince željne časti i moći.

Posebna velika tema *Medeje* jest problem stvaranja slika i predodžbi u koje se slijepo vjeruje. Pitanje koje se postavlja jest: nije li Đurkovićeva kome-tragedija književni tekst s podjednako (ne)vjerojatnim likovima i događajima pa samim time izvornom djelu konkurentni tekst koji se upisuje u simbolički prostor suvremenosti/budućnosti kao korektiv ili barem upozorenje na problem vjerodostojnosti predaje? I moderna Medeja upućuje na različite inačice stradanja njezina brata kojeg je ona, navodno, raskomadala nakon što je izdala svoju stranu; zatim, koji se prema drugoj verziji događaja, navodno, utopio u moru dok je plovio za Argonautima; ili kojeg je, prema trećem tumačenju, Grcima neposredno izdala i u ruke predala njegova nevjerna sestra. Ono što se prema svjedočenju Đurkovićeve protagonistice zapravo dogodilo jest Polideukovo sadističko komadanje tijela njezina brata. No, ta istina nije opjevana jer nije u skladu s konvencijama prikazivanja polubogova kakav je bio Polideuk, dok je njemu nasuprot

Medeja potlačena barabarka pa je u skladu s takvom društvenom pozicijom kao lik podložna negativnoj karakterizaciji.

Dvorski pjesnik Klit, prema gospodarevoj naruđbi, u svojem epu slavi Kreonta kao inicijatora i koordinatora pohoda na Zlatno runo. No, Medeja ogorčena vlastitim prikazom kao zločinke, a Kreonta kao mudroga i poduzetnoga vladara uništava taj ep kojem prigovara i za nedostatak motivacije Kreontova lika jer nije objašnjeno zašto bi on uopće organizirao takav pohod. U razgovoru s Klitom, koji je nalik intervjuu s opravdanjima za optužbe za teške zločine, Medeja izjavljuje: „Eto, tako je bilo. Ali ko bi skupljao sada parčiće tih priča iz kojih bi sastavljao cjelinu. Istinu o tome što se desilo i kako. Svaki Argonaut ima svoju priču o pohodu. A tek pjesnici! Neku od tih verzija će prepričavati generacije koje dolaze. U njoj će biti malo istine. A tamo gdje je ima malo, nema je uopšte. Istina je cjelina, Klite.“ Tim riječima sažeto je istaknut problemski odnos istine i laži koji čini idejnu osnovicu dramskoga teksta.

Naposljetku, Medeja daje otrovati Glauku, ali tek nakon što je Kreont htio otrovati nju. Medejina djeca umiru od zatrovanoga kolača koji im šalje Kreont, a on sam umire od otrova s kćerine haljine. Medeja prije izvršenja samoubojstva Klitu dopušta da je opjeva kako je i danas znana – kao ljubomornu ženu, osvetoljubivu čedomorku i izdajicu svojega roda. Taj postupak opravdava željom za pamćenjem jer ljudi jedino vole priče o takvom nasilju, a Klitovo djelo dobit će auru prestižnosti i neće biti tek „banalna priča o preotimanju vlasti“.

Užasi izvorne tragedije nakon čitanja Đurkovićeva viđenja „pravoga“ stanja stvari dobivaju sasvim drugačiju dimenziju. Medeja više nije glavna negativka koja se ne može oduprijeti svojim razornim strastima i ubojitoj ljubomori. Ona postaje biće od krvi i mesa, pa onda i seksualno razuzdanija (kad na primjer „zdrružuje“ Klita i svoj klitoris), ona postaje samokritična pojedinka koja priznaje svoje iluzije o bajkovitoj Heladi, bračnom životu i predanosti nezamjenjivoj ljubavi, Jasonu. Tako čitatelj/gledatelj na uvid dobiva još jedno viđenje onoga što se „stvarno“ dogodilo ili se moglo dogoditi, odnosno uvjerljivo/uvjerljivije naličje svima poznatih likova i zbivanja.

Đurkovićeva trilogija *Grci* po ukupnosti svoj značenjskih, idejnih i simboličkih slojeva smion je književni pothvat. Svojim književnim adaptacijama i parodijama Đurković nije htio umanjiti vrijednost klasične literature ili dekanonizirati književni kanon. Autor je klasičnim dramama udahnuo novi život, aktualizirao ih u skladu s kritikom sveprisutne filozofije volje za moći, a svaku svoju dramu povezao je i s važnim pitanjem odnosa istine i laži, fikcije i faksije. Iako je za čitanje trilogije nužno znanje iz grčke mitologije i tragedije, taj je uvjet zapravo banalan. Naime, poznavanje toga područja pitanje je opće kulture o kojem se ne raspravlja ili se barem ne bi trebalo raspravljati jer se podrazumijeva. Ujedno, taj se posao međuknjiževnoga povezivanja samo na prvi pogled može učiniti laganim s obzirom na činjenicu da se autor poziva na ono što je već napisano. No, tim više je zadatak osmišljavanja istinit(ij)e alternative mitskoj priči bio izazovniji, a da je autor uživao u svojem poslu (i pri tom uživao) iščitljivo je iz svakoga retka triju drama.

Sva ta izvorna djela – „originali“ za koje se ispostavlja da su ozakonjene laži u povijesno-političkom smislu riječi – dobila su nove značenjske dimenzije. Uočljivo je da je za razumijevanje novoga teksta pretpostavka onaj stari tekst iz kojega je novi proizašao, ali isto tako da se prototekst počinje drugačije poimati u svjetlu njegovog čitanja na podlozi novostvorenoga interteksta. Dakle, i taj literarni predak, u procesu utjecanja njegovoj poznatosti i samorazumljivosti u koju se sada sumnja, postaje uz svoj književni podmladak drugačiji, „bogatiji“. Bogaćenje je najpreciznija riječ za Đurkovićev trostruki trud – kreativno je nadopisao svoj dramski opus, zadužio je crnogorsku, ali i, bez pretenzionosti rečeno, svjetsku književnost, dok bi tekstovi u izvedbi bili osvježenje za kazališnu produkciju. Među ostalim, i nije manje važna činjenica osjećaj čitatelja dok drži svaki Đurkovićev tekst u rukama – osjećaj da je posrijedi pravo malo književno bogatstvo.

STIHOVI OD PIJESKA – DRAGANE TRIPKOVIĆ

Ovim tekstom želim obilježiti jedan poseban događaj za crnogorsku umjetnost. Želim da napišem nekoliko redaka o „Stihovima od pijeska“ koji mi kliznuše večeras kroz ruke.

„Stihovi od pijeska“ je nova zbirka pjesnikinje Dragane Tripković, čija poezija nosi poruke koje, pored monolitne tekstone njenih pjesama, otkrivaju nematerijalnu i prolaznu prirodu jezika ostvarenog kroz poeziju i poput tariha su ispisanog u pijesku. Isus je takođe pisao u pijesku jer je, vjerovatno, osjećao prolaznost izgovorenih i napisanih riječi.

Zbrika ima dva veća dijela „Mediteranski ciklus“ i „Ostale pjesme“. „Mediteranski ciklus“ sastoji se od pet djelova, kao od pet elemenata, kao kineski Wu Xing, a to su: Vještina, Vrijeme, More, Nebo, Vjetar. To su elementi života i stvaranja, neprolazni simoboli i fenomeni pjesnikovog stvaranja, pa ne čudi okrenutost Tripkovećeve poezije antičkoj prošlosti i mitu preko koje je njena povezana čime drugo nego morem, koji je glavni simbol i motiv njenih pjesama. Putem mora čovjek, kome se ona često obraća u svojim pjesmama, načinom koji daje jasna i nedvosmislna upustva za vječnost, može biti povezan sa poezijom prošlosti, i njena poezija kao da je na tragu otkrića da je poezija proizišla iz mora i vode kao što je to čovjek i život uopšte. Zato lirski subjekt u pjesmi „More“ kaže: „Ponekad sam i ja voda jer se tako sanjam, a to je onda kad zaboravim riječi“, jer zna da postoji i svijet tišine, svijet iza ili izvan riječi, odakle možda i dolazi poezija. Svijet koji je simbolizovan tim najljepšim simbolom (vodom i morem) za tišinu i prolaznost. U stihovima ove zbirke postoji od orijentalne i islamske filozofije odnosa prema vodi.

U pjesmi „Vještina“, koja je i uvodna pjesma ove sjajne zbirke, pjesnikinja se vraća počecima i etimologiji riječi „poiesis“, koja zapravo znači vještinu, stvaranje i umijeće, pa kaže: „Postojalo je nešto veoma vrijedno, što se izgubilo vremenom. Vještina, koja je nekad nekome bila potrebna.“ Pjesnikinja na kraju zaključuje da je ta izvorna vještina, koja je nekad nekome bila potrebna da bi si stvarale pjesme, možda danas nije vrijednost koju pjesnici posjeduju i koja im je potrebna. To je tako jer prema njoj se promijenio i razlog i način pjevanja i izgubilo se povjerenje u riječ: „I nije sve riječ,

i nije sve pjesma“, i izgubilo se povjerenje u simbole, jer „simbol može da bude licemjerman“, i izražava gađenje prema onome što su osnovna pjesnička sredstva, koja iako daju slobodu, često mogu tako malo služiti, što pjesnikinja pokušava svojim pjesmama i da izrazi.

Opet u trećoj pjesmi iz „Vještina“, ona se obraća pjesniku, koji luta još od antičkih vremena poput Odiseja tražeći svoj put prema domu, i taj dom nije više „onaj za Itaku, nego neki drugi, tu, po periferiji“, i poziva pjesnika da se odrekne svoje nadmoćne pozicije čovjeka koji prosto barata riječima, da ponovo stekne izgubljenu vještinu: „vještinu moraš steći sam“, ali ne putem starih vrijednosti i starih poznatih staza koji su „kao opterećenost tradicijom, kao stijena“, koji su sada izmješteni na periferiji života i egzistencije.

Istu tu misao izražava u dijelu „Nebo“ kazujući: „ni po zemlji ni po vodi nema puta koji pokazuje smisao.“ Na kraju posljednje pjesme „Vještina“ ona pita pjesnika čitaoca „O čemu ćeš pjevati ti?“, kada su riječi nebitne i kada postoji samo more i vrijeme. U pjesmama zbirke „Stihovi od pjeska“, Dragane Tripković čitamo stvaranje novog pjesničkog senzibiliteta čemu teži svaka dobra i vješta poezija. Čitalac ostaje totalno u moći pjesnika koji sve vrijeme jasno i nadmoćno upravlja njegovim vremenom i osjećajem „kao što knjiga zapovijeda“, obraćajući mu se - daje mu putokaze, smjernice vjetra (samo se ti drži vjetra on se jedini iznova rađa), u koje ipak nije siguran ni sam, znajući da ga u tom obraćanju „tek onda čekaju neistine.“

Posebno sam bio fasciniran njenim stihovima koji, neobičnom liričnošću i otvorenošću metaforičkog iskaza, opisuju (zatvaraju u krug poezije) prostor grada. „Ostale pjesme“ su pjesme o gradu i gradskom pejzažu, koji je u pjesmama Dragane Tripković bogat i maštovit kao Felinijev film: pun je glumaca, kurvi, zgrada, ulica, trgova, parada, zastava, nesrećnih porodica, cigana, meke, tragično-nostalgicne i cinične slike „konja na asfaltu“, pravi „grad sa bojama Amarkorda, ali sa tugom Vitorija de Sike“, tužnog i usamljenog poput psa na kraju pjesme!

Bilo bi dobro nekim širim zahvatom opisati ulogu mita u poeziji Dragane Tripković, a ovom prilikom ima prostora istaći samo jednu neimenovanu pjesmu iz ove zbirke, koju smatram jednom od najboljih savremenih crnogorskih pjesama. U svega šest stihova i jednom riječju „Evropa“ odmotava pjesmu unazad i rekreira i otkriva mit o Evropi, koja je

samo „još jedna bludnica.“ Fenomen smrti i tanatos imaju poseban tretman u njoj poeziji i veoma je zanimljivo „pre-mještanje mita“ i zamjena uloga antičkih božjih likova stihom kojim kazuje: „u strasti su svi ljubavnici kao čudovišta, marionete tanatosa“.

Teško bi bilo običnim, svakodnevnim jezikom opisati poeziju koja je alhemija muzike, ritma, govora, slike i tišine, čega je Tripkovićeve poezija puna, kao pejzaž, koji, opisan njenom poezijom, je „prekrasan. Liči na velike ideje drugova iz djetinjstva, zlatne palate koje smo izmaštali, neonske bazene, šarene porodice, djecu od dragog kamenja... Da ne nabram, sve se vidi kroz pomičuće prozore.“ Volio bih da mogu da prosto citiram sva ona mjesta, sve prelijepo slike koje samo dobra poezija može da izazove u nama, kojom sam ostao zatečen kao „ranim mirisom mediterana“.

VELIKE STVARALAČKE LIČNOSTI SU STRATEŠKA ZALOGA BUDUĆNOSTI - RADOSLAV ROTKOVIĆ

Kao da je dvadesetogodišnji Radoslav (Radoš) Rotković bio sudbinski predodređen da postane dominantni bard crnogorske kulture i nauke, i neumorni društveni pregalac u miru. I aktivni antifašistički borac, kad god bi (a često su) „igrale beštije“ na našim prostorima – od njegovog velikog dječučkog nespokoja (1941.) do nedavnog mu sudnjeg dana 2013. godine – potpuno se zavjetujući i predajući svojoj domovini Crnoj Gori. Počeo je 1948. godine (rođen 1928.) sa simboličkim i svojim prvim izazovnim duhovnim titrajima, pjesmom – *Jutro u Duklji!* Kao da se već tada učinjela izvjesnom njegova mentalna podloga, i kvalitet njegova duševnog „humusa“ za ukupnost buduće mu stvaralačke percepcije? Jer i narednim naslovom, takođe pjesmom *Noć u baraci* (1948.), kao da je sudbinski zurio u neizvjesnost duhovne nevidelice u užoj mu Domovini, – a već prvom knjigom, romanom *Lađa tone* (1954.) – kao da alarmantno zaziva, i upozorava...

Priroda ga je bila obdarila kao malo koga: eruptivnom životnošću, talentom, mentalnom snagom, moralnom odgovornošću, univerzalnošću duha i jedinstvenom emancipatorskom misijom, uzornom radnom kulturom. Bio je iznimno dinamičan duh, superioran intelektualac, veliki istraživač, istinski dobrotvor u kulturi i nauci – sa svojim najraznovrsnijim i ogromnim opusom, raskošan sabešednik. Radoš Rotković je bio izrastao u hodajuću – Crnogorsku enciklopediju! Za prijatelje i saradnike – pouzdan, egzaktan, direktan, bez odstupnice. Za isto tako brojne pojedince i institucije, isključive i beskrupulozne u ideološkom nametanju i kulturnom i naučnom ugnjetavanju – politikanski urinute u anticrnogorski natrpavanoj politici, kulturi i nauci – bio je superiorna pojava i nerješiva enigma, koju nijesu mogli nadvladati, niti bez intelektualnog okršaja zaobići. Mogli su jedino od njega da zaziru, možda ga se i pribijavaju, a mnogi su mu se pritajeno kezili, prokrustovski. Istovjetno – kao i Crnoj Gori! Čini se da niko nije tako aktivno i sa sigurnošću razbirao i pratio naše autentične istorijske i nacionalne korijene i njihovu „vegetaciju“ – štiteći ih od korovnih i

divljačnih, poturenih „samorasti“. Vraćajući nas autohtonoj tradiciji, izvornom duhu, i zdravim povijesnim rezonovanjima.

Radoš Rotković je bio toliko plodan i uspješan stvaralac, da je to i ovlašnom pažnjom teško sve propratiti, a kamoli se pokušavati saznavno i intelektualno barabariti... Bio je ambiciozan književnik: pisao je u raznim rodovima, autorski; i o raznim rodovima, kulturno-istorijski i književno-kritički, lingvistički. Bio je istoričar, ubojit u markiranju i rasvjetljavanju bitnih pojedinosti i odlučujućih procesa crnogorske istorije, i čovjek ključnih odlika – kapitalnih kulturno-istorijskih i istoriografskih sinteza. Bio je uvijek prisutan, originalan, argumentovan i ubojit – sadržajna i britka savjest crnogorskog izmanipulisanog i sustalog društva i njene podlo pogubljene (1918. godine), ili pak još uvijek nefunkcionalne države. Ukratko, bio je renesansna gromada, sa rijetkom stvaralačkom snagom – bogomdan za duhovno provjetranje i podizanje maglina sa surovog balkanskog podneblja: sumornog, neofeudalnog i klero-nacionalističkog, obermantijaškog. Lično sam ga znao duže od tri i po decenije: upoznao sam ga kao urednika u Leksikografskom zavodu Crne Gore, gdje sam bio prisutan kao član Savjeta te ustanove, prije svega. Povremeno smo se tada viđali, a kasnije i u raznim drugim prilikama sretali se i saradivali. Pored njegove, čini se neponovljive poletnosti i ogromne radne energije, i isto tako rijetko bogate erudicije – Rotković se pojavno nametao sa svojom neobično dinamičnom i ambicioznom ličnošću pa, s tim u vezi, želim da na osnovu nekih ličnih šećanja (u ovoj posthumnoj bilješci) notiram i nekoliko karakterističnih anegdotskih momenata iz njegova prebogatoga životopisa, što će možda dodatno ukazati na neke posebnosti iz njegove uzorne, i kulturno kapitalno značajne ličnosti.

Stvaralački Golijat – nastao u manjku moralne borbe, i istine

O akademiku R. Rotkoviću se mnogo zna, i uveliko ističe da je bio „posljednji naš klasični polihistor“, dominantan sveznadar i ostvareni stručnjak u mnogim naukama – univerzalni poligraf: pjesnik, i naročiti ambiciozni prozni pisac, poliglota i uspješan prevodilac, kulturolog. Književni, filmski i pozorišni kritičar, veoma odgovoran i kao dominantan društveno-politički pregalac. Bio je jedinstvena kulturna

vertikala, crnogorski stvaralac i borac za sva vremena – za trajno osmišljavanje naših života, i trasiranje autentične crnogorske budućnosti. U lavirintu dugo i programski gomi-lanog i dezorijentisanog kulturno-istorijskog bespuća, imao je energiju i snagu lokomotive, i bio je strastveni istraživač i pokretač: djelotvorna energija duhovnoga proljeća, i snažno sinhronizovana transmisija i duhovna „pedala“ za budu-ćnost! Svjestan koliko je istinsko znanje – kao sunčane zrake bitno („svijetlo briše noć“), i koliko Crnu Goru naučno treba gledati umom (a ne srcem – kao mnoge prethodne nacionalno otuđivane i politikanski ištećene, lakomislene i naivne degeneracije). Žurio je gotovo nedostižnim korakom – da civilizacijski pročisti i osnaži temelje malograđanski urušene i kulturno izobličavane Crne Gore... Stalno je po-tencirao: mora se završiti ono što je civilizacijski, identitetski, i institucionalno propušteno! Naši prevashodni strateški, i već više nego surovi i vazdašnji protivnici – anacionalni sve-tosavski šovinisti – spretno nam preusmjeravaju, kondenzuju i okoštavaju pamćenje, zbog čega gotovo dva vijeka „svojatamo“ našu duhovnu i intelektualnu stagnaciju. I što je posebno ponižavajuće – valjaju nas u glupostima, i prosi-javaju nam sve same laži – do idiotizma. Ali – rade to sis-tematski, i neumorno: to im je bio i ostao koncept, i provjerena dobitna kombinacija, uvijek je bez okolišanja govorio Rotković. S tim u vezi, hitao je domaćinski, neu-moran i neustrašiv – ali uvijek dostojanstven, i najčešće sam – da ključnim istorijskim izvorima, suštinskim dokumentima i nepobitnim materijalnim dokazima, preko čitave „mete-orske kiše“ nepoznatih, manje poznatih ili krivotvorenih i zloupotrebljivanih podataka, činjenica, procesa... u svojim tekstovima, člancima i studijama, i drugim mnogobrojnim autorskim radovima i knjigama – raščisti, oslobodi i prozračí, i vjerodostojno pokaže ukupnu panoramu i mnogovjekovni kulturno-istorijski horizont crnogorski.

Crnogorski nacionalni identitet već je toliko bio de-valviran (zahvaljujući, dakle, pogrešno struktuiranoj kulturi i nauci, i adekvatno doziranom obrazovanju), pa je već bilo dotle došlo – da nas i zvanično, u potpunosti negiraju!? Više, uglavnom, i ne pominjući onu dugo rabljenu floskulu o „dvo-jnom identitetu“ Crnogoraca... Koliko god je crnogorski narod vjekovima krvario za svoju slobodu, svoje ime i svoju državu – sve je to padalo „u mutnu Moravu“ kroz dugi mirn-odopski kontinuitet političkog i državotvornog mini-miziranja, degradiranja, i negiranja Crne Gore i Crnogoraca.

(„Sa svakom Crnom Gorom u mutnu Moravu“, klikitali su vodeći srpski nacionalisti iz jugoslovenskog sloma 1991-1993.). A brojni, oholi naučnici često to pritvrđivali – najčešće sve samo pukim, ogoljenim, inferiornim i retrogradnim unionističkim konstrukcijama... Objektivno, počevši od crkvenog kao nacionalnog, i univerzalnog: i jezičkog, i vjerskog, i kulturnog, i naučnog, i socio-političkog, i parapsihološkog, itd., i tsl. Što je dovelo do apsolutno pomućene, destruktivne i obeznađene snage duha: do potpuno iščašenog i inferiornog klero-nacionalnog zatucanja i obesmišljanja Crnogoraca. Zbog toga je, možda i u nadpolovičnom procentu, Crna Gora i danas gotovo sa objije noge u davnoj, zamagljenoj i nejasnoj prošlosti, tragično glavinjajući – primitivno, galamdžijski i kvazi epski – u duhovnosti i kulturi, u obrazovanju i nauci, u podmetnutoj i mitomanski doziranoj političkoj stvarnosti. Umjesto da učitelji (po njihovom klasičnom određenju) „hrane dušu đeteta“ – istinom i stvarnošću, prije svega onom iz sopstvenog kulturnog, nacionalnog i državnog sadržaja, a potom i independistički – crnogorska mladež je generacijama stasavala po ratobornoj hrišćanskoj ideologiji srpske srednjevjekovne, nemanjićke države! Odavno su nam samo dosoljavali – panslavistički, rusofilski, prosrpski – „guslajući“ i gungulajući i u prvim osnovnim, crkvenim školama u Crnoj Gori, pa preko Bogoslovsko-učiteljske škole i Đevojačkog instituta (iz 1869.), koje je Rusija u potpunosti finansirala i organizovala, a Srbija liferovala udžbenike i učitelje. Sve do današnjeg Filozofskog fakulteta u Nikšiću, koji je perjanica Državnog univerziteta Crne Gore, ali i kritično ispolitizovana i mahom para-naučna i lažna intelektualna nada crnogorska (pogotovo kad su u pitanju studiji koji se suštinski odnose na crnogorsku kulturu i njenu istoriju).

Sve je to, dakle, programski nastajalo i dograđivanjem trajalo, praktično do ovog vremena – kao šemati-zovana epska i pravoslavna, i navodna srpska kulturna tradicija u Crnoj Gori: kao politički stereotip na osnovu njihovih namjera i planova, i njihovih ideja, učitelja, udžbenika. Bilo bi uputno detaljnije komentarisati, ali zbog nedostatka prostora – samo ću pomenuti istraživanja poznatog slaviste dr Vuka Minića o tome koliko je u enormno visokom procentu, između ostalog, u crnogorskim udžbenicima za osmogodišnje škole (nešto novijeg vakt) bila zastupljena ekavica (od preko 20% do blizu 50%). Eto, iz takvog ideološkog i saznajnog duhovnog crnogorskog nevid-boga je

startovao Rotković, sa malobrojnom grupom prosvijećenih i odgovornih naučnih istomišljenika. Baveći se i prapočecima crnogorskog prostora, i njegovom naseljavanju, tj. „odakle su došli preci Crnogoraca“... Pa o „Kraljevini Vojslavljevića...“; takođe i o Balšićima i o Crnojevićima, i Petrovićima naravno, naročito o Petru I i Petru II. Uporedo i o „Crnoj Gori i Dušanovom carstvu“, stižući da se posebnim knjigama posveti i Vučjem dolu, da ne „zaboravi“ Grahovac, i Podgoričku skupštinu, odnosno imperijalno-pravoslavnu Veliku skupštinu srpskog naroda u Podgorici 1918. godine, pa opet da se monografskim naslovom pozabavi i „Velikom zavjerom protiv Crne Gore“, i ratnom i mirnodopskom... Da napiše i popularno izdanje integralne istorije crnogorskog naroda, objavljeno na italijanskom jeziku. Naravno, znajući da je kultura temelj svemu, ostavio nam je i svoj autorski Pregled istorije crnogorske književnosti od najstarijih vremena do 1918. godine, kao i kapitalne knjige o crnogorskog književnom nasljeđu, o jezičkom bogatstvu i lingvističkoj baštini crnogorskoj, itd.

Primjera radi, u interesu podsjećanja na svakakva i koje-čija interesna društvo-politička mešetarenja po Crnoj Gori – u povremenim popisima stanovništva do Drugog svjetskog rata (krajem XIX vijeka, ili recimo 1909. i 1931.), Crnogorci kao narod (odnosno nacija) nijesu ni rubricirani – nego su se jedino mogli, odnosno morali izjašnjavati konfesionalno? Tek popisom stanovništva iz 1948. godine, spon-tano je proradio autentični, istorijski gen crnogorski: zvanično je registrovano 425.703 Crnogoraca, u odnosu na 6.707 tradicijskih Srba. Kasniji kulturni i politički procesi, statistički su pokazali da je u Crnoj Gori 508.843 Crnogoraca – u odnosu na 34.519 Srba (1971.). Sljedećim popisom stanovništva iz 1991. godine, deklarirano je 380.484 Crnogoraca i 51.176 Srba. Da bi na popisu 2003. godine Crnogorci bili maltene genocidno prepolovljeni: 276.669, u odnosu na vjerovatno planetarno jedinstveno veliki procenat političkog priraštaja (Srba), kojih je evidentirano 201.849! Već toliko izandala i davno prevaziđena politička priča o slavjanstvu, panslavizmu, pravoslavlju, odnosno srpstvu povrh svega – kod naših uvijek površnih i jednako naivnih, mentalno beškotanih „romantičara“ utirali su put banalnoj politizaciji Crne Gore, i njenoj svetosavskoj klerikalizaciji, srbizaciji. Sve im je to prolazilo kao melem na ranu zahvaljujući ešalonima kulturnih i političkih trabanata, koji su svoja uvjerenja dodatno temeljili na „saznanjima“ iz tzv. mekim nauka. Koji su

revnosno redarile i podastrirale – i kulturno i naučno, i nacionalno. Politički plasirajući pučku priču o „dvojnomo identitetu“ Crnogoraca... A kada su ih već kritično omamili i ušuškali u svetosavlju i srpstvu, Crnogorce u potpunosti i na sav glas – bezdušno eliminišu kao kulturu, naciju, državu. Duhovnom okupatoru je primarno nastojanje da izbriše iz naroda – njegovu svijest o sebi! U vrijeme čipa i interneta, i već uspješnih međuplanetarnih komunikacija – i naše manje-više zvanično pručene priče o evropeizaciji i evro-atlanskim integracijama XXI vijeka – potrovaše ovdašnji duhovno prazni narod – forsirano ga namirujući kulturnom inferiornošću, i njenim davno užeglim „specijalitetima“ iz politički konzervirane istorije XIX vijeka. Stranački i politički retrogradno zbijajući narod u front, u narodni, tj. „demokratski front“ crnorizački.

Alal vjera popovima, i njihovim brojnim asistentima: seiznim – istoričarima, kulturolozima, antropo-sociolozima, etno-psiholozima, politikolozima... I ostalim servilnim političkim neimarima, naravno. Koji su bukvalno preuzimali ispolitizovana crkvenjačka „masla i bdenije“ XVIII i XIX vijeka, formalno i metodološki ga prilagođavajući odgovarajućoj učenosti struke i vremena. Kao da, uostalom i naš čovjek, Crnogorac (kao i svaki drugi – na svom prostornom i istorijskom određenju – u dugom kontinuitetu), nije autohtoni „spomenik“ kulture, i to u njegovom najizražajnijem i najsloženijem vidu! I kao da državna tradicija, i vertikala narodna – odnosno nacionalna kultura – ne utiču na stvaranje i modeliranje naroda, mnogo više nego neizvjesni i još pride paušalni gen slavjanske ortodoksije, i srpsko-svetosavske mantre mantijaške.

“Od danas postoji jedan narod i jedno nacionalno osećanje“, preuzeta je i izdiktirana kanonska srpska ideja – u proglassu Vlade Karađorđevića iz 1929. godine. I što biva: Zgrčeni u jadu iznenadne i tragične prevare, „u mlađega pogovora nema“, liše surovo odvaganih zelenačkih žrtava – Crna Gora čili i organizovano nestaje u duhovnu bezdanicu! Tako je bilo, a i ostalo: u međuvremenu su unitaristima najviše kvara činili komunisti (jer su im zvanično uklonili bivšu diktaturu), ali su i oni znali da politizuju sa slično imaginarnom jugoslovenskom nacijom. Da se podšetimo: u popisima 1948. i 1953. godine u Crnoj Gori nije bilo nacionalnih Jugoslovena, a tridesetak godina kasnije bilo ih je 31.243, ili 5,6% od ukupnog stanovništva Crne Gore! Srba je

1948. godine bilo 1,8%; 1971. godine 7,5% a, kao što je pomenuto, u 2003. godini u Crnoj Gori se klerikalnim i dodatnim političkim šešeljanjem nakvasilo toliko Srba – da je gotovo prepolovljena ukupna crnogorska populacija!?! „Smiješna je vjera u jačega“ (Njegoš), taman kao i tragikomično mesijanstvo „nebeskog naroda“, o čemu su decenijama mnogi saznavali na Radoševoj transmisiji kulture i nauke, etike, ali i estetike.

Nije lako imati snažnu i efikasnu državu, ako već nemamo izgledno, sređeno i civilizovano društvo. To je sadašnja suverenistička vlast u Crnoj Gori morala da zna! Iz neprosvijećene duhovne špilje se prirodnije oglasi gomila, i ostrašćena horda, nego što se neusiljeno razvija demokratija, i izgrađuje svijest. No, nije vlast, iliti država, varoško siročić – da bi joj gledali „kroz prste“, i olako joj praštali za tako katastrofalne previde, i greške. Država bi morala da zna što joj je činiti, kako ne bi (čak!) u temelju državotvornome – u duhovnosti i ukupnoj kulturi (pa shodno tome i u priči o demokratiji i ljudskim pravima) – forsirala invalidne ili čak nastrane vizije! I poslije – za tako tragične posljedice, i mnogo propuštenoga vremena – bez ikakve (makar i naknadne) svijesti i namjere za *neophodnu kulturološku superviziju razvoja društva!*? To je suština problema, a ne njegova prateća prćija i havarija – sa sve napadnijim podrivanjem i preuzimanjem crnogorske javnosti od strane nemanjićkih svetosavaca: po okupacionom konceptu Srpske pravoslavne crkve – dominantne veliko-srpske političke institucije! Bez svima obezbijeđenih i podjednakih sloboda – u crnogorskoj zvanično sekularnoj državi, vlast do iznemoglosti podržava političke „kanone“ Srpske pravoslavne crkve? I blanko joj dozvoljava pravo na vlasništvo i isključivo raspolaganje na više od šest stotina i pedeset crkava i manastira po Crnoj Gori, koje su gradili crnogorski narod i crnogorska država! I ogromne druge uz to nekretnine... Kao posljedica takvog apsurdna, i političkog bezumlja, mnogovjekovna crnogorska vjerska i politička okosnica – Crnogorska pravoslavna crkva nedostojno čami u okupacionom prokletstvu – kako Srpska crkva nikad (ni približno) nije bila ponižena i ugrožena u turskom ropstvu. Naprotiv, Srpska crkva pod Turcima je mogla nesmetano kanonski i liturgijski da funkcioniše. Jedino joj je suskraćivano političko i antitursko misionarstvo – i njeno remetilačko angažovanje (u inače politički snošljivom i vjerski tolerantnom turskom miletskom sistemu). Nije da se ne zna da su im Turci čak i

mitropolite kadrovski pozicionirali, pa i bogomolje gradili. Naravno, sve u interesu mirnijih podanika. Na drugoj strani, Crnogorska pravoslavna crkva kao prirodna sjenka svoga naroda – stasavala je i funkcionisala sa svojom državom Crnom Gorom. A kad je nestala država Crna Gora, nestala je i Crkva!

„Vjero prava kukavna siroto“, nekad je rezonovao Njegoš. Kako li bi danas zavapio nad crnogorskom stvarnošću i njenom duhovnošću! S tim u vezi, do skora se ništa drukčije nije dešavalo ni sa jezikom: Crnogorci su konstantno (i uporedo) trpjeli – nemilosrdnu srpski kodifikovanu jezičku prinudu – upravo zbog toga što se dobro zna koliko je „jezik kuća bitka“, te da je crnogorski jezik uvijek bio suštinska, živa matica i matrica duha crnogorskog. Odnosno, crnogorski jezik je uvijek imao svoju genetsku, tipološku i strukturnu specifičnost, o čemu bismo takođe manje znali – tonući u dugu i zvaničnu crnogorsku političku i kulturnu bezličnost – da nije bilo intelektualca i pregalaca kalibra Vojislava Nikčevića i Radoslava Rotkovića, i malog broju njima sličnih naučnih i etičkih karaktera, prije svega nastavljača njihova rada.

U takvom kulturnom, nacionalnom i političkom galimatijasu, prvotno nije bilo lako pratiti tokove istorijskih procesa, i dolaziti do suštine odgovarajuće sinteze. Jezički i crkveni imperijalizam je najsloženiji vid osvajačke egzekucije! Otvoreno, i u startu mu se suprotstavljati, to je značilo i – veoma rizično izazivanje sudbine. U tome su uspjevale rijetke ličnosti – snažnog duha stvaralačkog i emancipatorskog, koje su svojim pregalaštvom, svojim analizama i svojim kritičkim stavovima, svojim „jeretičkim“ knjigama i pratećim obiljem sličnih naučnih radova – ništile istorijski korov, i razbijale brojne mistifikacije i tradicionalno poturane barikade. Koje su otvarale kompleksan i prosperitetan kulturni, naučni i obrazovni razvoj Crne Gore. Koliko god je anđeoski ugrožavana, varana i onemogućavana, sreća je pohodila savremenu Crnu Goru: u svom skutu odnijela je tvorački vanserijske, naučno-istraživačke i reformatorske ličnosti, kao što su Radoje Radojević, Radoslav Rotković, Vojislav Nikčević, Pavle Mijović, Dragoje Živković, zatim Danilo Radojević, Božidar Šekularac, i sve više još kulturnih, književnih i naučnih radnika – koji su uspjeli da povežu i jasno pokažu složene zamke diskontinuiteta, odnosno magistralne puteve onemogućavanog kontinuiteta razvoja crnogorskog društva, i njegove kulture i istorije. Naučno istraživanje i

kritičko uspostavljanje nosećih koordinati milenijumskog trajanja Crne Gore – njene ukupne, a posebno kulturne istorije – mogli su rijetki radni i stvaralački kapaciteti, autori snažne kritičke refleksije, i ogromnog moralnog, radnog i kreativnog dijapazona.

Drevna je istina da: „Sve je u riječi, a početak svaki je u – čovjeku!“ Ili, „sve što radiš – sebe radiš“; tj. sve što pišeš – sebe pišeš... Svaki čovjek je, dakle, ono što je uradio. Naizgled jednostavno; snaga karaktera – trasira puteve intelekta. Impozantno djelo akademika Radoslava Rotkovića na najbolji način nam govori koliko ovakva snažna i tvorački sadržajna ličnost predstavlja – stratešku, dugoročnu suštinu društvene budućnosti. Punih šezdeset pet godina – bez okolišanja i eufemizama, nego veoma konkretno i matematički precizno – ovaj raritetno principijelni čovjek vizije i enormne energije, snažno se suprotstavljao velikim kulturnim i političkim nepravdama terora i laži – koji su gušili i potapali Crnu Goru. Vještački je okoštavajući uz srpsku vjeru, srpsku crkvu, srpski jezik, srpsku ideologiju, srpski narod, srpsku politiku, srpsku državu. Ukazujući na neophodnost pregnuća i puteve izlaska iz takve duhovne tamnice i dugotrajne političke katastrofe, R. Rotković – kao jedan od ključnih nosilaca avangarde crnogorskog kulturnog, nacionalnog i državnog, odnosno građanskog preporoda – nije zazirao od kontra-udara moćnih unionista i pogubno retrogradnih klero-nacionalista, sve više ubijeden da njihova prijeteća galama o crnogorskom nacionalizmu i separatizmu realno predstavlja samo još veći izazov za kreativne i odvažne Crnogorce. U interesu spašavanja sopstvenog sistema vrijednosti! Te da se na tome putu nikako ne može prekoračiti linija nužne odbrane... Kao u najboljim danima klasične Crne Gore: Radoš Rotković i njegovi birani saborci – spremni i na najviše žrtve – uzdigli su Crnu Goru iznad pogubnog tekućeg mešetarenja, pokazujući (kao istorijski uzorni Crnogorci), da je dobro Domovine iznad pojedinačnog i ličnog dobra (lišavajući se blanko popularnosti u širim relacijama, tekućih sinekura, članstva u najvišim državnim institucijama kulture i nauke, i sl.). Jedino se tako može biti – moralno, estetski, naučno – na nivou crnogorskog nacionalnog i državnog izazova budućnosti. Crna Gora je uvijek „bila mala, ali jaka država“ – uvijek kad se „uzdizala iznad svijeta stvarnosti“...

U svijetu će, ipak, dominirati pozitivni ljudi

Koliko god je Crna Gora kulturno i politički dugo kalemarena i kumbuljana u neku amorfnu gomilu s kulturološki premalo sopstvene vizije, i svijesti i savjesti o istom – moralo je napokon doći do „bratskog“ razlaza sa Srbijom (2006). Koji je izgleda više bio motivisan razlozima tehničkim i administrativno pragmatičnim – nego problemima dugoročno duhovne, i mentalne prirode? Odmah je bilo očigledno da se u taj proces ušlo nepripremljeno: na najvažnijem kolosijeku (kulturnom i duhovnom) ostali smo maltene đe smo i bili. Razlog – neznanje: „Mladi nijesu shvatali, a stari nijesu ništa znali“, kako se jednom osvrnuo Rotković. Obrazlažući dalje, da nema istinske kulture i nauke – bez slobode, i bez adekvatnog procesa obrazovanja. „Nema slova (š i ž) bez uslova“, odnosno jezičke reforme, niti nacionalne institucije Crnogorske pravoslavne crkve – bez potpuno nezavisne i samosvjesne države Crne Gore, eksplicitan je Rotković. Koliko god su brojni, i izgledaju aktivniji oni koji stvaraju probleme (zahvaljujući onima koji ih tolerišu, koji ih omogućavaju!), ipak se s razlogom možemo nadati da će u konačnom uspjeti da prevagnu razložni i razboriti ljudi. Jednostavno, iako sporohodni – procesi civilizacije idu im na ruku. Nacionalističko predimenzioniranje društvenog naboja, postupno – uvijek završava emotivnim i međuljudskim potresima, u kojima prije svega strada sopstveni narod.

Stvaralački *credo* Radoslava Rotkovića bio je, prije svega, izučavanje i valorizacija, odnosno revalorizacija crnogorske kulture i istorije, nacije i države. Što je u širem kontekstu značilo nepopustljiv otpor – sa odgovarajućim odbrambenim stručnim i naučnim aršinima – svemu onome što je značilo ugnjetavanje i omalovažavanje, negiranje ili potpuno potiranje Crne Gore i njenih institucija. To je radio sa takvim entuzijazmom, i strašću za istinom – po čemu će ostati kao trajan znamen i međaš u crnogorskoj kulturi i nauci. Rotković je među prvima najavljivao crnogorsku renesansu, pokazujući kako se Crna Gora znanjem i istinom brani, uspravlja i nanovo stvara – i kulturno i politički „diže iz mrtvih“! Svojim ogromnim radom na kritičkim programima i projektima samospoznaje i samo-aktuelizacije – nacionalnog i državnog utemeljenja i građanskog određenja

– ubjedljivo je pokazivao koja je i kakva je jedina sigurna projekcija budućnosti Crne Gore. Čini se da niko kao on nije tako konstantno i ubjedljivo ukazivao na kržljavu i pomjerenu svijest lažnog patriotizma – uz pomoć primitivnog i bahatog crkvnog rodoljublja, i prijevarnog popovskog nadgornjanja. Kao da im se mentori i glavni protagonisti kulturno i civilizacijski nijesu iseljavali iz nekih pradavnih političkih potkapina, i mistifikovanih duhovnih „špilja“...

Posebno tretirajući vrijeme klasične Crne Gore, i da bi što uspješnije držali (prije svega) Turke na odstojanju, Crnogorci su se hrabрили i krijepili (ne „ljubeći lance“) sve prisutnijom guslarskom hajkom, i pravoslavljem kao imaginarnim zakonom i kakvom-takvom nadom u to veliko, ali usnulo i prazno vjersko „pleme“. Sve više krvničeći Turke, na sav glas, i optužujući ih za sve i svašta – radi ličnog sokoljenja, ali i da bi se jače privukla šira, prije svega „bratska“ pažnja. Nažalost, bahato i nadmeno krvničenje – nije junštvo. Još manje je tu čojstva; tu mu se gubi svaki trag! I da se podšetimo: Crnu Goru je ipak vodilo, i spašavalo čojstvo... Srbi, pak, su se kasno počeli buditi („Ala se narobovawe ovi Srbi“, Njegoš), a onda su sve žešće i sve nasrtljivije prionuli na post-ratničko, satrapsko i popovsko posvajačko „oslobađanje“ – radi prisvajanja i anektiranja teritorija pravoslavnih.

Primjera radi, to nijesu skandali: to je istorijska sramota, i kulturna bruka – da se u ovom vremenu tajno instalira na Rumiji ona smutljiva i lažno crkvena limarija, obična formalno crkvena skalamerija (podmuklo izmišljajući da je tamo, na vrhu Rumije nekad postojala crkva, koju su Turci porušili). A vlast i država, čine se „demokratskim“ – ni luk jeli, ni luk mirisali... Pa što je srpski vladika g. Amfilohije Rađović ne prezida i sagradi na tim „svetim temeljima“ – kad njegova mitropolija u Crnoj Gori inače posluje kao najmoćnija građevinska firma, kao najjači investotor? No, i to je čak manje važno: suština je bila da se napravi smuta među-konfesionalna, i da se poremeti i oskrnavi kult Sv. Vladimira, njegovo tradiconalno iznošenje na Rumiju! Slično je i sa besprizornim svojatanjem ostataka podgoričke Hasanašine tvrđave Dependoglu (iz sedme decenije XV vijeka, u centru Podgorice) Srpske pravoslavne crkve – koju mimo istine i zdravog razuma „izšpiljariše“ u temelje Nemanjina grada. Slično kao i provokativno postavljanje brojnih „monumentalnih“ krstača diljem crnogorskog (multietničkog i

multikulturalnog?) prostora, što asocira na instiktivno markiranje i obilježavanje prostora... O investicionim megalomanijama i gradnji pretencioznih „sabornih“ hramova Srpske pravoslavne crkve po Crnoj Gori da i ne govorimo! S tim u vezi, bukvalno se podudara – kao da se dvije „špilje“ ispomazu, kao da jedna drugu prihranjuje. Neovisno od rizično brojnog velikosrpskog glasačkog tijela iz Crne Gore, iz crnogorske „špilje“ to se redovno toleriše, često i zvanično podržava, pa nerijetko i materijalno pomaže. A duhovno sirotnom i ukupno manipulisanom puku, i do zla boga iracionalnim i u besposlici ogrezlim dojučerašnjim „radnim ljudima“, i naročito njihovim nezaprešnim potomcima – svaka destrukcija sve više odgovara.

Mnogo je teških i tvrdokornih, retrogradnih naslaga jada i čemera. Zbog toga, izvjesno je, suženu i naherenu crnogorsku svijest ne mogu da obasjavaju ni takvi viteški i ljudski zraci iz sopstvene istorije, kao na pr. događaj sa Skadra – kad su Turci, poslije poraza i predaje ključeva grada – u koloni odmicali i od Skadra, i sa Balkana (poslije pet stotina godina) – a crnogorski vojnici ih spontano i sa poštovanjem ispratili pjesmom: „Zbogom Turci, i zbogom junaci / Sve vi zdravo i veselo bilo“! Kao izuzetni primjer crnogorskog čojstva i viteštva, trebao bi češće (takođe zbog vaspitno-obrazovnog procesa, i izvornog nastavljanja suštine o crnogorskom čojstvu) – da se ljudskosti aktivno učimo i na slučaju zarobljenog visokog austrijskog oficira Kornuge (u Mojkovačkoj bici), kojemu je crnogorski oficir (Krsto Zrnov Popović) – kao mjeru dostojanstva – vratio oružje (da bi ovaj kasnije, na etičkom nivou situacije, izvršio samoubistvo). Da li je i to nekakav kukavički potureni crnogorski korovni patriotizam, ako se ne poštuje i adekvatno ne komentariše pogibija K. Đurovića (oficira JNA) – koji se (u „ratu za mir“) suprotstavljao nedavnom nerazumnom pohodu na Konavle i Dubrovnik, pa bio mučki ubijen? Umjesto da se ovakve i slične pojedinosti forsiraju na stranicama našeg znanja i obrazovanja, o njima se slučajno i jedva može riječ iskačiti. Ratni hazarderi i satrapi, često odgovorni za tragičnu sudbinu ogromnih ljudskih populacija – smjenjuju se kroz istoriju: i to uglavnom mnogi ispaštaju, *post festum*. Samo se neki drugi – a negativno jako bitni – ne brinu, i ne mijenjaju; a i što bi, kad im uvijek ispadne sve potaman: „Na koju stranu puška i top, tamo su hodža i pop“! Vazda podjednako „smjerni“ i „bezgrešni“ – licemjerni božji izaslanici, i „pastiri“ stada feudalnih...

Ni brojne istorijske „krupnice“, ni mnoge navodne „sitnice“ – nijesu mogle da ostanu van domašaja oštroga oka i pronicljivoga uma dukljanskoga akademika Rotkovića. Nema dakle sitnica u međuljudskim, a pogotovo u međunarodnim odnosima: sve su to mahom itekakve „krupnice“: za ljude umne, i za etiku časnog imena. Polazeći od primarne činjenice da su jezik i književnost, i ukupna duhovnost, odnosno kultura – osnovni temelj saznanja, te da je istorija i historiografija samo (ne)pouzdana šedok istine i prostora (a najmanje toliko popularisana „učiteljica života“): univerzalni Rotkovićev duh se uporedo, i naročito minuciozno bavio istorijom kulture. A onda i ne samo u značenju relaksa – veoma ambicioznim sopstvenim književnim i jezičkim kreacijama, kao direktnim umjetničkim i jezičkim doprinosom.

Generalno, Rotković je posebno bio odgovoran prema iskonskoj *snazi memorije*, i zdravom fenomenu *pamćenja* – na ukupni kvalitet života – pa mu je s toga (čini se) podjednako bilo značajno da se fundamentalno bavi književnošću i istorijom, uporedo. Kao da ovaj izuzetno razućeni duh nije imao strpljenja, a da se u svemu ne oprobao. Pisao je pjesme, priče, drame, a naročito romane, studiozne polemike i reske društvene komentare, reportaže; književnu, pozorišnu i filmsku kritiku, zatim leksikografske i naročito enciklopedijske sadržaje... A onda magistralno stizao do nezaobilaznih, tj. podumentnih kritičkih istorijskih pregleda i historiografskih sublimacija ukupne crnogorske povijesti! Uz to je prevodio – sa latinskog, italijanskog i francuskog – stare bokeljske pisce naročito: Lj. Paskovića, I. Bolicu, Đ. Bizantija, S. Zanovića... Sastavljao je antologije, priređivao izbore (I.A. Nenadića, V. Vrčevića, K. Ivanovića, S. Zanovića, S.M. Ljubiše, Č. Vukovića, J. Đonovića), a stizao je da se veoma aktivno bavi i tekućom politikom, takođe ko-ektivno i kritički.

I pored iscrpljujućeg i vjekovnog, uporno nametanog kulturnog i političkog diskontinuiteta u životu Crne Gore, kao neprevaziđeni erudita i evropski duh, Rotković je u svom istraživačkom opusu – jezičku dijahroniju i književnu povijest valorizovao kao bazične naučne discipline za identitet-sku suštinu crnogorsku. On je i naročiti slavist, a ne samo slavistički komparativist, što ističu odgovarajući stručnjaci. O crnogorskom jeziku se najsnažnije oglašavao onomastičkim materijalom, i kapitalnim paralelama toponoma-

stičkim. Brojne i posebno značajne su njegove studije o neuništivoj vitalnosti crnogorskog jezičkog vrela, i njegovoj snažnoj kulturnoj i književnoj matici. Takva literatura nam je – i kao lektira bila prijeko potrebna: kako zbog njenog originalnog i kritičkog sadržaja, tako i zbog metodološkog putokaza u sopstvenu nam budućnost.

Broj bibliografskih jedinica u ukupnom bibliografskom registru ovog naročitog kulturnog i naučnog autoriteta, takođe se čini jedinstvenim. U knjizi *Bio-bibliografija Radoslava Rotkovića*, autorke Ljiljane Lipovine – zaključno sa 2004. godinom – predočene su 2.862 bibliografske jedinice. Što znači da će ih sa dodatkom bibliografskih jedinica koje su kasnije publikovane, biti znatno više od tri hiljade posebnih autorskih priloga (dopunjeno izdanje Rotkovićeve *Bio-bibliografije* priprema takođe Lj. Lipovina, a knjiga će biti publikovana u izdanju Instituta za crnogorski jezik i književnost).

Vrcav duh, neukrotiva energija, podjednako *iskren, spontan i snažan u ličnoj odvažnosti i principijelnoj humanosti*, sa istraživačkom i spisateljskom strašću koja nije pokazivala znake starenja – Rotković je i po svom osnovnom životopisu bio jako zanimljiva i primjerna ličnost. Još od njegovih dana demobilisanog mlađanog rodoljuba i borca Narodnooslobodilačke borbe i rata protiv nacizma, zatim odličnog gimnaziste hercegovačke i kotorske gimnazije, pa udarka za obnovu i izgradnju države. Po ondašnjem planiranju visokoškolskih kadrova, nije mu se ispunila želja da studira na Filmskoj akademiji u Beogradu, ali je i pored toga bio veoma uspješan student slavistike u Zagrebu (diplomirao 1953. godine). U međuvremenu je završio i jednogodišnji studij glume... Počeo je da piše i objavljuje kao gimnazijalac. Kasnije je postao urednik kulture u „Pobjedi“, pa umjetnički direktor u „Lovćen-filmu“, a onda je u Beogradu (1974. godine, kako je govorio „iz inata“) diplomirao na Fakultetu političkih nauka, da bi 1979. doktorirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Neostvarenu ideju da bude jedan od nosilaca progressa u Institutu za jezik i književnost mlade (a ubrzo se pokazalo i nepouzdana naučne ustanove) Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, nadomjestio je angažmanom na poslovima glavnog urednika i rukovodioca Odjeljenja za društvene nauke novoformiranog Leksikografskog zavoda Crne Gore. A onda, potpuno neočekivano (što je bilo tipično za tzv. crnogorski razvoj), poslije sračunatog političkog uki-

danja Leksikografskog zavoda – biva (1988.) poslat u pre-vremenu penziju! Nije trebao oficijelnoj Crnoj Gori; niti njenoj kulturi i nauci? Nego je bilo bolje da ga „skinu s vrata“... To ga ni najmanje nije dekoncentrisalo ili obes-hrabrilo. Naprotiv: izazovan, siguran, čovjek vizije i jasnog cilja – kao da je još manje mirovao u mirovini: sve do zadnjih dana života. Kojim redom, ili za koje se Rotkovićeve naslove prije opredjeljivati? Počev, recimo, od drame *Podgorička skupština* (1988), poslije koje su uslijedili veoma originalni i izazovni naslovi: *Odakle su došli preci Crnogoraca* (1995.), *Kratka istorija crnogorskog naroda* (1996.), *Crna Gora i Dušanovo carstvo* (1997.), zatim *Kraljevina Vojislavljevića, zbornik izvora i legendi* (1999.).

Kao da se htio malo relaksirati i predahnuti od „vrućih“ istorijskih tema, Rotković se 1999. i 2001. vraća ro-manesknoj prozi, i objavljuje romane *Šuma svetog Leonarda* i *Zašto bog nije imao ženu*. Međutim, u ovim zgusnutim štamparsko-izdavačkim terminima javlja se i knjiga pozorišne i književne kritike *Oblici i dometi bokokotorskih prikazanja* (2000.), pa dopunjena *Bitka na Vučjem dolu* (2000.), zatim *Velika zavjera protiv Crne Gore* (2001.), te prerađeno izdanje *Ilustrovane istorije crnogorskog naroda* (2005. i 2006.). Poslije popularnog izdanja na italijanskom *Storia del Montenegro*, uslijedile su njegove *Jezikoslovne studije* (kojom pri-likom je napokon, gotovo na kraju životnog puta dobio državnu, „13. julsku“ nagradu Crne Gore). Takođe, pored niza drugih Rotkovićevih knjiga, ovom prilikom bih (po sopstvenom afinitetu) izdvojio još sljedeće naslove: *Crnogorsko književno nasljeđe* (1976.), *Pregled crnogorske književnosti od najstarijih vremena do 1918. godine* (1979.), *Tragajući za Ljubišom* (1982.), *Sazdanje Cetinja, izvori i legende* (1984.), *Savremena drama i pozorište u Crnoj Gori* (sa S. Perovićem, 1987.). Jedna od zadnjih i meni posebno interesantnih knjiga bila je i *Zeta i dinastija Balšića*, djelo već davnog latiniste Josipa Jelčića – u prijevodu i veoma sadržajnoj kritičkoj pripremi Rotkovićevoj, a „pred kraj života završio je i svoj živ-otni projekat i najznačajniji projekat u književnoj montene-gristici – *Istorija crnogorske književnosti od početaka pismenosti do druge polovine XIX vijeka*“ (A. Čirgić).

Ukratko, kako završiti ovu bilješku o Radoslavu Rotkoviću, ličnosti koja je veoma zadužila Crnu Goru, i au-tora koji je objektivno davno postigao sve najviše kulturne i naučne reference. Dr Rotković je bio član Dukljanske

akademije nauka i umjetnosti i, na sreću, do kraja života je bio naročito dobar primjer sklada intelektualne svježine i osnovne motorike fizičke vitalnosti. Bio je ličnost raritetno nove, neorenesansne energije, veliki interdisciplinarni autoritet, poliglota, i spontani liberal budućnosti. Stvaralački uvijek pozitivan i provokativan, vazda spreman za debatu, polemički argumentovan i neumoljiv. Nadasve, čovjek koji je bio uvijek siguran u sebe, i u ono što radi!

S tim u vezi, odgovorne i na istini zasnovane ličnosti, i njihove knjige i slična autorska ostvarenja njeguju i hrane um, a um otvara budućnost. Zahvalni smo dr Rotkoviću – dokle pamćenje služi! Što nas je prosvjećivao i oslobađao od onog drugog i drukčijeg. Jer to drukčije – truje i razara um, krade i mrcvari budućnost. Značajna je i časna i činjenica da se već sad možemo efikasnije snalaziti kroz mnoga posebno markantna i eksplisitna Rotkovićevo kazivanja, naslovljena *Tako je govorio Rotković* (u opsežnom zborniku, koji je pripremio dr Čedomir Bogićević, 2013.). Da ga lakše pamtimo i češće pominjemo, poput Zaratruste – kad god imamo na umu dualizmom borbe između dobra i zla, odnosno proučavamo i podržavamo Crnu Goru u borbi protiv Sotone.

Anegdotska prišecanja o Radošu

Bilo je to prije tridesetak godina, u Herceg-Novom. Ja svratio do bibliotečkog kolege, upravnika Gradske biblioteke; kad tamo njegov poznanik, direktor nekog Zavoda za obnovu Herceg-Novoga (od posljedica zemljotresa iz 1979. godine). Razgovor uobičajeni, bez naročite motivacije, dok se iz nekog razloga ne pomenu ime dr Radoslava Rotkovića. Kao da se tada pojavilo ono već davno izdanje njegova romana *Lađa tone*, zvanično najbolje knjige u toj 1954. godini. Iz čista mira, „obnovitelj“ se obruši na Rotkovića: vala je više dolijao, odavno mu *lađa tone*, sad već valjda mora biti gotov... Uporno, brbljivo, klevetnički, s neočekivanim nabojem mržnje!? Nije ogovaranje kao vid odavno i široko prisutne čakule, čak ni ono gdje se psihoterapeutske „liječe“ inferiorni; još manje pritvorni pokušaj podmuklog nagrizanja protivnika. Nego prava, kondenzovana i nagrezla mržnja! Direktor Biblioteke više ćuti, izbjegava „zaplet“, pokušavajući povremeno džentlmenški da ublaži neugodnost trenutka. Bože, koliko animoziteta, i pokušaja najgoreg nipodaštavanja i vrijeđanja – i to za čovjeka koji je principijelno zaslužio makar distancu i zadržku, kulturnu tol-

eranciju i načelno uvažavanje protivnika. No, zato treba imati kapacitet protivnika, i pristojnost (sa)bešednika... Zbog snažnog i efikasnog Radoševog razmaha u krčenju naučne šikare i trijebljenju kulturnog korova, mnogi su prosto „luđeli“ od njega; a on ih mimoilazio sigurna koraka i uzdignuta čela – niti ih fermajući, ni begenišući.

Otvaranje Italijanskog konzulata u Baru (znatno prije Referenduma o crnogorskoj samostalnosti) je za mnoge bilo ugodno političko osvježanje, i provokativan diplomatski najav. Šećam se, nas nekolicina direktora republičkih ustanova kulture sa Cetinja – zajedno sa Rotkovićem – pozvani na radni ručak sa italijanskim konzulom, u restoranu u privatnoj vili u zoni Miločera. Razgovor uopšten, kurtoazan, ovlašno i o problemima u kulturi – i djelatnostima matičnih ustanova kulture sa Cetinja, itd., sve dok Radoš nije potpuno preuzeo „kormilo“, čineći komunikaciju veoma dinamičnom, i mnogo sadržajnijom. Razgovor je (često nametao) na tečnom italijanskom: o kulturno-istorijskim prilikama i problemima u Crnoj Gori, više o Kotoru i Crnogorskom Primorju, o renesansnom pojasu naše obale; slično i o Dalmaciji. O njegovim putovanjima po Italiji (najčešće nekim svojim starim automobilom), o istraživanjima u velikim italijanskim bibliotekama i arhivima, muzejima. O obilascima velikih urbanih i spomeničkih aglomeracija, često i anegdotski: o mnogo čemu, zanimljivo – sa mnogo detalja, atraktivnih po-jedinosti, bogate i razuđene erudicije..., tako da je i gosp. konzul sa sve više interesovanja i sam „dogrijavao“ razgovor. Pošto nije bilo zvaničnog prevodioca (na Radoševu inicijativu), on je neumorno za svu potrebnu komunikaciju – preuzimao, prevodio, komentarisao, dodatno sugerisao. Sve do prvih večernjih sati... Izvjesno je da smo svi bili umorni, jedino je Radoš (iako ubjedljivo najstariji) djelovao – najsv-ježije! Dok smo se pozdravljali, kao da mu je i tada „izbijao“ neki višak energije: neprestano osmjehnut, gotovo dječjački vedar, neumoran u „parlanju“, stalno u pokretu. Ispratili smo zvaničnog domaćina, malo popričali i sa vlasnikom restorana – prokomentarisali utiske, pa svak na svoju stranu. Radoš sam; zavidan intelektualac, virtuoz za šarmantnu i sadržajnu komunikaciju, ali siguran „majstor“ i za volanom: iako već dobro vremešan, nikad rezervisan ili zabrinut za neizvjesna drumovanja.

S tim u vezi, u Podgorici je bio sastanak upravnog odbora neke kulturne ustanove. Sastanak se privodi kraju:

Rotković, kao po pravilu, među aktivnijim učesnicima, ali (zbog neke druge obaveze) mora nešto ranije da ode. Dnevni red završen, spontani razgovor se nastavlja, a jedan od učesnika – inače poznati historičar (i redovni profesor univerziteta, akademik) nastavlja o Radošu: - On je fenomen; sa svojim voljnim potencijalom, sa svojom nepresušnom radnom energijom, sa svojom istraživačkom znatiželjom, i stvaralačkom strašću – on je neponovljiv. Često se čujemo; on mi zna telefonirati u bilo koje doba dana: zanima se za neki podatak da provjeri, dokumenat da dokonsultuje (ovaj profesor se inače dugo bavio istraživanjima koja su podrazumijevala pribavljanje velike količine arhivske građe iz inostranih riznica), pa ako mu uredba da za svoju eksplikaciju adekvatnije situira sadržaj iz nekog dokumenta – evo ga: namah sjede u auto, i stiže raspoložen, usredsređen na obavezu – ali i uvijek spontan i srdačan. Pa gotovo u trku, nazad: za radni sto...

Kad sam prvi put bio kući kod Radoša, nađem ga u radnoj sobi, u papirima „do guše“. Uz pojašnjavanje što radi, dokle je stigao, što je uporedo a što slijedi i sl., nastavljamo i o drugome, opuštenije. Od ljubazne mu supruge stiže vino, i prateća meza – za goste izgleda uobičajeno domaćinsko posluž enje. Poslije mi je Radoš pokazao porodičnu kuću (prizemlje i sprat), i poveliko dvorište sa prilično voćaka i vinove loze „na odrinu“. I pogledom koji (sa poizdignute prisojne lokacije) slobodno dominira novskim zalivom (i pored toga što je već sva okolina urbanizovana i načičkana kućama, čak i visokogradnjom. Na početku dvorišta, pri ulazu u avliju – omanja kuća, kućica, ali fasadno saobražena sa glavnim objektom. – Moj otac je bio zanatlija..., to mu je bila radionica, nastavlja dalje Radoš svoju prijatnu i toplu domaću besjedu. Iz te pripovijesti, posebno sam zapamtio jednu anegdotu iz njegova ranog djetinjstva: - Ja mali, nastavlja Radoš. Nijesam još bio ni u školu pošao; otac povazan u radionici, majka sa svojim obavezama, itd., a meni dosadno – okolo veliki nenaseljeni prostor, fali mi igre. I ja odlutam, dosta daleko. Dođem u jednu kuću, kažem da moji znaju đe sam pošao. Oni imaju jednu đevojčicu, mojih godina. Mi se lijepo igrali skoro cio dan, ja kod njih i rućao. I, u prvi mrak – vraćam se doma. Ne znajući koji je ršum bio po kući, zbog mog nestanka! Bila je alarmirana i novljanska žandarmerija. No, prije nego je otac preuzeo inicijativu, prvo pitaju: - Đe si bio? Ja im kažem; pa se onda poispravim, i važno se isprsim: „Oću da se ženim!“ A oćeš, je li, polako izgovara i po-oteže

otac, i nešto još „u male“ zbori. Izade ispred kuće, pa se vrati sa nekoliko odlomljena i od lišća zguljena lozova brduna. (To mu bješe najbliže; sigurno me mrak spasio od još žešćih batina: da je bilo vidno, potražio bi on neki jači i „žiđi“ prut). Pa onda ozbiljno, i zanatski pedantno – po meni... - Očeš da se ženiš je li, očeš li, očeš, očeš..., dok po mojoj zadnjici i golim nogama polomi one lozovine. Eto, tako sam prošao pri svojoj prvoj neslavnoj „proševini“, i mojoj tvrdo riješenoj odluci da se „ženim“.

Uoči Referenduma za vraćanje nezavisnog statusa Crne Gore, Matica crnogorska (u procesu inače njene redovne saradnje sa crnogorskim iseljeništvom, u ovom slučaju u Hrvatskoj) angažuje akademika Rotkovića i mene na jedan organizovani, kulturno-istorijski i edukativni susret sa predstavnicima crnogorskih iseljenika u rejonu Kvarnera i istarskog zaleđa. Putuje se posebnim autobusom – računajući na nekolicinu političkih zvaničnika (uglavnom sa Cetinja), i kompletan sastav jednog kulturno-umjetničkog društva. (Zvaničnici privatno, i nezvanično obezbijede jedan aviončić, vlasništvo jedne specijalizovane republičke institucije. U kojemu mi je cetinjskim poznanstvom bilo ponuđeno da se „nekako utrpam“ do pulskog aerodroma, što sam naravno odbio). Elem, krenemo autobusom, starom drumskom „kstaricom“, i već do Herceg-Novoga – kasnimo. Na dogovorenome mjestu – evo Radoša: śedi na poizdignutom betonskom parapetu. S jedne mu strane kofer osrednje veličine, a s druge stoji supruga, kao da dvori.

Putovali smo dugo, i bilo je zamorno – sa svega dva kratka odmorišta, tek da se popije kafa ili neko drugo osvježenje. Uveliko nas je na putu i noć stigla. A Radoš, ka Radoš; i kad neko pokuša da bude „duhovit“, i da se kritički osvrne na neke detalje putovanja, Radoš u stilu nekadašnjeg udarnika – bez dvoumljenja rješava takve pojedinačne zastoje u raspoloženju: - A bogati, pa i nema tu ništa loše; imamo cilj, i zadatak, i moramo biti odgovorni prije svega. Sve ide po planu... Na Rijeci je bilo jako lijepo, i sadržajno: sa više susreta sa našim iseljenicima, sa njihovim zastupnicima iz Zagreba i zemljacima iz još nekih regiona Hrvatske, sa zvaničnicima Kvarnerskog područja. Radoš svugdje, kao uočljivo „prva violina“. Neumorni (gotovo) osamdesetogodišnjak – otrsio je ovu obavezu, tako jednostavno i lako, kao da je poslije jutarnje kafe izišao za novine, i da još usputno obavi neki poslićak u susjedstvu.

Negde prije desetak godina, predložim Radošu (kao direktor Centralne narodne biblioteke Crne Gore „Đurđe Crnojević“ sa Cetinja) da mu Biblioteka sačini i publikuje Bio-bibliografiju. Kažem i ko treba da je radi. – Pa može, kad hoćete..., odgovara Radoš u slušalicu, ne mijenjajući ni raspoloženje, ni intonaciju. Bibliografiju je radila (i u relativno kratkom roku je završila) vrsni bibliograf Ljiljana Lipovina. A onda, muke „po Makariju“: kako da šampamo knjigu, ko će da plati štampu, odnosno da bude izdavač! Pošto sam, poslije nekoliko mandata dragovoljno odustao od daljeg rukovođenja Bibliotekom, s namjerom, i legalnim preduslovima da se bavim istraživačkim projektima ove ustanove i njenom izdavačkom djelatnošću. Ali ne lezi vraže: birokratija nenadno, i začas može da se pretvori u neosvojivu „tvrđavu“. „Nema para“!; pa je bukvalno preko noći ukinut zvanični žiro-račun Biblioteke za izdavačku djelatnost. Naglo, i bez žaljenja napustim ustanovu u kojoj sam proveo trideset i nekoliko godina. Ali mi žao završenih rukopisa: uz Radoševu Bio-bibliografiju, identičan naslov o Sretenu Peroviću, pa Bibliografija o Njegošu u crnogorskoj periodici, te Leksikon crnogorske kulture... Traženje izdavača, u svugde prisutnoj besparici – bio je nezahvalan posao, ali je, ipak, sve na kraju dobro prošlo. Sve knjige su publikovane, a za Radoševu Bio-bibliografiju izdavač je bila Dukljanska akademija nauka i umjetnosti. U međuvremenu je bilo prošlo dosta vremena, i s razlogom je moralo biti nervoze kod svih aktera na pomenutim poslovima (koje sam morao ukratko pomenuti upravo zbog Radoša) – i jedino on nije nikad ni telefonom „okrenuo“, niti se interesovao pri neposrednim susretima – da pita kad će knjiga u štampu, još manje kad će biti gotova. Kad bih se ja, s tim u vezi ponekad oglasio, on bi potpuno mirno nastavio: - Pa, što ćeš; to su objektivni problemi, i „viša sila“. Izgleda da je uvijek najmanje mislio o sebi...

Radoslav Rotković je bio srećan čovjek. I lično i porodično. Lično – jer je imao dug i izuzetno sadržajan život. I etiku časnog imena. Doživio je starost, i pošao gotovo iznenada – bez nemoći i životnih poniženja koje donose bolesti. Bio je naročito obdaren jer je sam i svjesno izabrao put: *da uvijek bude svoj!* Znao je da se tako živi najljepše, najodgovornije. Ali i najteže – jer takvi ljudi imaju mnogo protivnika, kojekakvih i objektivno bezrazložnih, koji se često otkotrljaju i do otvorenih neprijatelja. Njegovom smrću Herceg-Novi i Crna Gora su izgubili mnogo, i teško procjenjivo. Ali su i njegovim dugim i bogatim životom dobili kapi-

talno. Vremenom će to shvatati i oni (ili njihovi potomci) – koji su ga mrkili nabranim i niskim čelom, i „zakivali“ ga tupim pogledom... (A će bi drugo – na njihovu žalost – do će mu je prirodno mjesto – u kulturnu i istorijsku dugovječnost). S tim u vezi, lokalna uprava je organizovala komemoraciju u zgradi novske opštine: sala je bila skoro (potpuno!) prazna – od lokalnih zvaničnika?! Da podšetim: u Herceg-Novom je na vlasti bila opozicija, koja se uglavnom i generalno pokazuje kao ostrašćeni protivnik crnogorske nacije i države Crne Gore.

Radoš je sahranjen u staroj porodičnoj grobnici na Toploj. Koja toga dana nije bila hrišćanski i duševno obasjana ni topla, nego pritisnuta zloćom i sumorno hladna! Između ostalog, od objektivno antinovskih i anticrnogorskih „patriota“, porodici je (blago rečeno) bila više nego sugestivno skrenuta pažnja da se slučajno na sahrani ne pojavi crnogorski vladika Mihailo, ili neko od sveštenstva Crnogorske pravoslavne crkve – ni u civilu! Samim tim, Radoslavu Rotkoviću je onemogućeno da ga, na zadnjem putu, dočekaju otvorena drevna vrata (njegove, i njegovih) značajne crkve na topljanskom groblju. Koja je nekad i njeguškom čobančetu Radu Tomovu otvarala vrata da sriče prva slova. – Da ne pada muka na junaka, ko bi bio bolji od pogani...

Neka im – ako hoće praštaju i bog i ljudi. Nije to neka neočekivana i nepoznata krivica brojno naivnog i izmanipulisanog puka. Nedužno, i do kraja, od takvih (i njihovih putovođa) je veliki prosvjetitelj i emancipator Radoslav Rotković podnosio nepravde i prizemne uvrede, ali kao superiorna ličnost – nije se na to obazirao. Dok zvanična državna vlast „mudro“ čuti, i kulturološki marljivo presipa iz šupljeg u prazno. Odnosno, još i mnogo rizičnije – jer joj je crnogorski narod većinski dao povjerenje da bude garant Crnoj Gori. Prije svega u njenim ljudskim slobodama, i međunacionalnoj i građanskoj toleranciji.

Vanja Kovačević

PRONAĆI SVJETOVE U SEBI

*Milovan Radojević :“ KIŠE... BIJELI PSI “, OKF- Cetinje,
Buybook - Sarajevo, 2013)*

Jovan Skot Eriugena smatrao je da svaka riječ u Svetom pismu ima tri značenja: istorijsko, moralno i mistično, a da ova odgovara tijelu, duši i duhu, od kojih je čovjek sačinjen. Srednjovjekovni mislilac im pored toga pripisuje beskrajni broj značenja koja blistaju u bogatstvu boja, kao perje carskog pauna.

Eriugenina ideja predstavlja jedno od najzanimljivijih, najplemenitijih, a vremenom će se pokazati i najpreciznijih određenja čovjeka, koje će stoljećima kasnije do kraja uobličiti Helderlin tezom da pjesnički stanuje čovjek, i Heidegger koji je, razvijajući tu misao, tvrdio da je riječ kuća bivstva.

Da li se može zaista odgovoriti na pitanje jesu li čovjek i riječ isto, mogu li se poistovjetiti, i ko prethodi kome?

Ova priča o Eriugeni ostala bi na nivou fascinacije, da nije u direktnom dosluhu sa djelom Milovana Radojevića i njegovom zbirkom novela Kiše... bijeli psi koja nas, trenutak nakon otvaranja prve stranice, uvlači u svoj magični svijet koji pokazuje da život može biti i da jeste često fantastičniji od najfantastičnije književnosti. A njegov svijet nije magičan zato što priča o kapilarima kraljice Belkise, o Svetom Trojstvu koje blista u potpunoj tajni, o sedam sfera Neba kroz koje prolaze anđeli, ili pak o mističnim djelima koja su uspjela da zadrže podjednako rastojanje kako od licemjera tako i od skarednosti. Ne, njegove priče sadrže dozu fantastike (apsurdno jeste, ali istinito) zato što autor stoji na čuvenom Čehovljevom stavu da su prave istinske i velike priče u stvari priče o malim ljudima.

Iako ćete naići na pasaže u kojima autor pripovijeda o ženama čudnih ali prelijepih očiju, o skrivenim škrinjama zlata, o porodičnim stablima koja, uprkos činjenici što ne želimo da priznamo ne vrijede mnogo, u njima nećete

naći ništa (osim riječi i emocija) što će vas odvesti na neku "drugu stranu". U svih svojih dvanaest kiša, i u Bijelom psu (jer je tako struktuirana knjiga) Radojević kroz prizmu naizgled malih sudbina govori o najvećoj od svih galaksija - o čovjeku samom. Jer, kako reče jedan nevjerovatan pjesnik, "nigde toliko svetova kao u jednom čovjeku". Takvom odlukom, da priče pripovijeda u formi ispovijesti ljudi koje možemo sresti svuda i uvijek, on dolazi do ključne tačke književnosti: da su u umjetnosti lične priče važnije od svake faktografije, i da se pred samo jednom ljudskom sudbinom povlače svi značajni istorijski događaji. Zbog toga, sa sigurnošću se može utvrditi da Radojević ne govori samo u ime vremena u kojem stvara, već prije svega u ime dubine. U ime malih stvari koje nadvisuju sve, pri tom nam jasno saopštavajući, kroz sudbine svojih junaka, da nije najvažnije pronaći svoje mjesto u svijetu. Mnogo je značajnije, kaže autor, pronaći svjetove u sebi.

Na prvi pogled moglo bi se učiniti da Kiše... bijeli psi nastaju iz potrebe da se autor odmakne iz današnjeg svijeta - rastrzanog, surovog i licemjernog. Ipak, iole pažljiviji čitalac uočiće da autor vrlo jasno stavlja do znanja da nema loših vremena, već samo loših ljudi. Jer, ako nema ljudi, sva su vremena vučja i nesrećna. Iz toga proizilazi da njegove novele nijesu bijeg, već upravo povratak u stvarnost, nastojanje da skrene pažnju na ljude koji svojom toplinom ili jednostavnije, svojim postojanjem i dobrotom, svijet mogu učiniti mnogo boljim mjestom. Samo ako obratimo pažnju na njih. Zbog toga se može reći da su likovi Milovana Radojevića i njihove sudbine reprezentativno svjedočanstvo o toplini, potrebi za drugim, o strahovima, izdajama, nadanjima, rastrzanosti. U najkraćem, o ljudskom. Ako tome dodamo izuzetan jezik i stil, i činjenicu da Radojević manirom iskusnog književnika dočarava mirise i boje stvarnosti koje nam se, sa svakom pređenom stranicom uvlače u kosu, u kožu u kosti, stvari postaju još značajnije. To je, vjerovatno, i razlog što kod Radojevića, kao kod Čehova, nema negativnih likova. Samo manje ili više izgubljenih ljudi koji su ostali u međuprostoru pustoši prošlosti i budućnosti koja se ne pojavljuje. Ljudi koji su, iščekujući velike i bitne stvari, nažalost, prekasno shvatili da je tokom čekanja, život pored njih nepovratno prošao.

Kiše... bijeli psi djelo je koje je itekako moguće analizirati klasičnim književno-kritičkim kategorijalnim aparatom.

Ali ne i neophodno, jer bi takav postupak, čini mi se, podsjetio na Kitsovu metaforu o razgrađivanju duge. To je djelo koje je najbolje čitati otvorenog uma i u jednom dahu. Zbog ugođaja, emocije, zbog likova koje ćete prepoznati i pronaći samo ako se duboko zagledate u sebe.